

A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM TÖRTÉNETE SZEGEDEN ÉS A SZEGEDI JÁRÁSBAN 1948—1953

A termelőszövetkezeti mozgalom megindulása

1. A vidék földrajzi jellemzői. Történelmi előzmények

A Szegedi járás, s benne Szeged város Csongrád megye délnyugati felében fekszik. Északon a Szentesi járás, keleten a Tisza, s ahol a Tiszántúlra lép át, ott a Makói járás, délen az országhatár, nyugaton Bács-Kiskun megye határolja. A járás nem önálló természeti földrajzi egység, elsősorban közigazgatási határok által kialakított terület. A Szegedi járás területe 1963-ban 1580 km², Szeged városé 112 km², lakosságuk 1949-ben 69 664, illetve 132 607 fő volt. A járás 1950-ben jött létre, az országos közigazgatási rendezés eredményeként, egyesítve több előd közigazgatási egységet: a Kiskundorozsmai járást, a Torontáli járás nagyobbik részét, a nagy kiterjedésű Szeged város határának túlnyomó részét (az 1950 előtti 812-ből 655 km²-et), s az akkori Csongrádi járás egy kisebb részét.

A vidék fő gazdasági ágazata 1948—53 között a mezőgazdaság volt. Mezőgazdasági termelése igen jelentős; egy-két ágazatban országos, sőt nemzetközi hírnevet is kivívott magának.

A mezőgazdasági termelés szempontjából fontosabb *földrajzi jellemzőket* az alábbiakban foglalhatjuk össze:¹ A tájegység éghajlata kedvező a mezőgazdasági művelés számára: magas a napsütéses órák száma, s megfelelő a csapadék mennyisége is. A talajviszonyok nem ilyen egyértelműen jók: a terület 10%-a futóhomok volt az 1960-as évek elején. További 28—29%-át a futóhomoknál értékeesebb, jobb táperejű, ún. barnahomok talajok borítják. A gyengébb talajok elsősorban a délnyugati és nyugati vidékeken fordulnak elő. A folyók (Tisza, Maros) mentén, a tiszántúli részen, valamint Szeged belső körzetében a szántóföldi művelésre igen alkalmas talajfelelőségek találhatók.

A későbbi Szegedi járás területén 1950 előtt 16 község létezett. 1950-ben Szegedtől kilenc, Kiskundorozsma szintén kiterjedt határából két új község alakult.

A *települések rendszerében* uralkodó szerepe van Szegednek, amely gazdasági, közigazgatási, közlekedési, kulturális, egészségügyi stb. centrum. A járás fejlettebb községei Szeged körül tömörülnek és a torontáli részen. Ezek gazdaságilag szorosan együttműködnek, „együtt élnek” a várossal. Nyugati és északi irányban, Szegedtől nagyobb (25—30 km) távolságokban már elmaradottabbak, elszigeteltebbek a települések. A homokvidéken kiterjedt tanyarendszer húzódik. Ez a települési forma eltér az Alföld nagy részén található tanyáktól: a tanya egyben lakóhely is; tulajdonosai városi (esetleg községi) lakóházzal általában nem rendelkeznek.

¹ A földrajzi jellemzők, a vidék agrár vonatkozású jellegzetességeinek összefoglalásánál elsősorban *Erdei Ferenc*: Város és vidéke (Szépirodalmi Könyvkiadó 1971.) c. útmutató jelentőségű művére, valamint *Pleskó András*: A Szegedi járás szőlő és gyümölcskultúrája (Szeged é.n.) c. doktori értekezésére támaszkodtunk.

A földrajzi adottságok jelentős mértékben határozzák meg a mezőgazdasági művelési szerkezetet. A homoktalajok igen kedvezőek a szőlő és gyümölcsstermelés számára. (Ezek jelentős szerepet is játszottak, s játszanak ma is a vidék mezőgazdaságában.) A rövidszárú növények viszont igen nehezen teremnek meg. A terület legjelentősebb gabonaféléje a homokon is megtermő rozs, míg búzatermelésre a feketeföldű részek alkalmasak a Tisza mentén, s a torontáli részen. A Szeged—Szentmihálytelek—Röszke—Fehértó térségében található lösztábla pedig a vidék nevezetes mezőgazdasági termékének, a paprikának nyújt kedvező talajadottságokat.²

A településföldrajzi tényezőknek szintén van a termelés szerkezetét befolyásoló hatásuk. A városi lakosság ellátására alakult ki pl. Szegeden és közvetlen környékén egy fejlettebb konyhakertészeti, kisebb részben virágkertészeti termelési irány. Az említett tanyai települési szisztéma viszont egy sajátos művelési forma kialakulását segítette elő, a tanya körül létrehozott, általában 1 hold alatti szőlő- és gyümölcsös ültetvények elszaporodását.

A művelési szerkezetet alakító tényezők közé tartoznak a vidék történelmi hagyományai is. A XVIII—XIX. század fordulójától meghonosodó paprikatermelés például másfél száz esztendő alatt a termelési tapasztalatok olyan felhalmozását tette lehetővé, olyan feldolgozó, értékesítő bázist alakított ki, amelyek a természeti adottságokkal egyenrangú tényezőkként segítették elő e művelési ág fennmaradását és fejlődését.

A vidék mezőgazdaságában a XX. század közepén a hagyományosan legjelentősebb művelési ágak: a gabona- és takarmánytermelés, az állattenyésztés egyidejű megléte mellett viszonylag jelentősebb súllyal szerepelnek a speciális, nagyrészt intenzív művelést igénylő kultúrák, a szőlő és gyümölcs, a paprika és kisebb mértékben a konyha- és virágkertészet.

A népesség foglalkozási megoszlása az agrárjellegnek megfelelően alakult. Szeged városa ugyan kiemelkedett a vidék átlagából, de még így is lakosságának 38%-a tartozott a mezőgazdasági népességhez 1949-ben. A járási struktúrában viszont az országos és a megyei átlagot jelentősen meghaladó arányban, megközelítőleg 72%-kal foglalt helyet az agrárnépesség. Nyolc községben ez az arány a nyolcvan, kettőben pedig még a 90%-ot is meghaladta 1949-ben.³

A mezőgazdasági munkásság (keresők) és a földbirtokkal rendelkezők osztályviszonyai Szegeden és a Szegedi járásban 1949. január 1-én.⁴

	mezőgazdasági munkás	0—1	1—5	5—10	10—25	25—	Össze- sen
		katasztrális holdas birtokos					
Szegedi járás	2870	1539	7 224	3873	1999	376	17 881
Szeged	3337	2602	6 266	4062	2912	472	19 651
Együtt	6207	4141	13 490	7935	4911	848	37 532

² Péntes István: A magyar fűszerpaprika, Akadémiai Kiadó, 1967. 34—41. p.

³ 1949. évi népszámlálás 8. köt. A foglalkozási statisztika részletes eredményei KSH é. n. 292—93. p.

⁴ Uo. 286., 290., 294. oldalak, valamint: 1949. évi népszámlálás 3. köt. Részletes mezőgazdasági eredmények KSH é. n. 376—79. p.

A táblázat csak a keresőket, illetve az önálló birtokkal rendelkezőket (segítő családtagok nélkül) tünteti fel. Az eltartottakat nem tartalmazza az adatok.⁵ A birtokkal rendelkezők között viszont nem mezőgazdasági főfoglalkozásúak is szerepelnek, így a táblázatban közölt adatoknál a valóságban kevesebb volt a parasztok száma. Így válik érthetővé a 0—1 holdasok viszonylag magas aránya Szegeden: azokat a kerttulajdonosokat is számításba veszi, akik kertjüket mezőgazdasági művelés alá vonták. A valóságos osztályviszonyok és a táblázat kategóriái más vonatkozásban sem fedik teljesen egymást. Egyrészt az 5—10 holdas kategória eltakarja a szegény- és középparasztok között a szokásosan 7 holdnál meghúzott határt. Másrészt további eltérések származnak abból, hogy a járás egy részén gyenge, alacsony aranykorona-értékű földek találhatók, amelyekből nem ritkán 25—30 hold is csupán a szegényparaszti nível biztosítására volt elegendő. Ennek mintegy ellensúlyaként (bár korántsem kiegyensúlyozójaként) az intenzív művelésű földek sokakat emeltek az alsóbb kategóriákba a felsőbbekbe.

A parasztságok ereje, életképessége eltérő volt atekintetben is, hogy a birtokos régi, vagy úgazda volt-e. 1949-ben is gyakori annak az újbirtokosnak a típusa, aki gazdasági felszerelés és egyéb belső tartalékok híján alig tudta gazdaságát fenntartani.

A mezőgazdasági keresők birtokmegoszlás szerinti struktúrája 1949-ben valamelyest eltért az országostól. Százalékos megoszlásban a következő kép tárul elénk:⁶

	Mezőgazdasági munkás és 0—1 kh-s együtt	1—5	5—10	10—25	25—
		holdas birtokos			
Magyarország	27,8	33,3	23,0	13,6	2,3
Szeged és a Szegedi járás	27,4	36,0	21,2	13,1	2,3

A kis- és törpebirtokosok 36%-os részesedése úgy tevődik össze, hogy Szegeden az átlag alatt, a járásban pedig az átlag fölött van arányuk. Különösen Algyő, Deszk, Gyálárét, Sándorfalva és Tápé községekben volt magas a szegényparasztszok száma. Az 1—5 holdasok általában ott találhatók nagyobb számban, ahol a földreform során a legnagyobb százalékban juttattak 1—5 hold közötti földet. A Kiskundorozsmai járásban például éppen minden második birtokkal rendelkezőnek volt 1—5 hold között a birtoka, s az e kategóriába eső juttatott föld aránya is itt volt a legmagasabb a megyében: 74,1 %. Ellenben Szegeden, ahol birtokosok 38,5%-a tartozott ebbe a kategóriába, az 1945. évi juttatásoknak még a felét sem (44,2 %) érték el az 1—5 hold közöttiek.⁷

A mezőgazdaság szocialista átalakítását megelőző legjelentősebb történelmi változás a *földreform* volt. Tárgyalt területünkön két latifundiumot szüntetett meg: Szeged város hitbizományi birtokát és a Pallavicini uradalmat. (Ez utóbbin kezdődött el egyébként ünnepélyes körülmények között az 1945. évi földosztás.) A mezőgazdaság szocialista átalakításával összefüggésben a földreformnak két jellegzetességére hívjuk fel csupán a figyelmet. Az egyik, hogy mint országosan, helyileg sem tudta va-

⁵ Ez a járási (községi) bontású statisztikák korlátozottságából fakad. Az egész népesség foglalkozási viszonyait kimutató statisztikák léteznek ugyan községi bontásban is, de ezek éppen a két legfontosabb, az 1—5 és az 5—10 holdas kategóriákat együttesen tüntetik fel.

⁶ A 4-es sz. jegyzetben említett források alapján végzett saját számítások.

⁷ A földreformra vonatkozó adatokat lásd: 1949. évi népszámlálás 3. köt. 280—81. p.

lamennyi agrárproletárt földhöz juttatni, mert ehhez nem volt elegendő felosztható földterület, bár egyik legfőbb eredménye éppen a paraszti hierarchia legsós pólusának erőteljes csökkentése volt. Az 1948—49-ben is meglevő mezőgazdasági munkásság aztán — mint látni fogjuk — a szocialista mezőgazdaság megteremtésének úttörője lett.

A másik — helyi — sajátosság a szegedi bérleti rendszerrel függött össze. Szeged város 60 ezer holdas birtokán a felszabadulás előtt egy sajátos bérleti rendszer alakult ki. A 25 évre kapott kisbérleteken a bérlők megtelepedtek, tanyát emeltek, s áldozatos munkával művelték a földet, telepítettek szőlőt, gyümölcsöszt. Helyzetük teljesen kiszolgáltatott volt: a 25 év lejártával addigi munkájuk eredménye könnyen mehetett veszendőbe, ha a város a bérleti szerződést nem újította meg. S ha mégis, akkor általában kedvezőtlenebb feltételek mellett. A volt bérlők ezért a földreform alkalmával kivételezett elbánásban részesültek: általában bérletük egészét, vagy nagyobb részét örökföldként kapták meg. Ennek következtében a juttatási átlag jóval az országos átlag fölött volt. (Egyes esetekben még a 20 kh-t is meghaladta.)⁸ Ez a történelmi igazságtéves néhány esztendő múltán viszont az újabb nagy átalakulásnak, a termelőszövetkezeti mozgalomnak részben akadályozójává lett, mert a volt bérlők különleges erővel ragaszkodtak magántulajdonukhoz.

A legfontosabb természeti, gazdasági és társadalmi tényezőket egyaránt tekintve a terület két elkülönülő részre osztható. Az egyik rész a Szegedtől nyugati és északi irányban, a homokvidéken elterülő jellegzetes tanyás településű vidék. Ez a rész társadalmi és politikai tekintetben az elmaradottabb. Lakói döntő többségükben parasztok voltak, akiknek társadalmi és politikai törekvéseit, életkörülményeit, tudatát a rossz minőségű földekkel való — nem egyszer sikeres — küzdelem, az elszigetelt lakóhely, s ebből következően sokszor még a természeti erőknél való kiszolgáltatottság, az átlagosnál nagyobb egyházi-reakciós befolyás jelentős mértékben határozták meg. Az ítélet persze túl summás, csak az egyéni jellegzetességet emeli ki. (E területen is feküdtek olyan zártabb településű, lakóiknak a tanyáknál magasabb nívót biztosító községek, mint Kistelek, s éltek kimondottan módos paraszti rétegek is.) Mégis, fő jellegzetességei tekintetében ez a rész inkább a szomszédos Bács-Kiskun megyéhez hasonló, mint a szintén határos, nagy múltú történelmi tájegység, a Viharsarok sajátosságaihoz. Eme jellegzetességek összességükben 1948-ban, s a következő években az átlagosnál jobban nehezítették meg a mezőgazdaság szocialista fejlődéséért küzdők dolgát: a homokvidék képletesen is nehezen járható útnak bizonyult.

A másik rész: Szeged és környéke, a Tisza mellék és a torontáli sarok könnyebb terepnek bizonyult. A feketeföldű vidék kevésbé elzárkózottan élő, a várossal is elevenebb kapcsolatot tartó parasztsága, s különösen az agrárnincstelenek hamarabb ismerték fel saját érdeküknek a szocialista mezőgazdaságot. Nem véletlen tehát, hogy az első termelőszövetkezetek kivétel nélkül a vidéknek ezen a felén alakultak meg. Természetesen a kép ezzel az egyetlen vonással itt sem rajzolható meg. Látni fogjuk, hogy a kertészkedő, vagy paprikatermelő kisparasztok nagyon nehezen szakadtak el a magántulajdontól, s azt is, hogy a politikai reakciónak (főleg az egyháznak) nem jelentéktelen befolyásoló ereje volt például a szegedi parasztok között.

A termelőszövetkezeti mozgalom megindulása előtt a szövetkezeti élet különösebb hagyományokkal nem rendelkezett. A legfontosabb szövetkezetek a földreform által életrehozott földművesszövetkezetek voltak. Olyan jelentős, termelésre is kiter-

⁸ Vö.: Szabó István: Földreform a Viharsarokban. Kandidátusi értekezés, Szeged, 1972. (kézirat) 172. és köv. oldalak.

jedő szövetkezeti kezdeményezések, mint Sarkadon, Etyeken stb.⁹ ezen a vidéken nem történtek. A legfigyelemreméltóbb a vidék földművesszövetkezetei között a sándorfalvi volt, amelynek tagjai 1948 előtt sem álltak messze a közös gazdálkodástól, s a termelőszövetkezeti mozgalom megindulása kezdetben itt talált a legjobb talajra.

2. Az első termelőszövetkezetek megalakulása és működésük első éve

A hatalmi viszonyokban 1948 nyarára kiteljesedő döntő fordulat, a proletárdiktatúra kivívása — az osztársadalmi fejlődés egészéhez hasonlóan — merőben új helyzetet teremtett a magyar agrárfejlődés számára is. Az általános célnak, a szocialista társadalom felépítésének részeként *napirendre került a mezőgazdaság szocialista átalakítása.*

Az új helyzetnek megfelelő új agrárpolitika első jelentős eseménye még 1948 tavaszán lezajlott. Áprilisban napvilágot látott a „Magyar Kommunista Párt szövetkezeti irányelvei” c. dokumentum, amely több hónapos előkészítés és vita után immár félreérthetetlenül fogalmazta meg a párt célját: a mezőgazdaság szocialista átalakítását. A szocialista agrárfejlődés útja pedig — konkretizálja álláspontját az „irányelveket” elfogadó szövetkezeti konferencia — „a termelőszövetkezeteken keresztül visz”.¹⁰ Lényegében ezen dokumentum fő elveit vette át az MDP 1948. júniusi programnyilatkozata is.¹¹

A párt által 1948 első felében kialakított agrárpolitika alap gondolata a szocialista mezőgazdaság megteremtése volt. Emellett azonban tekintetbe vette, hogy a parasztság nagy tömegei egyik napról a másikra nem vonhatók be a szocialista gazdálkodásba. A fő cél megvalósításának megkezdésével párhuzamosan ezért került sor az *általános, egységes falusi szövetkezeteket létrehozó demokratizálási és fúziós kampányra* 1948 őszén—1949 tavaszán.

A kampány az ún. 8000/1948-as sz. rendelettel¹² vette kezdetét. Eredményeként a földművesszövetkezetek vezetése a szegényparasztnak kezébe került, az álszövetkezeteket feloszlatták, az egyéb szövetkezetek pedig fuzionáltak a földművesszövetkezetekkel. Az eredeti elképzelések szerint a parasztság jelentős tömegeinek eme demokratizált és egységesített szövetkezetek révén kellett a népi demokrácia gazdasági és politikai rendjéhez kapcsolódniuk, ezért a rendelet a szövetkezetek fokozottabb termelő tevékenysége mellett foglalt állást.¹³ A politikai elképzelések megváltozása nyomán azonban eme szövetkezetek konstruktív funkciója egyre inkább háttérbe szorult, 1949 tavaszára a kampány úgyszólván kizárólagos célja az „osztályidegen, kulák, bércséplő” elemek eltávolítása lett.

⁹ Az 1948 előtti termelőszövetkezeti jellegű kezdeményezéseket Szakács Sándor foglalta össze: Szakács Sándor: Adatok az etyeki, sarkadi, felsőszeklestei és vasszilvágyi földművesszövetkezetek és táblás csoportok gazdálkodásának kezdeteihez, Agrártörténeti Szemle 1963. 4. sz. 538—557. p.

¹⁰ A Magyar Kommunista Párt szövetkezeti irányelvei (1948. ápr. 22.) — *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948.* Kossuth Könyvkiadó 1967. 564. p.

¹¹ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata. Uo. 598. p. Az 1948-as agrárpolitika elemzését lásd: Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Könyvkiadó 1972. 68. és köv. oldalak.

¹² Magyar Közlöny 182. sz. 1948. aug. 13.

¹³ A rendelet kimondja: „A mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek feldolgozása alapján keletkezett tiszta feleslegből térítést csak azoknak a tagoknak lehet fizetni, akik ezekben a tevékenységekben személyes munkájukkal működtek közre.”

Az MDP *Nagyszegedi Pártbizottsága politikai területéhez*¹⁴ 1948-ban 23 földművesszövetkezet, 8 Hangya és egy általános fogyasztási szövetkezet tartozott.¹⁵ 1949 áprilisára valamennyi szövetkezetet demokratizálták. A Hangya és általános fogyasztási szövetkezeteket fuzionáltatták a földművesszövetkezetekkel, az álszövetkezeteket pedig feloszlatták. A kulák és egyéb kizsákmányoló elemeket kizárták a szövetkezetekből. Ugyanakkor 1949 őszéig a szövetkezeti taglétszám kétszeresére növekedett a szegényparasztság soraiból.¹⁶

A demokratizálási kampányt jelentős politikai küzdelem kísérte. A Nagyszegedi Pb által politikailag segített szegényparasztkok, volt cselédek, napszámosok Sándorfalván és Szatymazon viharos gyűléseken zárták ki a gazdagparasztkokat, kereskedőket a szövetkezetekből.¹⁷ Ha a felülről jövő kezdeményezések nem is tudtak minden esetben ilyen alulról jövő aktivitással kiegészülni (például a homokvidéken: Forráskúton, Kistemplomtanyán)¹⁸, vitathatatlan, hogy a demokratizálás megegyezett a szegényparasztság nagy tömegeinek törekvéseivel. A középparasztkok visszahúzódását, „idegenkedését” viszont nem sikerült megváltoztatni.¹⁹

Az imént említett, 1949 tavaszán már jól érezhető politikai módosulás a Nagyszegedi Pb politikájában is bekövetkezett. Ahogyan egyre kevesebb szó esett arról, mi lesz ezeknek a szövetkezeteknek a szerepe a szocialista építés elkövetkező időszakában, úgy szaporodott meg az immár demokratizált szövetkezetekkel kapcsolatban is a „kapitalista veszély” hangoztatása.²⁰ 1949-től aztán ezek a szövetkezetek véglegesen eltávolodtak attól az úttól, amely— akár többszörös áttételen keresztül is — a termelőszövetkezeti mozgalomhoz vezethetett volna.

A *termelőszövetkezeti mozgalom megindulása* közvetlenül összefüggött a nagybérletek korlátozásáról szóló, ún. 1948/9000-es sz. kormányrendelettel. Az augusztusban napvilágot látott rendelet szerint a parasztkok által bérelt és a tulajdonukban levő föld együttesen maximálisan 40 kh lehetett. Az ezt meghaladó esetekben a bérletet át kellett adni az előhaszonbérleti jogot élvező szegényparasztság számára, elsőbbséget biztosítva az e paraszti réteg által létrehozandó földbérlő szövetkezeteknek.²¹ A cél kettős volt tehát: csökkenteni a földbirtokviszonyok terén meglevő egyenlőtlenséget a földreform után is föld nélkül maradtak javára, illetve a közösen bérelt földterületen közös termelést folytató szövetkezeti csoportokat, táblás gazdaságokat létrehozni.

¹⁴ Az MDP Nagyszegedi Pártbizottsága 1950-ig az ország egyik legnagyobb területi fennhatóságú pártbizottsága volt. Területe nem sokkal maradt el a későbbi (1950 utáni) Szeged város és Szegedi járás területétől. (Fennhatósága alá 1948-ban 163 144 hold tartozott.) Mivel 1950-ig a Szegedi járás egyáltalán nem, Szeged város pedig egészen más közigazgatási határok között létezett, az 1948–49-es évekre vonatkozóan a továbbiakban is a *Nagyszegedi Pártbizottság politikai területe* elnevezéssel illetjük tárgyalt területünket.

¹⁵ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottságának Archivuma. A Magyar Dolgozók Pártja Nagyszegedi Pártbizottságának fondja. (A továbbiakban: MSZMP CsmBA MDP Nagysz.-i Pb f.)* 1948–49/49 é. Három hónapos szövetkezeti munkaterv, 1949. jan. 1.

¹⁶ Vö.: Uo. 1949/50 é. 1949. jún. 8-i jel.

¹⁷ Uo. 1949/50 é. 1949. ápr. 10-i jel. az MDP KV MSzPO-nak. Sándorfalván kizárták a plébánost is, aki „gonosz ember volt”, ha nem tudtak stólapénzt fizetni, nem temette el a szegényeket. Kizártak egy 47 holdas kulákot és egy szeszfőzde tulajdonost is. Szatymazon a kulákok mellett egy volt katonatisztet és egy bornagykereskedőt is eltávolítottak az egységesített szövetkezetből.

¹⁸ Uo. ápr. 10-i jel.

¹⁹ Uo. 1949. márc. 7-i jel. a KV MSZPO-nak.

²⁰ *A Délmagyarország* (a továbbiakban: *DM*) 1948. dec. 22-i cikke a kübékházi és a várostanyai szövetkezetekről írja pl.: „csak az üzleti szellem fokozódott”.

²¹ A rendelet értelmében létrejöhettek földbérlő szövetkezeti csoportok és földművesszövetkezeti földbérlő csoportok. Végrehajtására községi földbérlő bizottságokat hoztak létre, amelyeknek a községi vezető jegyző (városban a polgármester, vagy az általa kijelölt személy), az UFOSZ, a FÉKOSZ, az igényjogosultakból alakult földbérlő szövetkezet és a helyi földművesszövetkezet egy-egy kiküldöttje voltak a tagjai. *Magyar Közlöny* 194. sz. 1948. aug. 29.

A kormányintézkedésben testet öltő politikai törekvés egybeesett a legszegényebb, jórészt földnélküli parasztok természetes földszerzési törekvéseivel.

Szeged és a Szegedi járás mintegy 40 000 birtokkal rendelkező parasztja, vagy mezőgazdasági főfoglalkozású agrárproletár keresője közül ugyanis megközelítőleg 10 000-re tehető a teljesen földtelenek, vagy az 1 kh alatti birtokkal rendelkezők száma. E hatalmas, mintegy egynegyedrészt kitevő tömegből nem is talált mindenki rendszeresen munkát: 1948-ban is volt mezőgazdasági munkanélküliség. És azok részéről is, akik mindennapi megélhetésüket úgy-ahogy biztosítani érezték, kézenfekvő volt a status quo megváltoztatására törekedni. Hogy hol végződött a szegényparasztok földszerző törekvése és hol kezdődött a közös gazdálkodás kialakításában a szocialista politika szerepe, pontosan nem lehet megállapítani. Tény, hogy a vizsgált területen minden, 1948-ban a közös gazdálkodás útjára lépett csoport létrejöttében fontos szerepet játszott az MDP Nagyszegedi Pártbizottságának közvetlen és közvetett közreműködése. Tény az is, hogy a szegényparasztok jelentős része, amikor állást foglalt a nagybérletek felosztása mellett, nem foglalt állást egyszersmind a szocialista mezőgazdaság mellett is. Az MDP politikája viszont — *helyesen* — a birtokviszonyok részleges újjárendezését igyekezett összekapcsolni a tulajdonviszonyok merőben új alapokra helyezésével, a közös tulajdon és gazdálkodás kialakításával.

A Nagyszegedi Pártbizottság politikai területén 1948 szeptemberében került sor a nagybérletek felosztására. Az igénybevett nagybérletek számáról, nagyságáról csak megközelítő adatokkal rendelkezünk Egy 1949. február elején készült jelentés szerint a 9000-es rendelet értelmében 10 helyen vettek igénybe földet.²² A valóságban ennél több esetben fordult elő igénybevétel, a felsorolás nem tartalmazza pl. Sándorfalvát. Hasonlóan bizonytalan adataink vannak az igénybe vett területek nagyságáról is. Egy 1948 végi összesítés szerint összesen mintegy 1100 kh földet érintett a rendelet.²³ Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy az igénybe vehető föld messze nem volt elegendő valamennyi földéhes agrárproletár igényének kielégítésére: „... a haszonbérbe kiosztott területek ... nem elégítették ki teljes mértékben a parasztságot”, még a munkanélkülieket sem, „bár jelentős mértékben járultak hozzá a munkanélküliség leküzdéséhez”.²⁴ A továbbra is megmaradó agrárproletár, sőt munkanélküli réteg a későbbiekben is fontos bázisát képezte általában a fennálló status quo megváltoztatásának, szűkebben — a tudatos politikához kapcsolódva — a termelőszövetkezeti mozgalomnak.

A Nagyszegedi Pártbizottság politikai területén 1948. szeptember—október havában 10 olyan földbérli szövetkezet jött létre, amelyeknek tagjai a közös gazdálkodás útjára léptek. A *szövetkezeti gazdálkodás úttörői* a következők voltak: Sándorfalvi Rózsa Ferenc, Szegedi Dózsa, Szőregi Petőfi, Kübekházi Sarló Kalapács, Deszki Kossuth, valamint egy újszegedi (a későbbi Haladás), egy algyői, egy kiskundorozsmai, egy alsóközponti és egy szatymazi táblás csoport. Ezek már az 1948 őszi mezőgazdasági munkákat együttes erővel végezték el.

1949 elején az első közös gazdálkodású csoportok útja szétvált. Ebben döntő szerepe volt az 1949 januárjában az MDP Politikai Bizottsága által elhatározott és a Földművelésügyi Minisztérium illetékesei által végrehajtott *felülvizsgálatnak*. Ez a fe-

²² MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 óe. 1949. februári jel. a KV MSZPO-nak. Ezek: Alsóközpont, Kiskundorozsma, Szeged, Szőreg, Deszk, Kübekháza, Pusztamérges, Szatymaz, Algyő, Felsőközpont.

²³ Uo. 1948—49/49. 1948. szept. 10-i jel. a KV Szervezési O. Falusi Alosztálynak.

²⁴ Uo.

lülvizsgálat gazdasági szempontok mellett kiterjedt a tagok általános és politikai fejlettségi színvonalára is.²⁵

A lefolytatott felülvizsgálat az említett tízből ötöt talált életképesnek. Ezek nem sokkal később hivatalosan is termelőszövetkezeti csoportokká váltak. A másik öt esetben, „bár a tagok részéről a kezdeményezés a közös gazdálkodásra megvolt”, ez nem történt meg. A felülvizsgáló bizottság véleménye szerint e csoportok esetében „a földterület megoszlása, minősége és a tagság” színvonala „nem tette lehetővé a nagyüzemi gazdálkodást”.²⁶ Az ítélet jogosnak tűnik, gondolva itt például a Kiskundorozsmán megalakult csoportra. Ez a táblás csoport mindössze 9 főből állt, tagjai a szétszórt tanyavilágban laktak, rendkívül elmaradottak voltak. A felülvizsgálók azt a következtetést vonták le, hogy a csoport „sem gazdálkodási, sem politikai szempontból a nagyüzemi gazdálkodásra nem alkalmas.”²⁷ A hivatalos jóváhagyás elnyerése az említettek mellett jelentős mértékben attól is függött, hogy hol, milyen paraszti környezetben feküdt az illető táblás csoport. Azokon a területeken, ahol az illető szövetkezet példája a parasztság nagyobb tömegeire gyakorolható hatást (a városban, vagy a jelentősebb községek belterületén például), a gyenge belső feltételek esetén is megtörtént a jóváhagyás. (Tipikus példa volt erre a szegedi csoport.) Ez az eljárási mód már mint az eljövendő nagyobb arányú átszervezés kiinduló bázisaival számolt a táblás csoportokkal.

A hivatalos elismerést nem nyert csoportok egy része a jóváhagyás elmaradása ellenére is a közös gazdálkodás útját választotta. Ilyen csoport volt az Újszegeden 11 agrárproletár által megalakított „Haladás”. Első évéről igen keveset tudunk: 1948-tól a tagok együtt maradtak, s I. típus szerint úgynevezett „vadcsoporthként” működtek.²⁸ 1948-tól működő, de a Haladáshoz hasonlóan csak 1949 őszén „törvényesített” „vadcsoporth” volt még 1948-ban Algyőn, Alsóközponon, Szatymazon, Kiskundorozsmán.²⁹

Az életképesnek ítélt öt csoport 1949. február végén, március elején kapta meg a Földművelésügyi Minisztériumtól a működési engedélyeket.³⁰ Így alakultak meg hivatalosan a „Sándorfalvi I. sz. termelőszövetkezeti csoport”, a „Szegedi Dózsa”, a „Deszki Kossuth”, a „Kübekházi Sarló-Kalapács”, és a „Szőregi Petőfi” termelőszövetkezeti csoportok.³¹ A terület agrárnépességének számához képest viszonylag kevés közös gazdaság jött létre. 1948 végéig országosan 450–500-ra tehető a tszcs-k száma.³² A kisebbik variánst véve alapul, és mintegy négy és félmillió agrárnépességet számítva³³ kb. tízezer főre jutott egy szövetkezet. A Nagyszegedi Pártbizottság politikai

²⁵ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. 1949. febr. 7-i jel.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. Szatymazon szintén hasonló körülmények között működött egy csoport.

²⁸ DM 1949. okt. 21. és uo. 1949. nov. 13., illetve: MSZMP CsmB A MDP Nagyszegedi Pb f. 1949/51 öe. 1949. nov. 8-i felülvizsgálata. — A vadcsoporth valóban létezett már 1948-ban: 22 kh-on gazdálkodott 11 taggal. Ennek ellenére sem tarthatjuk az' első, és semmiképpen nem az egyetlen 1948-ban létrejött szegedi csoportnak a „Haladást”. (Lásd: *Fehér István*: Gazdasági és társadalmi változások Szegeden a felszabadulás után. Akadémiai Kiadó 1973. 123. p.) Az első szegedi csoport ugyanis a Dózsa volt.

²⁹ DM 1949. júl. 2.

³⁰ DM 1949. márc. 8.

³¹ A sándorfalvi később Rózsa Ferenc néven működött.

³² *Orbán*: i. m. 80. p.

³³ Az agrárnépességbe értve a mezőgazdasági munkásokat (napszámosok és állandó mezőgazdasági munkások), és a valamilyen nagyságú földterülettel rendelkezőket. Keresők és eltartottak együtt. Az adatokat lásd: *Szakács Sándor*: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon, Akadémiai Kiadó 1971. 24–25. p.

területén viszont mintegy százezres mezőgazdasági népességet véve alapul³⁴ kb. húsz-ezer fő esik egy tszcs-re. Az ugyanerre az agrárnépességre vetített taglétszám aránya kedvezőbb képet mutat, de így sem éri el az országos mutató háromnegyedét. Országosan 222 tag jutott százezer főre, tárgyalt területünkön 1949 közepén 162.³⁵ Csongrád megyében 1949 nyarán 42 termelőszövetkezeti csoport működött, tehát ez is jelentősen meghaladta a Nagyszegedi Pb területén létrejött szövetkezetek arányát. Hódmezővásárhelyen például 19 földbérli csoport lépett a közös gazdálkodás útjára.³⁶ Az eltérést az okozza, hogy Hódmezővásárhelyen sokkal kiterjedtebb nagybérletek voltak, mint a megyének ezen a vidékén, mivel a gazdagparaszttság is jóval jelentősebb réteg volt. A megyei átlag alatt maradt a közös gazdaságokba került szántóterületnek az összes szántóterülethez viszonyított aránya is. Ez Csongrád megyében 2% volt, míg a Nagyszegedi Pb politikai területén 0,7%.

Az öt csoportból három lett III. típusú: a sándorfalvi, a Szegedi Dózsa és a Kübekházi Sarló-Kalapács, míg a Deszki Kossuth II., a Szőregi Petőfi pedig I. típusú. Ez természetesen meghatározta a közös gazdálkodás mértékét is. Szőregen csak a szántást és vetést végezték közösen, egyébként külön gazdálkodtak,³⁷ a három harmadik típusú csoportban viszont minden munkát közösen végeztek. A deszki csoport, bár ún. átlagelosztású volt, inkább a III. típusúakhoz állt közelebb. Ennek oka a viszonylag nagy közös állatállomány volt, amelynek gondozását közösen oldották meg (az istállók is a közös tulajdonhoz tartoztak), ennek a jövedelmét közösen — a végzett munkát is tekintetbe véve — osztották el.³⁸

Az említett öt csoport létrejöttéhez döntő mértékben járult hozzá a 9000-es rendelet értelmében nekik juttatott föld. A Szegedi Dózsa és a Szőregi Petőfi földterülete 1949 tavaszáig kizárólag ilyen forrásból származott. Különleges a sándorfalvi csoport esete. Ott a földreform óta a földművesszövetkezet tulajdonában volt 68 kh szántóterület.³⁹ A földművesszövetkezet működéséről — iratai elveszvé — semmit sem tudunk. Így nem lehet megállapítani, hogy folytatott-e közös gazdálkodást a földreform óta. Erre semmilyen konkrét utalás nincs. Tény azonban az, hogy az említett 68 kh szántó képezte a közös kishaszonbérlet mellett a szövetkezet földterületének fő forrását. A csoport létrejöttében — a Nagyszegedi Pártbizottság segítségével — mindenképpen rendkívül fontos szerepet játszott a földművesszövetkezet. A létrejött földbérli csoport tagjai korábban a földművesszövetkezet tagjai voltak 1948 szeptemberében különültek el, hogy közös gazdálkodást folytassanak.

³⁴ Az 1949. évi népszámlálás 8. kötetének 286. és 290. oldalai alapján végzett számítás. 1949. évi népszámlálás 8. köt. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. E számítás ugyanazokat a rétegeket veszi figyelembe, amelyeket Szakács Sándor is, idézett művében.

³⁵ 1949 közepén az országban 10,2 ezer tszcs-tag volt. (Mezőgazdasági Adattár II. Budapest 1965. 13. p.), míg a Nagyszegedi Pb politikai területén 1949. júniusban 162 (MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. 1949. jún.-i felmérés).

³⁶ A Csongrád megyére vonatkozó adatokat itt és alább lásd: *Fórizs Sándor: A Magyar Dolgozók Pártja mezőgazdasági szövetkezeti politikája Csongrád megyében (1948–1953)* Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis 1973. Első rész, Szeged 1973. 16. p.

³⁷ A közös gazdálkodás alacsony színvonala összefüggött azzal, hogy ebben a csoportban nagyobb számú kisbirtokos volt (80-ból 33), s ezek egyelőre elzárkóztak a magasabb szintű közös gazdálkodás elől. A csoport agrárproletár tagjainak viszont az volt az érdekük, hogy minél több munkaalkalmat találjanak a közös gazdaságban. Ez szakadásra vezetett, egy kisebb rész kivált, és külön, egyelőre II. típusú csoportot alakított. Ezt azonban hivatalosan nem hagyták jóvá.

³⁸ DM 1949. jan. 16.

³⁹ Lásd: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. 1949. szept. 16-i jel. és uo. 1948–49/49. 1948. szept. 1-i munkaterv. — Az egy esztendő időeltéréssel keletkezett két kézirat egyöntetűen arról ír, hogy a sándorfalvi fmsz tulajdonát képező 68 kh szántó volt a földbérli csoport földterületének egyik fő forrása.

Igen figyelemre méltó körülmények között jött létre a deszki csoport. Deszken 68 kh nagybérletet vettek igénybe, amely körül igen éles politikai küzdelem alakult ki a községben. A harc a föld további sorsáért folyt: szétösszák-e kisbérletbe, vagy folytassanak rajta közös gazdálkodást. E küzdelem jelentőségét növelte, hogy a „csoport megalakulását ellenséges hangulat vette körül.”⁴⁰ Végül a tszcs egy, a Nagyszegedi Pártbizottság által kiküldött bizottság segítségével,⁴¹ 17 fővel alakult meg 1948 novemberében.

A csoportok létrehozását segítő Nagyszegedi Pártbizottság magatartásában felfedezhető az óvatosság, mert a vidék kis- és középparasztságának viszonyát a közös gazdaságokhoz egyelőre kedvezőtlennek ítélte.⁴² „Földbérli szövetkezetet külön csak ott alakítottunk, ahol az egyéni gazdálkodást folytató, a 9000-es rendelet értelmében földhöz jutott kisparasztok kifejezetten kérték”⁴³ — fogalmazza meg álláspontját. A körültekintő politikára való törekvés ellenére a vidék parasztsága körében bizonyos idegenkedés volt tapasztalható. Kükesházán pl. 1949 elején olyan hírek keringtek, hogy „aki belép a DÉFOSZ-ba, annak be kell lépni a kolhozba.”

Az első közös gazdaságok közös földjeinek eredetét vizsgálva szembevetőd, hogy 1949 tavaszáig egyetlen hold sem származott a tagok saját tulajdonú földjeiből. Holott, ha nem is nagy számban, voltak a tagok között birtokos parasztok is, többségükben újjgazdák. Ők azonban a közös gazdaságot ekkor még inkább a gazdasági felszerelés hiányának ellensúlyozására igyekeztek felhasználni, egyelőre kitartva az egyéni gazdálkodás mellett is. Gyakori, hogy saját földjükön nagyobb felszerelést nem igénylő intenzív termelést folytattak, míg a közösből — ott végzett munkájuk ellenértékeként — igyekeztek gabona- és takarmányszükségletüket kielégíteni.⁴⁵ A helyzet csak a következő gazdasági évre, 1949 őszére változott meg, ekkor az addig kívülhagyott földek is a közös gazdálkodás keretein belülre kerültek.⁴⁶

A csoportok igen kis földterületen alakultak meg. A sándorfalvinak 1949 januárban 191, a szegedinek 1948 októberében 48, a deszkinek 68, a kükesházának 59 kh-ja volt. A szőregi csoportnak volt a legtöbb, 440 hold, de csak egy kisebb részén valósult meg a közös gazdálkodás.

A földterület 1949 nyaráig gyarapodott: Sándorfalván 350 kh-ra, Szegeden 104 kh-ra, Deszken 100 kh-ra, Szőregen 496 kh-ra.⁴⁷ A csoportok összes földterülete 1949 júniusában 1082 kh volt, az I. típusú szőregié nélkül 613 kh, tehát a valóban közös gazdálkodást folytató csoportok átlagterülete 153 kh volt. A földek általában sok tagban feküdtek, s meglehetősen gyenge minőségűek voltak.

Többször esett már szó arról, hogy az első csoportok tagjai egy-két kivétellel szegényparasztok, zömükben agrárproletárok voltak. Ennek részletes dokumentálására álljon itt a következő táblázat:

⁴⁰ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1948—49/49. 1949. jan. 11-i jel. „A reakciók azt híresztelik, hogy ...kényszerítik a kolhozot” — írja a jelentés.

⁴¹ Uo.

⁴² Számos 1948—49-es dokumentum érinti ezt a kérdést. Lásd: pl. MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1948—49/49. é. 1949. febr. 20-i jel.

⁴³ Uo. 1949-50. é. 1949. márc. 7-i jel.

⁴⁴ Uo. 1948—49/49. é. 1949. febr. 12-i jel.

⁴⁵ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50. é. 1949. márc. 8-i jel.

⁴⁶ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51. é. 1949. őszi felülvizsgálatok.

⁴⁷ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51. é. 1949. június 13—18-i felmérés. A kükesházi adat ismeretlen.

*Az első szegedi és Szeged járási tszcs-k (I.—III. tip.)
tagjainak rétegződése 1949 júniusában.⁴⁸*

	Tag- létszám	Agrár- proletár	Új birtokos	Régi birtokos	Földbirtokkal rendelke- zők közül földjét bevitte nem vitte be	
Sándorfalva	42	40	2	—	—	2
Deszk II. tip.	17	13	4	—	—	4
Kübekháza	10	6	3	1	—	4
Szeged	13	12	1	—	1	—
Szőreg I. tip.	80	47	30	3	külön gazd.	
Összesen	162	118	40	4	1	10
%	100	72,8	24,7	2,5	—	—
Országos %	100	57,0	38,0	5,0	—	—

Még szembetűnőbb az agrárproletárok túlsúlya, ha a közös gazdálkodást nem folytató szőregi csoport adatait elhagyjuk: agrárproletár 86,6, újbirtokos 12,2, régi birtokos 1,2%. (Országosan a III. típusú csoportoknál 62, más forrás szerint pedig 70% volt agrárproletár, régi birtokos pedig 3%.) Nem feledve, hogy az országos adatokkal történt összehasonlítás — lévén egészen kis számokról szó — viszonylagos értékű, megállapítható, hogy az összetételbeli eltérés a sajátos helyi viszonyokban leli magyarázatát. Az intenzív (szőlő, gyümölcs-, paprika-, kert-) művelést folytatók, a volt szegedi bérlőkből újbirtokossá lett parasztok az átlagosnál is erősebb ragaszkodása a földhöz ugyanúgy szerepet játszott az összetétel alakulásában, mint a kiterjedt homoki tanyás vidék lakóinak elmaradottsága.

A sándorfalvi csoport gerincét a Pallavicini uradalom volt, s a földreform után is föld nélkül maradt cselédei képezték.⁴⁹ A Szegedi Dózsa fő bázisát — 1948-ban ipari segéd munkásként is dolgozó — kubikusok adták. Kübekházán, Deszken volt nap-számosok alkották a csoport magját. Szőregen szintén, de ezekhez csatlakozott egy jelentősebb számú — teljesen nincstelen — cigány csoport, akik „kitűntek a közös munkákban.”⁵⁰ A birtokkal rendelkezők általában nem tartoztak a domináns szerepet játszóknak közé.⁵¹

Az alapítók szociális összetételéből következett, hogy a tagok döntő többsége rendkívül *szegény* volt. Sokuknak lakóháza sem volt, gazdasági felszerelése pedig minimális. Nem kivételes, hanem általános, hogy a tagok a csoporton kívül is vállalt-

⁴⁸ Az MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949-es jelentései alapján végzett saját számítások. Az országos — 1949. jún. 1-i állapotot tükröző — adatokat lásd: *Orbán*: 80—81. p.

⁴⁹ Hogy ott, ahol viszonylag bőséggel állt rendelkezésre a föld a földosztáskor, miért maradtak a nagybirtok cselédei föld nélkül — adatok híján —, nem sikerült elfogadható magyarázatot találnunk.

⁵⁰ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. Jelentés a „táblás csoportokról” d. n.

⁵¹ Egy 1949 januári dokumentum említi csak, hogy a Deszken létrejött csoport az egyedüli olyan „Csanád megyében, amelyet olyan emberek kezdeményeztek, akiknek 5—7 hold saját földjük, részben régi földtulajdonuk van...”, (Kiemelés B. Gy.) MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. 1949. jan. 11-i „Javaslat”. Ezt azonban egyetlen más forrás sem erősíti meg, különösen ami a „kezdeményező szerepet” illeti. Több — már idézett — dokumentum a 17 fős csoport kezdeményezőjének és meghatározó tényezőjének a 13 főnyi volt agrárproletárokat jelöli meg.

tak munkát (gazdagparasztnak birtokain, esetleg Szegeden ipari segédmunkát), mert megélhetésük nem volt biztosított. A helyi állami és pártszervek rendszeres segéllyel, készpénzben fizetett havi munkaelőlegekkel,⁵² de kenyérrel, zsírral, ruházattal is támogatták a csoportokat. Emellett azonban előfordult az is, hogy a tszcs-k beruházásra kapott hiteleiket önkényesen, de kényszerűen élelemre, tűzrevalóra, a gyerekek ruházatára fordították. Az első hónapok kialakulatlan körülményei között gyakran fordultak elő egyenlősítő törekvések. Sándorfalván kezdetben pl. csak napi 8 órát szándékoztak dolgozni, a Szegedi Dózsában pedig munkaegység-elszámolás helyett a munkanapok számát jegyezték maguknak a tagok, ellenőrzés nélkül.

A jórészt agrárproletárokból alakult szövetkezetek tagsága számára a közös munka nem volt idegen. A közös gazdaság megteremtése szempontjából ez fontos körülmény volt. De éppen e gazdaság teljesen újszerű jellege miatt — tulajdonviszonyait, munkaszervezetét, a szövetkezeti tagok alá- és fölérendeltségi viszonyának megteremtését, s nem utolsósorban a tagok ezekkel kapcsolatos tudati viszonyait egyaránt tekintve — nem lebecsülendő nehézségekkel kellett e téren is megküzdeni. Nem voltak ritkák a csoporton belüli viszályok, az elnökök elleni fellépések.⁵³ Az elnökök leváltása rendszeresen előfordult. A viszályokat, az elnökök gyakori cserélődését nem valamiféle „nekem nem parancsol senki” — magatartás váltotta ki. Sokkal inkább volt a súrlódások oka a *nincstelenségből való gyors kilábalás vágya*, amelyet megvalósítani nem egyszer egymás és a közös gazdaság rovására is igyekeztek. A belső ellentéteket időlegesen (1949 decemberéig) az egyéni földeknek a közös gazdaságon való kívülhagyása is táplálta. Igen erős volt az ez okból eredő ellentét Deszken, ahol a négy újbirtokos a csoporton kívül hagyott földjén többet dolgozott, mint a közös gazdaságban.⁵⁴

1948 őszétől az egész parasztságot — kit így, kit úgy — foglalkoztató kérdés volt a termelőszövetkezeti mozgalom megindulása. Ebből a szempontból fontos kérdés, hogy milyen hatást gyakoroltak az első csoportok környezetük parasztságára. Elgondolkoztató, olykor már elhatározó erejű példát az alsóbb rétegek számára jelentettek — az első tszcs-tagok is innen kerültek ki. Az agrárszegénység szinte kizárólagos részvétele viszont azt is eredményezte, hogy a régi birtokosok, a középparasztok irányában a vonzerő minimális volt. Ez egyrészt következett a parasztságon belüli — *jóval korábbi évtizedekben kialakult* — sajátos hatásvizonyokból, abból, hogy a birtokos parasztok számára általában nem a nincstelenség váltak követendő mintaképpé. (Kivételek, főleg munkásmozgalmi—politikai jellegűek természetesen voltak.) Másrészt fordítva is igaz a megállapítás: sokszor maguk a szövetkezeti tagok zárkóztak el a birtokos parasztok felvételétől. (Ez az — egykorú kifejezéssel élve — „szekta-veszély” jellemezte a Szegedi Dózsa első évét: tagjai a „kis- és középparasztok felvételétől is mereven elzárkóztak.”⁵⁵)

A közös gazdaságok kialakítása nehéz feladat volt, mivel *a tagok élő- és holt felszereléssel nem tudták a közös vagyont gyarapítani*. Ilymódon a szegénység nem csupán a tagok életkörülményeire, s ebből következő törekvéseire hatott ki, hanem — természetesen — a közös gazdaságok kialakítására is.

⁵² Összege havonként 150 Ft volt.

⁵³ Kübekházán pl. nagy volt az elégedetlenség az elnökkel, mert az „nem dolgozik”, — ti. a földeken. A csoport tagjai ugyanis „az adminisztrációs munkát nem veszik semmibe”. Lásd: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 őe. 1949. márc. 14-i jelentés Kübekházáról.

⁵⁴ Uo. 1949/51 őe. A Deszki Kossuth Tszcs felülvizsgálati jegyzőkönyve, 1949. dec.

⁵⁵ DM 1949. febr. 6.

Még a gazdasági épületek terén volt legkevésbé rossz a helyzet. A nagybérletekkel együtt ugyanis megkapták a rajtuk fekvő gazdasági épületeket is.⁵⁶ A Sándorfalvi I. sz. csoport esetében ismét a földművesszövetkezet különleges szerepe tapasztalható: két istállót adott át a csoportnak.⁵⁷ Az épületek azonban nagyon elhanyagoltak, nem egyszer romos állapotban voltak. Használhatóvá tételük 1948—49 telén történt meg. Az épületek rendbehozatala, amennyire csak lehetséges volt, saját erőből történt. Elkerülhetetlen volt azonban bizonyos építőipari anyagok vásárlása. Mivel a csoportok mobilizálható tőkével nem rendelkeztek, állami támogatásra szorultak. Az első gazdasági évben kapott hiteleknek általában több mint felét építési célokra kapták, ez összességében 3—15 ezer forint között mozgott.⁵⁸ Új gazdasági épületek létesítésére az első gazdasági évben nem került sor.

A csoportok közös állattállományának, gépparkjának kialakítása, illetve beszerzése esetében még nagyobb jelentőségű volt az állami támogatás szerepe. A tszcs-k kéziszerszámoktól, egy-két kisebb géptől eltekintve semmel sem rendelkeztek. A közös gazdaság kialakítása tehát csak hitelek segítségével volt lehetséges. Így vásároltak hitelbe marha- és sertéstenyészetet, takarmányt, lovakat, illetve kocsit, lószerszámot, ekét, boronát, darálót, permetezőgépet, kéziszerszámokat, vetőmagvakat stb. Ezek melletti tagok személyi fogyasztására is nyújtottak hiteleket, segélyeket. A nagyobb hitelek közül nem részesült az I. típusú Szőregi Petőfi. Az OSZH hitelek összege 1949. július 1-én a négy csoport esetében 5—24 ezer Ft között volt.⁵⁹ A legnagyobb hiteltámogatást a II. típusú Deszki Kossuth kapta: 23 500 Ft-ot, állattenyésztési célra.⁶⁰

A hitelek és a földművesszövetkezet gazdasági támogatása mellett a tszcs-k egyéb forrásokból is jutottak gazdasági felszereléshez. A Nagyszegedi Pártbizottság döntése alapján például a tszcs-knek juttatták a felosztott álszövetkezetek, kereskedelmi RT-k használható vagyonát.⁶¹

A közös élő és holt felszerelés nagyságáról csak megközelítő képet kaphatunk. Nagy hiány volt igaerőben, a csoportok általában 2—3 lóval rendelkeztek. A géppark megteremtése ekkor inkább még reményt adott, mint valóságos segítséget. Azon a környéken, ahol már 1948-ban gépállomás létesült — e vidéken Deszk volt az első — valamely jobb volt a helyzet, bár a géppark kicsiny volt.⁶²

Amire belső erőből támaszkodhattak a tszcs-k, az első sorban a tagok munkája volt. Fentebb már esett szó arról, hogy a kezdet kezdetén több csoportban nem dolgoztak kellő intenzitással (8 órai munkaidő). Ez a jelenség azonban a Szegedi Dózsa kivételével hamar megszűnt. A csoportok tagjai szorgalmasan, keményen dolgoztak az épületek rendbehozatalánál, az állatok gondozásánál, az 1949 tavaszi munkáknál egyaránt.⁶³ A családtagok bevonása a munkába viszont nem járt sikerrel. Ez egyes tszcs-knél, pl. Sándorfalván már 1949 tavaszán munkaerőhiányhoz vezetett.⁶⁴

⁵⁶ A 9000-es rendelet ui. előírta: az előhaszonbérleti jog alá eső területekkel együtt, azok áránban ki kell sajátítani a bérleményen fellelhető gazdasági felszereléseket is.

⁵⁷ DM 1949. febr. 10.

⁵⁸ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. kérdőíves felmérés és uo. 1949/51 öe 1951. jún. 13—18-i felmérés.

⁵⁹ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50. 1949. júl. 1-i háromhónapos munkaterv. Uo.

⁶⁰ Uo. 1949. ápr. 10-i jel.

⁶¹ DM 1948. szept. 19. — A gépállomás 10 Hoffher traktorral rendelkezett 1948-ban.

⁶² Vö.: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. 1949-es felülvizsgálatok jegyzőkönyvei, 1949. nov.—dec.

⁶³ Uo.

A munkaerő-helyzet alakulását jól szemléltetik a következő (1949 februári) adatok: a sándorfalvi tszcs-ben 4,15 kh-ra jutott egy tag, a szegedi Dózsában 7,06 kh-ra, a kübekházi Sarló-Kalapácsban 5,8 kh-ra, a három csoport átlagában pedig 5,02 kh-ra. A valamivel későbbi keletkezésű deszki adat közel esik az átlaghoz: 5,23 kh jut egy főre.⁶⁵

A tszcs-k szakképzett munkaerővel nem rendelkeztek. Az elnökök számára már 1949-ben szerveztek ugyan néhány hetes tanfolyamokat, de ezek csak az éppen leg-szükségesebb ismereteket nyújthatták.

A gazdálkodás kérdéseinél külön kell szólnunk a *földek széttagoltságáról*. A tszcs-eket általában egy nagyobb birtoktesten igyekeztek létrehozni, de ez sehol sem érte el a 100 kh-t. A megalakulás után a csoportok földjei folyamatosan bővültek. Ez a bővülés azonban azt is jelentette, hogy egyre több és több tagban oszlott meg a közös földterület. A Sándorfalvi I. sz. tszcs földjei 1949 nyarán pl. 46 tagban feküdtek, igen nagy távolságokra a központtól és egymástól.⁶⁶ E csoport esetében tehát kimondottan indokolt volt — és 1949 őszén meg is történt — a tagosítás.

Az 1948—49-es év gazdálkodási eredményeiről igen hiányos, ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. A legjobb eredményt a Sándorfalvi I. sz. tszcs érte el, ahol jó volt a termés, a termésátlag jelentősen meghaladta az egyéni gazdálkodókét. Borsóból 10 q termett holdanként, búzából — gyenge minőségű talajon is — 12 q.⁶⁷ A szegedi Dózsa viszont gyenge eredményeket ért el a szántóföldi termelésben.⁶⁸

Az állattenyésztési eredmények tarka képet mutatnak. A Deszki Kossuth sertés-tenyésztése például rosszul sikerült, a marhahízlalásban viszont jó eredményt értek el. (Még exportra is szállították.) Kübekházán fordított volt a helyzet: gyenge marha-hízlalás, de szép sertésszaporulat.⁶⁹

Az első öt tsz közös vagyonáról megbízható források híján pontos adatokat nem közölhetünk. Az 1949 őszén történt különféle (területi, felszerelésbeli) gyarapodások utáni időszakra állnak csupán rendelkezésünkre adatok, két tsz-ről. Eszerint 1949 novemberében a Deszki Kossuthnak és a Szegedi Dózsának egyaránt 270 ezer forint volt a közös vagyona. A Dózsa esetében ez 116 ezer Ft beruházott, és 154 ezer Ft forgó vagyona oszlott.⁷⁰

Tisztább képet nyerhetünk a tagság jövedelméről. Ezeket a több-kevesebb késés-sel bevezetett munkaegység elszámolás alapján tartották nyilván. (Sándorfalván már igen hamar, részben a tagok önálló kezdeményezésére munkaegység alapján számolták el a végzett munkát.⁷¹ A Szegedi Dózsában viszont elég sokáig csak a munkanapokat tartották nyilván.)

A legjobb jövedelmeket a Sándorfalvi I. sz. Tszcs tagjai mondhatták magukénak. Itt egy munkaegység 25,80 Ft-t ért; a tagok „fejenként 6—7 ezer forintot fognak

⁶⁵ Az 1949 februári adatokat lásd: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949 őe. 1949 tavaszi kérdőíves felmérés. A szőregi csoport földterülete, taglétszáma ugyan ismert (1949. február-ban 336 kh ill. 67 tag), de ez nem folytatott közös gazdálkodást. A belőle kivált II. típ. csoport adatai bennefoglaltnak a jelzett számokban, így külön nem mutatható ki.

⁶⁶ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 őe. A Sándorfalvi Rózsa Ferenc tsz felül-vizsgálata, 1949. nov.

⁶⁷ DM 1949. júl. 12.

⁶⁸ Uo. 1949. szept. 11.

⁶⁹ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 őe. A Deszki Kossuth tsz és a Kübekházi Sarló—Kalapács tsz felülvizsgálata 1949. nov.

⁷⁰ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 őe. A Szegedi Dózsa, illetve a Deszki Kos-suth tsz felülvizsgálati jegyzőkönyvei, 1949. november.

⁷¹ DM 1948. okt. 24. A végzett munkák nyilvántartására egy külön bizottságot hoztak létre

kapni”.⁷² A deszki Kossuthban 20,14 Ft-t fizettek egy munkaegységre, a csoport összesen 3075 munkaegységet teljesített. Ez egy tagra átlagosan 3500—3600 Ft-ot jelentett.⁷³

A Szegedi Dózsában 15 forintot fizettek munkaegységenként. A ténylegesen elért eredmény azonban ennél alacsonyabb volt, hiszen állami támogatással egészítették ki 15,— Ft-ra a munkaegység értékét. (Egy 1949-es határozat értelmében ugyanis 1 munkaegység minimális értéke 15 forint kellett legyen.) Mivel a Dózsában az egész gazdasági év alatt — egykorú kifejezéssel élve — „hígitották” a munkaegységeket, ezek száma igen magas lett. A 15 Ft-ra kiegészített érték így viszonylag jó jövedelemhez juttatta tagokat: az évi átlagos egy főre eső jövedelem 5000 forint körül alakult.⁷⁴ Míg a Dózsánál nem, a Kübekházi Sarló-Kalapács esetében ismerjük a munkaegység eredeti értékét is: 11,03 Ft. (Központi keretből ezt is 15,— Ft-ra kerekítették.) Ezt a gyenge eredményt elsősorban elemi károk okozták, 43 ezer forint értéket pusztított el a jég és a különféle növényi kártevők.⁷⁵

A Szeged és a Szegedi járás területén létrejött első tszcs-k *kisméretű gazdaságok voltak*. Földterületük, taglétszámuk kicsiny volt, gazdasági felszerelésük minimális. Mindebből következett, hogy a mezőgazdasági nagyüzem kialakítása útján legfeljebb a legelső lépések (főleg szervezési téren) történhetek meg. Ezt természetesnek kell tekintenünk, a létrejövés objektív körülményeiből adódott. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy az állami támogatás hiányzott, hiszen az, ami egyáltalán megvalósult, döntően az állami támogatásnak köszönhette létét.

Az 1948-ban megalakult közös gazdaságok között 1949 közepére a fejlettségi szint tekintetében jelentős különbségek alakultak ki. Hogy melyik termelőszövetkezet milyen messzire jutott a közös kollektíva kialakításának útján, az nem csupán a gazdálkodási eredményektől függött. Nagyon fontos szerepet játszott ebből a szempontból az is, hogy a tagok milyen mértékben barátkoztak meg a közös gazdálkodás gondolatával.

Sándorfalván például egy erősebb, összetartóbb közösség jött létre a kezdeti nehézségek ellenére is. Az első néhány héten jelentkező különféle „kommunisztikus” törekvéseket leküzdve szorgalmas munkával jó gazdasági eredményt értek el. A szegedi Dózsában viszont a kiemelkedő nagyságú állami támogatás ellenére sem kovácsolódott ki egy szorgalmasan dolgozó, összetartó közösség, a tsz egyelőre sem gazdaságilag, sem szövetkezeti-mozgalmi téren nem tudott megszilárdulni. A két tsz tagjai között a szociális összetétel tekintetében nem volt sok különbség: a többség itt is, ott is agrárproletár volt. A létrejövés körülményei viszont jelentősen különböztek. A sándorfalviak nagyobb része már korábban is közös lakóhelyen élt, együtt dolgozott, s közösen ismerkedtek meg a szövetkezeti élettel is a sándorfalvi földművelőszövetkezetben. A szegedieknél ilyen, az összetartást erősítő tényező nem volt. S fontos azt is tudni, hogy a Szeged-Rókuson kisajátított nagybérleten a Dózsa későbbi tagjai először egyéni kisbérleteket akartak létesíteni, s csak a Nagyszegedi PB erőteljes szervező munkája eredményeként jött létre a közös gazdaság.⁷⁶

⁷² MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. aug. 11-i jel. Más források szerint 1 munkaegység 23 Ft-tal volt egyenlő. Uo. VIII. 31-i jelentés.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. 1949/51 ö. a Szegedi Dózsa tsz felülvizsgálati jegyzőkönyve, 1949. nov.

⁷⁵ Uo. A Kübekházi Sarló-Kalapács tsz felülvizsgálata, 1949. nov.

⁷⁶ DM 1948. okt. 17. — A Dózsa létrehozásának céljára világít rá a következő megállapítás: „Szegeden és környékén ellenszenvvel viseltetnek (a parasztok — B. Gy.) a közös gazdálkodással szemben.” Ezért nagy jelentőségű a csoport létrejötte. MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. 1949. márc. 11-i jel.

Ez a kétféle mentalitás a Szőregi Petőfi esetében egy tsz-en belül jelentkezett. A többség eleve csak első típusú társulásra volt hajlandó, s gyakorlatilag közös gazdálkodást nem folytattak. Egy kisebb csoport már 1948 végétől küzdeni kezdett azért, hogy térjenek át magasabb típusú gazdálkodásra. Az eltérő célok eltérő érdekekből, az eltérő érdekek pedig különböző objektív körülményekből adódtak. A kisebbség ugyanis agrárproletárokból állott, ők a megélhetésüket csak a közös gazdaságból biztosíthatták. A többségnek viszont volt saját földje, amelyhez képest csak kiegészítő jellegűnek, másodrendűnek tekintették a közös gazdaságot.

Látható tehát, hogy az 1949 őszéig elért fejlettségi szint különféle tényezők eredményeként alakult ki. A birtokosok, illetve birtoktalanok közötti különbségek mellett fontos szerepe volt annak is, hogy mennyire volt belülről megérlelt a tagok szervezeti összefogása. Mindezek természetesen jelentősen befolyásolták a munkafegyelmet és a gazdálkodási eredményeket. Magától értetődően a munkateljesítmények ott voltak a legjobbak, ahol az említett tényezők is a legkedvezőbben alakultak.

Ezek a kicsiny, az alakulás megannyi gondjával küzdő szervezetek, mint országsszerte a többi félezer, mutatták fel a közös gazdálkodás első példáit. Jelentőségük magában a példában, a tett újszerűségében rejlik. Ha a részben nekik szánt feladatot: a tszcs-k széleskörű népszerűvé tételét a dolgozó parasztság körében nem is teljesítették (éppen az indulás ismert feltételei, a létrejövés inkább extrém⁷⁷, mint tipikus körülményei miatt), megteremtődésük, pusztán létük akkor is túlmutatott taglétszámuk, gazdasági erejük számokban kifejezhető nagyságán.

⁷⁷ Különlegességük alatt értve a közös földterület származását, a tagok szociális helyzetéből következő törekvéseit.

A termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása

1. A fejlődés feltételei

A termelőszövetkezeti mozgalom történetében 1949 második felében jelentős változások történtek. Ekkortól indult meg valóban nagyobb arányokban a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A termelőszövetkezeti mozgalom fellendülése olyan körülmények között következett be, amelyek a mezőgazdaság fejlődése szempontjából ellentmondásosak voltak. A szocializmus építésének megkezdésével meginduló általános fejlődés új távlatokat nyitott a mezőgazdaság előtt is. Ugyanakkor részben objektív okok (a modern szocialista gazdaság megteremtése érdekében az iparfejlesztés vitathatatlanul szükséges primátusa), részben szubjektív hibák (voluntarista gazdaságpolitika) következményeképpen az időszak egészében (s tovább: egészen 1957-ig) az átszervezés gazdasági feltételei nem voltak adottak.

Az agrárpolitika fő célkitűzése, a mezőgazdaság szocialista átalakítása az ország és a parasztság érdekeinek a lehető legjobban felelt meg. A mezőgazdaság gazdasági teljesítőképessége növelésének, a falu társadalmi felemelkedésének távlatilag csak ez lehetett az útja. Túlzásai azonban: az átszervezés siettetése, ennek érdekében az elkanyarodás az szervezés lenini elveitől, a szükséges gazdasági feltételek hiánya az elért eredményeket is belső ellentmondásokkal terhelték.

1949 nyarán került napirendre a termelőszövetkezeti mozgalom immár nagyobb arányú megindítása. Országos szinten még 1948 őszén fogalmazták meg a — siettető — célkitűzést: a termelőszövetkezeti „kérdést 3—4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90%-a rendes szocialista társas művelésben művelje földjét.”¹ Az MDP Csongrád megyei Pártbizottsága és az MDP Nagyszegedi Pártbizottsága 1949 tavaszán—nyarán egyaránt állást foglalt a fejlesztési célkitűzések tekintetében. Előbbi 3—4-szeres², utóbbi (a földterület tekintetében) nyolcszoros növekedést tűzött ki célul³. (Az eltérést az magyarázza, hogy 1948 őszén az MDP Nagyszegedi PB politikai területén csupán öt közös gazdaság alakult, míg a megye többi területein csak a III. típusú gazdaságok száma 39 volt.)

A kitűzött fő feladat, a jelentős számszerű fejlesztés elérése érdekében tisztázni kellett az átszervezés módozatait is.

¹ Rákosi Mátyásnak az MDP KV 1948. nov. 27-i ülésén elhangzott felszólalását idézi: *Zsilák András: A magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában, és a Magyar Dolgozók Pártja szövetségi politikájának főbb vonásai (1948—1956). A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962.* Kossuth Könyvkiadó 1966. 176. p.

² *Fórisz: i. m. 17. p.*

³ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 őe. 1949. júliusi munkaterv.

Az átalakulás nagy társadalmi kihatású folyamata természetesen nem mehetett automatikusan végbe. Megvalósítása érdekében a munkáshatalom politikai szervező erejét, segítségét is fel kellett használni: 1949 nyaratól az MDP irányításával megkezdődtek a széleskörű előkészítés és nagyszámú aktívagárda bevonásával folyó szervezési kampányok.

Az átszervezés „hogyan”-jai között fontos szerep jutott az egyes paraszti rétegekkel kapcsolatos politikának. Az első tsz-ek tagságának nagy többsége volt agrárproletárokból tevődött össze országosan is, s még inkább Szeged vidékén. A szocialista átalakulás tömegessé tételéhez azonban a birtokos parasztság tömegeinek megmozdulása is elengedhetetlen volt. A kérdéssel kapcsolatos elvi álszfoglalásokban bizonyos kettősség figyelhető meg. Egyrészt megfogalmazást nyertek olyan elképzelések, amelyek szerint a továbbfejlesztést a „falú hangadó gazdáira”, köztük (a szegény-parasztok mellett) a középparasztokra is támaszkodva kell elérni.⁴ Másrészt viszont a szövetségi politikában (főként a DÉFOSZ-kérdéssel kapcsolatban⁵) 1949 első hónapjaiban jelentkező változások kihatásaként a középparasztság jelentőségének alacsonybecsülése is tapasztalható.⁶

A termelőszövetkezeti mozgalom összefüggött a gazdagparasztsággal kapcsolatos politikával is. Láttuk, hogy már 1948-ban is gazdagparaszti bérleteken alakultak meg az első közös gazdaságok. A kialakuló kulákkorlátozó politika folytán az efféle lehetőségek 1949-ben, s később sem szűntek meg: a földfelajánlások a tsz-ek területi gyarapodásának forrásául szolgáltak 1948 után is. A falu kizsákmányoló elemei korlátozásának helyes politikája sem volt azonban mentes a belső ellentmondásoktól. Anélkül, hogy ennek részleteire, például a likvidálás káros hatásaira kitérnénk, egy helyi sajátosságra hívjuk fel a figyelmet. Tárgyalt területünk egy részének fontos jellemzője, hogy — a gyenge, nem egyszer csupán 3—4 aranykoronás földek miatt — a birtokkategóriák és a valóságos rétegződés lefelé térnek el egymástól. Már Erdei Ferenc felfedezte, hogy a homokvidékeken olykor 50 hold is csak a szegényparaszti nivå eléréséhez elegendő. 1949 tavaszán még a Nagyszegedi Pb is e sajátos viszonyok figyelembe vételével foglalt állást ebben a kérdésben.⁷ Nem sokkal később azonban az árnyalt megítélést felváltotta a 25 holdas birtokhatárt, illetve a 350 aranykorona-értéket vagylagosan kritériumként feltüntető szemlélet.

A szervező munkában egy speciális rétegre igen erőteljesen kívántak támaszkodni: az MDP tagságra. Ez főként 1949-ben még valóban olyan lehetőség volt, amelyre lehetett és kellett alapozni. A párttagok számára kiadták a jelszót: „Be a szövetkezetekbe!”⁸ A kiadott jelszónak volt egy reális magva: a szövetkezetek fejlesztését úgy érni el, hogy ez egy adott réteg belső törekvéseivel összhangban álljon, miáltal e réteg jó példát mutathat a parasztság egésze számára.

A jó példával meggyőzés eszméje más területen is jelentkezett, a minta-csoportok létrehozásánál. Ezek kritériumait országosan meghatározták: mintaszerű gazdálkodás, erős üzemi pártszervezet, a tagok életszínvonalának emelése, a munkaszerveze-

⁴ Uo. 1949. júliusi jelentés az MDP KV MSZPO-nak.

⁵ Vö.: Szakács Kálmán: A középparaszt-kérdés és a DÉFOSZ 1949-ben Párttörténeti Közlemények 1972. 4. sz. 82—109. p.

⁶ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 őe. Tsz-látogatások munkaterve 1949. augusztus 19.

⁷ Uo. 1948—1949/49 őe. 1949. márc. 16-i jelentés az MDP KV MSZPO-nak.

⁸ Uo. 1949/50 őe. 1949. júliusi munkaterv.

tek létrehozása, munkaverseny szervezése.⁹ A Nagyszegedi PB területén az ötből két tsz-t — Sándorfalvi Rózsa Ferencet, és az időközben III. típusúvá fejlesztett Szőregi Petőfit — jelölték ki mintacsoportnak, amelyekbe dolgozó paraszti látogatásokat szerveztek.

A tsz-ek vonzóvá tételének gondolatát igen erőteljesen hangsúlyozták a termelőszövetkezeti csoportok Baján, 1949 júliusában megtartott országos értekezletének felszólalói is. Többek között Keresztes Mihály emelte ki a példamutató gazdálkodás, a tartalékolás, a helyes jövedelemelosztás jelentőségét.¹⁰

A jó példák teremtésének helyes eszméje azonban a fejlesztés adminisztratív szemléletével járt együtt. Ennek megnyilvánulásaként említhető meg a paraszti környezetben élő, de nem mezőgazdasági főfoglalkozású MDP-tagok beléptetése a tsz-ekbe,¹¹ vagy a mintacsoportok esetében az, hogy támogatásuk nem terjedt túl a különféle szervezeti formák és a szabályszerű adminisztráció megteremtésén.

Az átszervezést hátrányosan érintő feltételek közé tartozott a III. (a legfejlettebb) típus szinte kizárólagossá tétele, a fokozatosság elvétől való eltérés. Az átszervezés gyors végbevitelének célkitűzése és annak objektív feltételei közötti feszültség — 1949-ben még ritkán, s politikai konzekvenciáit levonva,¹² 1950-től gyakrabban — az önkéntesség lenini elvének megsértéséhez is elvezetett.

1950-ben a korábbi esztendőben megkezdett úton haladtak tovább. Ami módosulás tapasztalható, az az objektív körülményekből következett. Ilyen volt például az MDP tagok bevonásának — amely jórészt egyszeri lehetőség volt — háttérbe kerülése, másfelől a középparasztok megnyerésének erőteljesebben hangsúlyozása. (Olyan megnyilatkozásokkal, mint 1949-ben, hogy ti. csak a szegényparasztokra kell támaszkodni, már nem találkozunk.) Egyébként továbbra is a számszerű fejlesztés volt a domináns.

1950-ben a szervezés módja tekintetében az is változott, hogy a súlypontok kijelölése már a *termelőszövetkezeti községek* kialakításával is együtt járt. A *Szegedi járásban*¹³ országosan is az elsőként között, 1950 augusztusában jött létre az első termelőszövetkezeti község: Gyálarét.¹⁴

Ettől az évtől indult meg egyes III.-típusú tsz-ek *önálló termelőszövetkezetté* alakítása.¹⁵ Az önálló tsz-ek a gazdasági irányítási rendszerben bizonyos önállóságot

⁹ Uo. 1949/51 öe. Az MDP KV MSZPO „Tájékoztatója a Mezőgazdasági és Szövetkezet-politikai Bizottság 1949. június 4-i és június 18-i üléséről”. 1949. jún. 21.

A „mintaszövetkezeteket” az alábbiak szerint kell megszervezni — írja a tájékoztatás: 1. A termelés terén: mintaszzerű termelés; jó adminisztráció megvalósítása. 2. Politikailag: Rendelkezzenek önálló pártszervezetekkel. (Ezeket közvetlenül az MDP megyei Pártbizottságai is ellenőrizték — B. Gy.) 3. A tagok életszínvonala tekintetében: a lakásviszonyok rendezése; az OTI ellátás biztosítása; a tagok gyermekei tejjelátásának megszervezése. 4. Szervezési téren: a munkaszervezetek létrehozása; munkaverseny szervezése.

¹⁰ DM 1949. júl. 14.

¹¹ DM 1949. dec. 10.

¹² Azokat a királyhalmi tsz-szervezőket, akik üres papírlapok aláírásával, majd a belépési nyilatkozat fölébe írásával próbáltak egyeseket a tsz-be léptetni, kizárták az MDP-ből — MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. A királyhalmi Felszabadulás tsz felülvizsgálata, 1949. dec.

¹³ Az 1950-es évtől, mivel a közigazgatási átszervezés lezajlott, a Szegedi járás, illetve Szeged város terminológiát alkalmazzuk. A rájuk vonatkozó adatokat lásd az I. fejezetnél.

¹⁴ DM 1950. aug. 30. — Gyálarét kicsiny, Szegedhez tapadó község volt, termelőszövetkezeti községgé fejlesztése ezért mehetett igen könnyen végbe.

¹⁵ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1948-1949/49 öe. 1949. okt. 24-i „Bizalmas utasítás a felülvizsgáló bizottságok elnökei számára”. — Az önálló tsz-ek kritériumait országos szinten, egységesen határozták meg. Közéjük tartozott a megfelelő nagyság (minimálisan 300 kh, illetve 30 tag), az élő és holt felszerelés megfelelő mennyisége, a színvonalas vezetés, a jó adminisztráció, szilárd belső helyzet, a jól működő és a tagok többségét tömörítő pártszervezet.

élvezhettek. Önállóan vezethették könyvelésüket, áruikat szabadabban értékesíthették, hitelfelhasználásuk kevésbé volt kötött, stb.¹⁶ A többi tsz-szel szemben meglevő előnyök azonban nem voltak olyan jelentőségűek, hogy az önálló tsz-eket jelentősen megkülönböztették volna a III. típus szerint működőktől. Ezt a különbséget — önállóbb helyzetet — egyébként gazdálkodási eredményeikkel sem sikerült igazolniuk: egy-két kivételtől eltekintve nem emelkedtek az átlag fölé.

A vidék első önálló tsz-ei a Sándorfalvi Rózsa Ferenc, és a Szőregi Petőfi voltak.¹⁷ (Mindkettő még 1948-ban alakult.) 1949 végétől fejlődtek önállóvá a Kiskirálysági Ifjú Gárda, és a Ruzsajárási Kiss Imre III. típ. tsz-ek is.¹⁸ Szegeden önálló termelőszövetkezetek nem jöttek létre.

2. A felfejlesztés eredményei

1949-ben és 1950-ben a termelőszövetkezeti szektor *jelentős számszerű fejlődésen* ment keresztül. E fejlődés mértékét és főbb irányait a következő táblázat érzékelteti:

A tsz-ek számának, taglétszámaának és földterületének számszerű és viszonyított fejlődése 1949-ben és 1950-ben¹⁹

	Tsz-ek száma	1949. jún. = 100	Tag- létszám	1949. jún. = 100	Földterü- let (kh)	1949. jún. = 100
1949*	31	620	696	429	5 100	464
1950**	42	840	3255	2009	14 572	1325

	Egy tagra jutó földter. (kh)	1949. jún. = 100	Egy tsz-re eső földterület (kh)	1949. jún. = 100
1949*	7,3	97	164,5	107
1950**	4,5	60	346,9	226

Megjegyzések: * A Nagyszegedi Pártbizottság politikai területére vonatkozó adatok 1949 december végén.

** Szeged és Szegedi járás területére vonatkozó összesített adatok 1950 december közepén.

¹⁶ Uo. *A Magyar Doldozók Pártja Szegedi járási Pártbizottságának iratai (a továbbiakban: MDP Szj Pb ir.)* 1950/8. Az MDP Csongrád megyei Pb levele az önálló tsz-ekből, 1950. jún. 2. és DM 1950. jún. 17.

¹⁷ MSZMP CsmB A MDP SzjPb ir. 1950/8. 1950. febr.-i jel.

¹⁸ Uo. 1949. okt. 24-i „Bizalmas utasítás...”.

¹⁹ Az 1949-es adatok: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öc. alatt található 31 tsz 1949. decemberi felülvizsgálatának anyaga és *Csongrád megyei Levéltár* (a továbbiakban: CsmL): Csanád megye alispánjának iratai 7531-l (rendezetlen) — 1949 decemberi felmérés Csanád megye tsz-eiről — alapján végzett számítások.

Az 1950-es adatok: MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1950/8. decemberi jelentések; Uo. *MDP Szeged városi Pártbizottságának iratai* (a továbbiakban: MDP Sz-i Pb ir.) 1950/21/674 (rendezetlen); Csm. L.: *Szeged járási Tanács V. B. jegyzőkönyvei*-a továbbiakban *Szj (T V. B. jkvii)* 1950 alapján végzett számítások.

A táblázat adatai részletes magyarázatot nem igényelnek. Fontosabbnak tartjuk az összesítő adatok mögött meghúzódó részletek bemutatását. Magyarázatként csupán annyit szükséges hozzáfűznünk, hogy az év végi adatok nem ábrázolják hűen a fejlesztési kampányok eredményeit. Ezek ugyanis nem a naptári évvel fejeződtek be, hanem körülbelül a cséplés időszakától a következő év kora tavaszáig tartottak. Így a nagyarányú 1950-es növekedés jelentős része az 1949—50-es, az első szervezési kampány eredménye: 1949 decemberétől 1950 február végéig a 700-as taglétszám 1217-re nőtt, a csoportok száma pedig 41-re.²⁰

A tsz-ek száma nem az új tsz-ek alakításának hiánya miatt nőtt lassan, hanem azért, mert 1950 folyamán kb. 12—15 tsz egyesült. Egyesülések történtek 1950-ben Mórahalmon (3 tsz), Pusztamérgesen, Algyőn, Gyálaréten, Szőregen, Szatymazon (2—2 tsz).²¹ Ezek azonban gyakran nem váltak be, inkább a belső problémákat növelték. Jellegzetes példa erre Pusztamérges, ahol az egyesülés után is megmaradt a tagok közötti elkülönülés aszerint, ki melyik tsz-hez tartozott korábban.²²

1949-ben a 31 tsz-ből 29 volt III. típusú, egy II., és egy I. típusú. 1950-ben pedig csak III. típusú tsz-ek alakultak. Ezek az adatok jelzik, hogy az 1949—50-es években háttérbe szorult a fokozatosság elve. Holott ezen a vidéken az átlagosnál is indokoltabb lett volna alacsonyabb típusú szövetkezetek alakítása. A homokvidéken kialakult szőlő- és gyümölcsstermelő kultúra üzemi formája ugyanis kimondottan kisüzemi volt, amelyet csak rendkívül komoly beruházásokkal lehet nagyüzemivé alakítani. Ebben az esetben tehát nem csupán a (valóban meglevő) kistulajdonosi konzervativizmusnak teendő engedmény, hanem jórészt gazdasági szükségszerűség is lett volna az alacsonyabb típusú társulások megszervezése.

Hasonlóan különleges körülménstét igényelt volna a paprika- és zöldségtermelő kisparasztkok termelőszövetkezetbe szervezése. 1950-ben a szeged-alsóvárosi paprika-termelők és az újszegedi kertgazdálkodást folytatók körében alakultak is termelőszövetkezetek. E fontos termelési ágazatok szocialista szektorba tömörítése helyes törekvés volt, az átszervezés azonban komoly nehézségekbe ütközött. Ezek a kisparasztkok ugyanis valamiféle biztosítékokat vártak arra nézve, hogy speciális termelésüket, s az abból származó jövedelmeiket megtarthatják a tsz-en belül is.²³ Erre viszont a kialakuló vetési, beszolgáltatási, végső soron termelési struktúrabeli előírások miatt kevés lehetőség volt.

Hogy a vidék parasztságának egésze hogyan reagált a termelőszövetkezeti mozgalomra, arra a *tsz-tagok* — a fenti táblázatban ki nem mutatott — *rétengződésének vizsgálata* segít választ adni.

1949. november—decemberben országosan felülvizsgálták a termelőszövetkezeteket. A felülvizsgálat kiterjedt a földterületre, taglétszámra, a tsz-ek belső helyzetére, vezetésére, s végül a tagok által bevitt földterület nagyságára. A Nagyszegedi Pártbizottság politikai területén a felülvizsgálók 31 tsz-ben jártak, ekkor ezeknek összesen

²⁰ MSZMP CsmB A MDP Sz-i PB ir. 1950/21/674. A Szegedi Mezőgazdasági Igazgatóság 1950. febr. 28-i jelentése.

²¹ DM 1950. július 26.; MSZMP CsmB A MAP Szj Pb ir. 1950/8. „Kimutatás a tsz-ekről” dn. „A tsz-ek fejlesztésénél eddig az volt a súlypont, hogy két tszcs összeolvadt.” Csm L: Szj T V. B. jkv-i 1951-II. 1950. dec. 14-i V. B.

²² Csm L.: *Pusztamérgesi Rákóczi MGT SZ iratai. Jegyzőkönyvek 1950—1956.* 1950. okt. 11-i jkv.

²³ MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir. 1950/21/674. 1950. aug. 8-i és 17-i jelentés az MDP Csm Pb Tsz O-nak. — Az augusztus 8-i jelentés például az újszegedi kertgazdálkodókkal kapcsolatban kiemeli, hogy azok „belépéséről esetleg akkor beszélnek, ha benn is folytathatják a kertgazdálkodást”.

631 tagjuk, és 4748 hold földjük volt.²⁴ A 631-ből 380 tag (60,2%) durvább, 275 tag (43,6%) rétegződését pedig finomabb részletezésben ismerjük.²⁵ Eszerint a 380-ból mindössze 15 volt középparaszt, 365 szegényparaszt, illetve volt agrárproletár. Az arány tehát 4 a 96-hoz! Az említett 275 fő részletesebb megoszlása a következő képet mutatja:

— agrárproletár	172 (62,5%) ²⁶
— 0—3 kh-as	59 (21,4%)
— 3—5 kh-as	23 (8,4%)
— 5—8 kh-as	6 (2,2%)
— 8 kh fölötti	15 (5,5%)

Az agrárproletárok aránya 1948-hoz képest csökkent tehát, de a kétharmadot megközelítő tömegük még mindig meghaladta a megyei és az országos átlagot. (Csongrád megyében 1950. februárban a tsz tagok 53%-a volt agrárproletár, 38%-a kisparaszt és 9%-a középparaszt.²⁷ Erre az időpontra vonatkozó országos adattal nem rendelkezünk, a különbség azonban legalább ilyen nagy, valószínűleg nagyobb.²⁸)

Az 1950-es évben módosult, de alapvetően nem változott a helyzet. A *Szegedi járásban* 1950. július 1. és augusztus 17. között 578 belépőből 254 volt agrárproletár (43,9%), 235 kisparaszt (40,8%) és 89 középparaszt (15,3%).²⁹ Csökkent tehát az agrárproletárok aránya, s nőtt a középparasztoké. A növekedés azonban lassú volt, hiszen 1950 decemberében (a táblázatban közölt időponttal egyidőben) a Szegedi járásban 2837 tagból 212 volt középparaszt (7,5%).³⁰

Szegeden 1950-ben is jobban őrződtek meg a korábbi évek sajátosságai. 1950 október végén³¹

— 406 tagból	
— 233 agrárproletár	57,4 %
— 20 félproletár	4,9 %
— 253 agrárproletár és félproletár	62,3 %
— 134 kisparaszt	33,0 %
— 19 középparaszt	4,7 %

²⁴ Itt és a továbbiakban 31 tsz felülvizsgálati jegyzőkönyveinek adatait összesítettük, ezért ahol külön hivatkozás nincs, minden esetben innen származnak az adatok (MSZMP CsmB A MDP Nagysz-i Pb f. 1949/51 óe.)

²⁵ A felülvizsgáló bizottságok ui. nem azonos részletességgel mérték fel az egyes tsz-eket, másrészt ugyanazon bizottság sem érvényesítette következetesen ugyanazokat a szempontokat. Ez az oka, hogy a teljes tagság megoszlását nem tudjuk kimutatni.

²⁶ A képet pontosítja, ha megjegyezzük, mintegy 15—20 volt agrárproletáronként feltüntetett — ha tulajdonfölddel nem is — de valamekkora egyéni bérlettel rendelkezett a belépés előtt.

²⁷ *Főrizs*: i. m. 17. p.

²⁸ Orbán Sándor a kezdő év (1948) mintegy 60%-os agrárproletár arányának folyamatos csökkenéséről ír. *Orbán*: i. m. 111. p.

²⁹ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1950/8 1950. aug. 18-i jelentés az MDP Csm Pb Tsz O-nak.

³⁰ Uo. 1950. december havi jelentés dn.

³¹ Uo. Sz-i Pb ir. 1950/21/674. 1950. okt. 30-i jel. A 406 tag megközelítően azonos a fentebb közölt táblázat összesített adatának Szegedre eső részével, 1950 december közepéig ugyanis csak 4 fővel nőtt a taglétszám, 410-re.

Az első tsz-fejlesztési kampány eredményeként a tsz-tagok 46%-a (451 ismert esetből 208) MDP tag volt.³² Az arány 1950-ben a felére esett, a *Szegedi járásban* 1950 végén 2837 tagból 561 volt az MDP tagja, 19,7%.³³

A számszerű fejlődés másik alapvető elemét a *földterület növekedése* képezte. Mint láttuk, a földterület lassabban nőtt 1949-ben és 1950-ben is, mint a taglétszám. Ennek következtében az *I főre eső terület* is csökkent. Oka részben a tagösszetétel fentebb bemutatott alakulásában, részben a *közös földek eredetében* rejlik. Ez utóbbi részletes bemutatása azonban — megfelelő források híján — komoly nehézségekbe ütközik már 1949-re vonatkozóan is, 1950-re pedig nem is lehetséges. Az 1949. végi felülvizsgálatok ugyan felmérték a közös földek eredetét is, de sok esetben pontatlanul, és megközelítően sem egységes szempontok alapján. Ezek előrebocsátásával, elsősorban az arányok felőli tájékozódás érdekében a következők mondhatók el:³⁴

1949 december elején a 31 tsz összes földterülete 4748 kh volt. Ebből 4175 hold (87,1%) eredetét ismerjük megközelítő pontossággal:

— saját bevitt föld	1557
— kulákföld ³⁵	661
— állami tartalékterület	135
— 9000-es rendelet értelmében kapott föld	1822

Szembetűnő, hogy még 1949 végén is mintegy egyhatoddal több a 9000-es rendelet értelmében juttatott föld a saját bevitt birtoknál.³⁶ (A 9000-es rendelet értelmében megszerzett földek három alkotóelemből tevődtek össze: 1. az 1948-ban létrejött tszcs-k földjei, 2. az 1948-ban alakult ún. vadcsoportok földjei, 3. a 9000-es rendelet értelmében létesült, kb. egy évig egzisztáló kisbérletek.)

1949-ben jelentkezett először a *gazdagparaszti tulajdonföldje*, mint a tsz-ek területi növekedésének forrása. Már 1949-ben megkezdődtek a földfelajánlások, a kulákok korlátozásának eredményeként. A felajánlások mellett a különböző bünvádi eljárások alá vont tulajdonosok földjeinek és a Jugoszláviában élők birtokainak hasznosítása is komoly szerepet játszott.

1949 fordulójától ennek a forrásnak egyre jelentősebb szerepe lett. Néhány termelőszövetkezeti összefogás kimondottan a kulákföldek birtoklásának reményében jött létre, mindössze 20—40 holdas területen.³⁷ A gazdagparaszti tulajdonföldek „átszivattyúzása” a szocialista szektorba nem csupán a kulákkorlátozó politika eredménye volt. Az esetek többségében teljes mértékben megegyezett a termelőszövetkezeti tagságnak — éppen összetételéből következő — elemi törekvéseivel. Ez az alulról jövő sürgetés meggyorsította a gazdaságilag amúgy is egyre tarthatatlanabb helyzetbe kerülő gazdagparasztság földfelajánlásait.

Nagy jelentőségű (korlátozott mértéke ellenére is) az a tény, hogy 1949 december elejéig már kb. 1500 hold paraszti tulajdonföld is a tsz-ek közös földterületének kötelekébe került. Ez azt jelenti, hogy ebben az esztendőben szűk körben ugyan, de *a birtokos parasztság is megindult a termelőszövetkezetek felé*. A tulajdonfölddel, vagy

³² 1949-ben az MDP tagokon kívül 21 NPP és két FKGP tag volt a tsz-ekben.

³³ Mint a 24. sz. jegyzet. (Szegedre vonatkozó adattal nem rendelkezünk.)

³⁴ Lásd: a 24. sz. jegyzetet.

³⁵ Felajánlás, bünvádi eljárás, Jugoszláviában élő földjének kényszerhasznosítása, elkobzás stb. alapján a tsz-ek számára juttatott földterület.

³⁶ A bevitt kisbérleteket, ha kifejezetten nem tüntették fel, hogy a 9000-es rendelet értelmében létesültek, a saját bevitt föld kategóriájában tüntettük fel.

³⁷ Lásd például a Domaszéki Vörös Csillag, a Forráskúti Petőfi és a Szőregi Dózsa tsz-ek felülvizsgálati jegyzőkönyveit.

egyéni kisbérlettel belépők elsősorban az alsóbb kategóriákból kerültek ki. Nagy volt a 0—3 holddal belépők száma.³⁸

Egy-egy községben, Ruzsajáráson, vagy az egyik szőregi tsz-nél, a Vörös Rózsánál jelentősebb számú *középparaszti tulajdonföld* is szocialista tulajdonviszonyok közé került. Általában azonban ez az elvárt és valóban kívánatos mérték alatt maradt. A középparaszti tartózkodásnak sokrétű, összetett okai voltak. E viszonylag tehetősebb rétegre az agrárproletárokból, szegényparasztokból álló tsz-ek nem gyakorolhattak különösebb gazdasági vonzerőt. (A középparaszti birtok helyzete ekkor még nem romlott meg olyan mértékben, hogy az kívülről „tolta” volna tulajdonosait a tsz-ek felé.) A megnyerésükért teendő konkrét intézkedések (pl. földjáradék fizetése) is elmaradtak. Nem egyszer pedig — megőrizve a múltbéli szociális feszültségeket — az agrárproletár, szegényparaszt tsz-tagok nehezítették meg felvételüket a tsz-be, olykor egyenesen elzárkózva közeledésük elől.

1950-ben a 9000-es rendelet értelmében kapott föld már nem lehetett a közös földek forrása, hiszen ezeknek a földeknek szinte az egésze a termelőszövetkezeti szektoron belül volt már. Alapvetően két forrás maradt fenn: a saját bevitt földek, illetve a valamilyen formában a tsz-eknek juttatott egyéb földek (főleg kulákbirtokok, aztán állami tartalékterületek, a nem gazdagparasztok által felajánlott földek stb.). A kettő arányára hozzávetőleges adattal sem rendelkezünk. A tulajdonfölddel belépők részarányának fentebb bemutatott növekedése ennek a kategóriának a nagyobb iramú fejlődésére enged következtetni. Jelentős területgyarapodás származott azonban a volt kulákbirtokokból is.

A közös földterületek rendezésének, részben bővítésének volt az eszköze a *tagosítás*. Ez a tsz-ek számára elengedhetetlenül szükséges volt, hiszen előfordult, hogy 50—60, sőt 100 tagban feküdtek földjeik, ami a nagyüzemi gazdálkodás leg-
elemibb követelményeinek sem felelt meg. Az első tagosítás 1949-ben zajlott le. A Nagyszegedi Pártbizottság területén 4 települést (Szeged, Sándorfalva, Deszk, Tápé) és 7 tsz-t érintett. A tagosítás által 1378 kh-t vontak össze, minimálisan 50 holdas táblákba.³⁹ 1950-ben 19 községre kb. négy és fél, ötezer holdra terjedt ki a tagosítás.⁴⁰ Gazdasági indokoltsága ekkor is vitathatatlan volt.

A tagosítást politikailag a lehető legnagyobb körültekintéssel igyekeztek megszervezni. 1949-ben és 1950-ben is minden, a tagosításokkal kapcsolatos rendelkezés szigorúan figyelmeztet az érintett dolgozó parasztok érdekeinek szem előtt tartására. A tagosítás mégis súlyos problémákat okozott. Abban, hogy egyes falvakban, mint a föld elvételét értékelték a tagosítást, komoly szerepe volt a politikai reakciónak, például az egyháznak.⁴¹ Ez azonban csak hozzájárulás volt ahhoz az objektív körülményhez, hogy az adott parcellához különleges erővel ragaszkodó kistulajdonosok elszakadtak földjeiktől. Ezért különösen azok tiltakoztak, akiknek „nem juttatott, hanem régi földjük volt”.⁴² Az igazsághoz tartozik még, hogy a valóban körültekintő eljárás is olyan objektív ellentétbe ütközött, amelyet minden fél megelégedésére lehetetlenség volt feloldani. A tsz-ek birtokegyesítési igénye ugyanis összekapcsolódott a jobb minőségű földek megszerzésére való törekvéssel. Ez viszont elkerülhetetlenül dolgozó paraszti érdekeket is sértett — a csereingatlan nem lehetett minden eset-

³⁸ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1950-I 1950. nov. 16-i V. B.

³⁹ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. 1949. szept. 29-i értékelés a tagosítások állásáról.

⁴⁰ DM 1950. aug. 24.

⁴¹ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/50 öe. 1949. szept. 6-i jelentés.

⁴² Uo. Szj Pb ír. 1950/8 1950 szept. 26-i jel.

ben egyenértékű. (A kulákoknak elvileg sem kellett azonos minőségű csereföldet kapniuk.)

A tagosítás egy másik következménye volt, hogy sokan, elsősorban a gazdag-parasztok nem fogadták el a csereingatlant, azt vagy közvetlenül a tsz-eknek, vagy a közigazgatásnak ajánlották fel. Tárgyalt területünkön a tsz-ek az esetek egy részében ezt szívesen vették,⁴³ mert 1950 végéig itt nem alakult ki olyan földbőség, mint a megye másik felén, vagy országosan. Elzárkóztak viszont a felajánlott ingatlanok átvételétől, ha az rossz minőségű, vagy távol eső föld volt, vagy ha az adott csoport elegendő földdel rendelkezett. Ennek eredményeként 1950-ben e vidéken is elszaporodtak az olyan földek, amelyekről nem takarították be a termést, vagy amelyen nem végezték el az őszi munkálatokat.⁴⁴

Milyen következtetések adódnak a felvázolt képből?

Az egyik az, hogy 1949-ben és 1950-ben az országos átlag mögött maradt a tsz-ek számszerű fejlődése. Ennek elsőrendű oka — s ez a másik fontos következtetés — a birtokos parasztság az átlagosnál is nagyobb mértékű távolmaradása a szövetkezeti mozgalmtól. Nem csupán a középparasztoké, hanem általában a 3 hold feletti birtokosoké. A passzív magatartás mögött megannyi motívum húzódott meg. A tehetősebbek esetében — mint említettük — szerepet játszott a gazdasági vonzóerő hiánya. Ilyen motívum volt azután a hosszú történelmi idők alatt kialakult, a sajátos történelmi fejlődésből következő nagymértékű földszerzési-, majd megtartási vágy, amelyet csak táplált, hogy a paraszti parcella-művelés még nem élte túl önmagát. Ezért tapasztalható olykor még a szegényparasztok esetében is az említett passzivitás: a sokszor valóban egy egész élet munkájával megszerzett kis-magántulajdonhoz tapadó illúziók még nem oszlohattak el.⁴⁵ Ezek a mozgatóerők különösen koncentráltan jelentkeztek például a volt szegedi bérlők és — némileg eltérő indítékokkal — a paprikatermelők vagy a zöldségkertészek esetében. Szerepet játszott továbbá a szocialista mezőgazdaságról a negyedszázados ellenforradalmi idők alatt festett otromba torzkép, de az akkori, 40-es évek végi, 50-es évek eleji politikai reakció is.

A szocialista mezőgazdaság, s általában a szocializmus tudatos ellenségei — ha nem is olyan mértékben, mint az egykorúlag hangsúlyozást kapott — olykor valóban a legélesebb *osztályharcban* csaptak össze a termelőszövetkezetek megteremtéséért küzdőkkel. 1950 elején éppen a Szegedi járás szolgáltatott országos „rangra” emelkedő példát erre. (Rákosi Mátyás is foglalkozott vele 1950. január 25-i beszédében.⁴⁶) Kiss Imre, Lengyelkáporna MDP titkára, a tsz-ek helyi szervezője 1950. januárban brutális gyilkosság áldozata lett. A gyilkosságot két helybéli kulák vezetésével többben követték el. A kiszabott ítéletek súlyosak voltak: két halálos, illetve három életfogytiglani börtönbüntetés.⁴⁷ Az ügy háttéréhez feltétlenül hozzátartozik: Lengyelkáporna és vidéke kietlen, elmaradott világában történt, ott, ahol — Erdei Ferenc szavával

⁴³ Az 1949-es felülvizsgálatok alkalmával több tsz is kifejezetten kérte a tagosítás (vagy egyéb ok) miatt a felajánlott kulákföldeket. Uo. 1949/51. öe. Szőregi Micsurin, Szegedi Dózsa tsz-ek felülvizsgálata.

⁴⁴ Csm L.: Szj T V. B. jkv-k 1950-I 1950. szept. 7-i V. B. jkv-e.

⁴⁵ A gyakran indulatokkal teli érvekből és ellenérvekből, a nagy vita hangulati elemeiből idéznek vissza valamit annak a szegedi szegényparasztnak a szavai, aki a népnevelők kérdésére a következőt válaszolta: „ő 20 évig dolgozott ezé’ a kis földé’ és ezt ő nem adja senkinek...” MSZMP CcmB A MDP Sz-i Pb ir. 1950 szeptemberi jelentés a Petőfi telepi népnevelő munkáról.

⁴⁶ Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek, Szikra, 1955. 374. p.

⁴⁷ Az ügyről nagy részletességgel tudósított a helyi sajtó. A gyilkosságról lásd: DM 1950. jan. 22., az ítéletről: uo. febr. 3. — Lengyelkáporna későbbi neve: Zákányszék.

szólva — még ma is az „állandóság törvényei szerint élnek” és halnak meg az emberek.⁴⁸

1949—50-ben is az agrárproletárok képezték a termelőszövetkezeti tagság gerincét. Kiskundorozsmán, Algyőn, Sándorfalván, Szőregen (2 tsz-ben is) a termelőszövetkezeti tagoknak több mint háromnegyede agrárproletár volt. Hasonló volt a helyzet a Szegedi Dózsában is.⁴⁹

Fokozatosan apadt tehát a régi paraszti hierarchia alsó pólusa (az apadást csak elősegítette az iparba, bányászatba, vagy a mezőgazdaság állami szektorába történt áramlás). Az egyik pólus fogyásával együtt járt a másik szélsőség csökkenése is, a gazdagparaszságé. A termelőszövetkezeti gazdaságok egy jelentős részének létrejöttéhez ez volt a másik feltétel: a kulákföldek megszerzése.

Szegeden és a Szegedi járásban az 1950. végéig létrejött tsz-ek nagyobbrészt egy új, magasabb szintű tulajdonformában, a szocialista csoporttulajdonban egyesítették azt, ami korábban a tőkés-bérmunkás kapcsolatban egyesült: a gazdagparaszti földtulajdont és a mezőgazdasági munkások munkarejét. Ezáltal pedig — mint egykorúlag is hangsúlyozták — egy jelentős munkásréteg, igaz, már közvetlenül előtte is erősen korlátozott kizsákmányolása szűnt meg.

3. A termelőszövetkezetek belső helyzete

A létrejött termelőszövetkezetek a megalakulás aktusával megtették az első lépést a szocialista mezőgazdaság útján. Ezt követőleg, a továbbfejlődés érdekében elsősorban belső megszilárdításukra volt szükség.

Ha számbavesszük, hogy az indulást milyen tényezők nehezítették, közülük a legszembetűnőbb az a *múltból örökölt* súlyos tehertétel volt, amit a tsz-ek és tagjaik *szegénysége* jelentett. Elemi gondok vártak megoldásra. A tartalékokkal alig, vagy egyáltalán nem rendelkező újjazdák és agrárproletárok olykor a szó szoros értelmében kenyérgondokkal küszködtek. Az Algyői Hajnal Tsz-ben a tagok egy részének nem volt biztosított a fejadagja,⁵⁰ Pusztamérgesen a téli ruházatra valója.⁵¹ Ilyen és hasonló okok miatt gyakran vállaltak a tagok a tsz-en kívül alkalmi munkát. Az azonnali fizetés reményében a szegedi ipari ipari üzemekbe, sőt gyakran a gazdagparasztokhoz jártak el dolgozni. (Utóbbi nem kevés gondot okozott. Megoldására olyan határozat született, hogy a téli időszakban a DÉFOSz közvetítse ki munkára a leg-rászorultabbakat.)⁵² A megélhetés gondjai néhol már azzal fenyegettek, hogy a frissen alakult közös gazdaság nem lesz életképes, felbomlik,⁵³ mert tagjai másutt kény-

⁴⁸ Erdei: i. m. 89. p.

⁴⁹ Kiskundorozsmára és környékére lásd: MSZMP CsmB A Szj Pb ir. 1950/8. A kiskundorozsmai rendőrkapitányság levele dn; Szőregre, ahol a „csoportok magukhoz szívták a környék agrárproletárjait”: uo. 1949/51. őe. 2. sz. felülvizsgáló bizottság jelentése dn (1949. dec.)

⁵⁰ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1950/8. A kiskundorozsmai Járási Pártbizottság levele az MDP Csongrád megyei Pártbizottságához. 1950. ápr. 20.

⁵¹ Csm L.: *Pusztamérgesi Úttörő tsz iratai*. Levelek, 1949—57. 1950. április 19-i levél. — Az Úttörő tsz vezetősége e levélben azzal a „tiszteltteljes kérelemmel” fordult a „Textilipari Igazgatósághoz, hogy a tagság részére... használható, de hulladéknak számító textilanyagot kiutalni szíveskedjék.”

⁵² MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 őe. 1949. dec. 16-i jelentés a KV MSZPO-nak.

⁵³ A Tápéi Ady tsz elnöke 1950 tavaszán ezt írta: „ha nem kapnak azonnali (anyagi) segítséget, a csoportot nem tudja összetartani, az s széjjelszéled.” — MSZMP CsmB A Nagysz.-i Pb f. 1950/8. Az MDP Kiskundorozsmai járási Pb levele 1950. ápr. 20.

telenek munkát vállalni. Ezeken a legkritikusabb helyzeteken valamelyes központi anyagi segítséssel és a téli időszakban szervezett munkaközvetítéssel sikerült úrrá lenni.

A szegénység másik következménye a tagok által *bevitt felszerelés* minimális mennyisége, olykor teljes hiánya volt. A tagoktól származó közös vagyon általában általában néhány szárnyas, egy-két hízó, ritkábban egy-egy szarvasmarha, esetleg ló volt. A kéziszerszámoktól eltekintve gépeket is alig, nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas épületeket pedig egyáltalán nem vittek a termelőszövetkezetbe.

A kép teljesebbé tételéhez hozzátartozik, hogy abban a néhány esetben, amikor módosabb gazdák (középparasztok, régi birtokosok) alkották egy-egy tsz tagságának jelentős hányadát, a megélhetés gondjai is kisebbek voltak, s több került a közös gazdaságba is.⁵⁴ Másrészt a közös felszerelés azáltal is gyarapodhatott, hogy a tsz-ek a gazdagparasztok földjeivel együtt azok gazdasági felszereléséhez is hozzájutottak. Szőregen például már 1949 végére a középparaszti nivóra fogyatkoztak a kulákgazdaságok, a tsz-ek pedig átvették a gazdagparasztok felajánlott földjeit, a gazdasági felszereléssel együtt.⁵⁵

A belső megszilárdulás feltételeit túlságosan leegyszerűsítő lenne csupán a tagok, illetve a közös gazdaságok vagyoni helyzetébe látni. Fontos szerepe volt például annak is, hogy a szövetkezeti összefogás mennyire volt a *tagok aktivitásának* eredménye. Az olyan kezdeményezések, amelyek belülről is megérleltek voltak — mint a volt kommunista- és parasztpárti, igen öntudatos baktói szegényparasztoké például⁵⁶ — jó szövetkezetet eredményeztek, holott a tagok itt is igen szegények voltak. Azokban az esetekben viszont, amikor az egyéb megfontolások (például a gyorsabb anyagi felfelémozdulás reménye, vagy a főleg külső ösztönzésre, nem egyszer adminisztratív szervező munka hatására történt belépések) nem párosultak szilárd belső elhatározásokkal a közös munka folytatására, sok gonddal: viszálykodással, rossz munkafegyelmel stb. kellett megküzdni. Efféle jelenségek amellet, hogy Szegeden, vagy a torontái sarokban is előfordultak, inkább az általában is elmaradottabb külső zónákban (pl. Pusztamérges, Lengyelkápolda) jelentkeztek.⁵⁷ Bordány községben pedig néhány hónapos működés után ilyen okok miatt fel is oszlott a szövetkezet.⁵⁸

A tsz-ek gazdasági megalapozása, mint a megszilárdítás egyik fő eleme, kedvező körülmények esetén is nehéz, több éves feladat. Az 1940-es évek végén, 50-es évek elején induló tsz-ek számára viszont nem voltak kedvezőek a körülmények. A szociális összetételből következő, „készen kapott” szegénység mellett a *gazdaságpolitikai feltételek* is kedvezőtlenül alakultak. 1949-ben már, mint országszerte, helyileg is előtérbe került az a gondolat, hogy a tsz-eknek főképpen önnön erejükre támaszkodva kell megszilárdulniuk, jelentős állami támogatásra nem számíthatnak.⁵⁹

A *termelőszövetkezeti beruházások* a fentiek értelmében tehát kettős, de mindkét esetben szűkös forrásra támaszkodhattak: az állami támogatásra és a belső felhalmozásra. Ez a két forrás leginkább az *építkezések* esetében kapcsolódott össze. 1949-től 1950 elejéig a Nagyszegedi PB politikai területén működő tsz-ek építkezési

⁵⁴ Ilyen volt például a Ruzsajárási Új Élet.

⁵⁵ Csm L.: *Szőregi Micsurin MGTSZ iratai*. Jegyzőkönyvek. 1950. III. 17-i közgyűlés jkv-e, lásd még: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51. öe. Jelentés a szőregi tsz-ekről, 1949. dec.

⁵⁶ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. A Baktói Altkormány tsz felülvizsgálata, 1949 december.

⁵⁷ Uo. „1-es számú felülvizsgáló bizottság” összesítő jelentése.

⁵⁸ Uo. MDP Sz-i Pb ir. 1950/21/674 dn.

⁵⁹ „Arra törekszünk, hogy a (tsz-ek — B. Gy.) ne állami segítségre támaszkodjanak, hanem önállóan erősítsék meg csoportjaikat.” — Uo. MDP Nagysz.-i Pb f. 1948—49/49 öe. 1949 őszi mezőgazdasági és szövetkezet-fejlesztési kampány munkaterve.

célra 144 ezer Ft hitelt vettek fel (átlag 4600—4700 Ft-ot), s 1950 nyár végéig is csupán 148 ezer Ft újabb hitel folyósítását tervezték.⁶⁰ Ezek az összegek nem voltak elegendők arra, hogy a sürgős igényeket — így például a meglevő állatállomány közös férőhelyeinek biztosítását — kielégítsék. Eppen ezért előtérbe került a tsz-ek ún. „házilag” építkezéseinek, a helyi lehetőségek maximális kihasználásának ösztönzése. A „házilag” építkezések fő jellemzője az volt, hogy nem csupán a munkaerőt, hanem az építőanyagot is helyileg kellett biztosítani. Ezek az építkezések jobbra régi épületek helyreállítását, kibővítését, ritkábban — bontásból származó anyagokkal — újak emelését eredményezték. 1950 második felében valamelyest nőttek az építkezési hitelek,⁶¹ de ezt felemésztette a tsz-ek számának növekedése.

Az 1949—50-ben megvalósított építkezések kisebb állatférőhelyek, magtárak, kocsiszínek stb. felépítését eredményezték. Mennyiségük és minőségük a pillanatnyi szükségletek kielégítésére volt elegendő, némely tsz-ben még arra sem. Az olyan példák, mint a Csorvai Kiss Imre tsz-é — 1950 végéig jelentős, 25 ezer forintos termelési értéket állított elő építkezései révén⁶² — kivételnek számítottak, az átlag jelentősen elmaradt ettől.

A tsz-ek gépállománya sem mutat kedvezőbb képet. Ismeretes, hogy nagyobb mezőgazdasági gépekkel a tsz-ek nem rendelkezettek. Az erőgépek, arató- és cséplőgépek stb. a *gépállomásokon* összpontosultak. Az általános géphiány, különösen az erőgépek hiánya miatt a gépállomási rendszer viszonylag *kedvezőbb feltételeket* biztosított a tsz-ek számára, mint az egyénileg gazdálkodó parasztoknak. Az elv ugyanis az volt, hogy a gépállomások gépei először a tsz-ek földjét szántották fel, aratták le, s csak azután az egyéniéket. Gondot jelentett viszont, hogy a gépállomási munkák díjai magasak voltak és gyakran sokáig elhúzódtak. A termelőszövetkezetek *saját gépállománya* szűk területre korlátozódott. Mezőgazdasági kisgépekben hiány volt, míg a kéziszerszám-ellátottság — időleges hiányoktól eltekintve — megfelelő volt.⁶³

Mivel a tsz-ek korabeli gazdasági felszerelésére vonatkozó átfogó kimutatások nem állnak rendelkezésünkre, illusztrációként, a valamelyes tájékozódás érdekében két közös gazdaság holt felszerelésének állapotát mutatjuk be 1950 végéről. A Szőregi Vörös Rózsa és a Szőregi Micsurin tsz-ek fennmaradt leltár-jegyzékeinek közlése talán azért sem érdektelen, mert mindkettő átlagos nagyságú és területű, átlagosan gazdálkodó szövetkezet volt, amelyekétől a többi tsz gazdasági felszerelése sem térhetett el jelentősen.

*A Szőregi Micsurin Tsz gazdasági felszerelése 1951. január 1-én:*⁶⁴

Épületek: — 1 db 16 férőhelyes tehénistálló
— 3 db összesen 24 férőhelyes lóistálló
— 1 db 40 m²-es gépszín
— 1 db 5 vagon befogadóképességű magtár
— 3 db góré, összesen 4 vagon befogadóképességű

⁶⁰ MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir. 1950/21/674. A Szegedi Mezőgazdasági Igazgatóság 1950. január 3-i értekezlete.

⁶¹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1950-I 1950. dec. 10-i V. B.; Uo. 1951-I Szj T V. B. Mezőgazdasági Osztálya (a továbbiakban MO) heti jelentése, 1951. febr. 4.

U. o.

⁶³ MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51- „1-es számú felülvizsgáló bizottság” és a „második számú felülvizsgáló bizottság” jelentése, 1949. december.

⁶⁴ Csm L.: Szőregi Micsurin MGTSZ iratai: Termelési tervek 1951—57. Kimutatás a gazdasági felszerelésekről 1951. január 1.

- Gépek: — 1 db szekér
 — 1 db 19 soros vetőgép
 — 2 db fogatos eke
 — 3 db lókapá
 — 1 db fahenger
 — 1 db rögtörő henger
 — 1 db nehéz fogas
 — 1 db könnyű fogas
 — 1 db kézi szecskavágó
 — 1 db kézi morzsoló
 — 1 db kézi répavágó
 — 1 db tizedes mérleg

A Szőregi Vörös Rózsa Tsz gazdasági felszerelése 1951. január 1-én.⁶⁵

- Épületek: — 1 db 16 férőhelyes tehénistálló
 — 1 db 16 férőhelyes lóistálló
 — 1 db 10 férőhelyes sertésfiaziató
 — 1 db 40 férőhelyes süldőnevelő
 — 1 db baromfiól, „kisméretű”
 — 2 db, összesen 48 m²-es gépszín
 — 1 db, 2 vagon befogadóképességű magtár
 — 1 db góré
- Gépek: — 4 db szekér
 — 1 db aratógép (használatatlan állapotban)
 — 2 db vetőgép
 — 2 db fahenger
 — 2 db könnyű fogas
 — 1 db kézi szecskavágó
 — 1 db kézi morzsoló
 — 1 db kézi répavágó
 — 2 db kalmárrosta
 — 1 db tizedesmérleg

Valamikor az 50-es évek elején ilyen színtről indultak tehát a tsz-ek. Tévétra vezetne, ha a felszereltség korabeli állapotát az 1970-es évekével vetnénk össze, s valamilyen lekicsinylő következtetésre jutnánk. Hasonlóképpen hiba lenne azonban a nehézségek lebecsülésére csábító idillizáló bemutatás is. Ami a konkrétumokból az akkori gazdálkodási- és munkaviszonyokra vonatkozóan kiemelhető az az, hogy az induló periódusban — egészen 1953-ig — a felszereltség túlnyomóan kisüzemi jellegű volt.

A tsz-ek állatállománya az első két, két és fél esztendőben viszonylag jelentősen bővült. Általában e téren is majdnem a 0-ról kellett indulni. 1950 közepére valamenyny tsz rendelkezett közös állatállománnyal. 1949-ben 12 tsz kapott a központi keretből sertéstörzset, 5 hizómarha-, 3 hizósértésállományt, 1 pedig juhtörzset hízlalásra, illetve szaporításra.⁶⁶ 1950. augusztus 31-ig további 15 sertéstörzs, 1 szarvasmarha-

⁶⁵ Csm L.: Szőregi Vörös Rózsa MGTSTZ iratai: Termelési tervek, 1951. jan. 1-i kimutatás.

⁶⁶ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ír. 1950/21/674. A Szegedi Mezőgazdasági Igazgatóság 1950. január 3-i értekezletének jkv-je.

törzs és 5 hízómarha-állomány juttatását tervezték, amely terv megközelítőleg 80%-ra teljesült.⁶⁷ Az állattenyésztés feltételei azonban több tsz-ben kedvezőtlenek voltak (alkalmas épületek és a takarmány hiánya miatt). Ezért 1950 tavaszán olyan korlátozást vezettek be Szeged város és a Szegedi járás területén, hogy a várostól távoleső, vagy rosszul gazdálkodó tsz-ek szarvasmarha- és sertésállományt nem tarthatnak.⁶⁸ (Utóbbit néhány hónappal később, előbbi a következő évtől feloldották.)

A közös gazdálkodásba vont földterület folyamatosan növekedett. Az 1949 végi 4748 hold 1950 végére 14 565 holdra nőtt. A földterület művelési ágak szerinti %-os megoszlását mutatja be a alábbi táblázat:⁶⁹

	1949	1950
szántó	74,1 %	78,1 %
rét, legelő	16,7 %	13,9 %
szőlő, gyümölcsös	7,8 %	6,4 %
egyéb	1,4 %	1,6 %

A szántóterület aránya egy esztendő alatt tehát elég szembetűnően változott meg, s hasonlóan feltűnő a rét és legelő arányának csökkenése. Annak volt ez a következménye, hogy 1949-ben a földművelésszövetkezetek közös legelőik egy jelentős részét átadták a tsz-ek számára, 1950-ben viszont a saját földdel történő belépések, a tagosítások, s a kulákföldek egyaránt nagyobb szántóterületi arányt biztosítottak.

A földek minősége igen változatos volt. A homokvidéken nem volt ritka a 3—5 aranykoronás, futóhomokos föld sem. A torontáli részen viszont zömmel a szántóföldi termelésre igen alkalmas földek kerültek a termelőszövetkezetekbe. 1949-ben még igen sok kizsárolt, elhanyagolt föld található a közös gazdaságokban. Újszegeden az Úttörő Tsz földje pl. 50 (!) éve nem kapott komolyabb trágyázást.⁷⁰ Ekkor még sok a lapos, szikes tábla is. 1949 végén és 1950-ben sokat *javult a helyzet*: a tagosítások révén a tsz-ek jobb minőségű földekhez jutottak. A tagosítás segítségével néhány intenzív kultúrára beállított föld is a tsz-eké lett. A Szőregi Micsurin pl. az 1949-es tagosítás folyamán egy nagyobb bolgárkertészettel gyarapodott.⁷¹

A termelőerők adott színvonalán a beruházási hitelek minimális összege, a belső felhalmozás úgyszólván teljes lehetetlensége miatt rendkívül nagy teher hárult a termelőszövetkezetek *munkaerejére*. Nem csupán abban az értelemben, hogy a gépi felszerelés hiánya miatt több munkát kellett emberi erővel elvégezni, de a közös felszerelés megteremtése, elsősorban az építkezések szintén nagy munkaerőt igényeltek.

Korábban már bemutatást nyert, hogy a szegedi és Szegedi járási tsz-ek az egy tagra eső földterület tekintetében viszonylag kedvező helyzetben voltak, hiszen 4,5 kh jutott egy tagra. Még a viszonylag nagyobb kiterjedésű szőlő és gyümölcsös

⁶⁷ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-III Dátum nélküli jelenté.

⁶⁸ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1950/21/674. 1950. ápr. 1-i Mezőgazdasági igazgatósági értekezlet jkv-je.

⁶⁹ Az 1949-es adatok: MSZMP CsmB A MDP Nagysz.-i Pb f. 1949/51 öe. 31 tsz felülvizsgálati jegyzőkönyvei alapján végzett számítás. Az 1950-es adatokat a Szegedi járásra lásd: uo. Szj Pb ir. 1950/8 nov. 28-i jelentés az MDP Csm Pb-nek, Szegedre lásd: uo. Sz.-i Pb ir. 1950/21/674. 1950. nov. 30-i jelentés az MDP Csm Pb-nek.

⁷⁰ DM 1950. február 10.

⁷¹ Csm L.: Szőregi Micsurin MGTSZ ir. Gazdálkodási kimutatások. 1952. nov. 24-i kimutatás.

területeket (1950 végén 936 kh) ötszörösen számolva is — a rét és legelő, valamint a műveletlen területeket viszont levonva — 5 kh alatt maradt az egy főre eső megművelendő terület.⁷² A *munkaerő* ennek ellenére már 1950-ben sem bizonyult elegendőnek. Ha okát keressük, a termelőszövetkezetek életének egészével összefüggő, a szűk munkaerőkérdésen messze túlmutató problémákkal találkozunk. Az egyik ilyen jelenség az volt, hogy a tsz-ek taglétszáma és a ténylegesen dolgozók száma már az 1949-50-es gazdasági évben az utóbbi rovására tért el egymástól. Voltak, akik végleg elhagyva a mezőgazdaságot, a népgazdaság más szektoraiban vállaltak munkát. Mások, ha nem is véglegesen, de az év egy részében — főleg télen — szintén a tsz-en kívül kerestek munkaalkalmat. Ezt — mint láttuk — hivatalosan is támogatták. S igaz az is, hogy a munkaerő-gondok elsősorban nem a téli időszakban jelentkeztek. A saját erőből folyó építkezések azonban zömmel ekkor történtek, s nem egy helyen — Zsombón, a Szegedi Felszabadulás Tsz-ben — ezekhez az építkezésekhez sem volt elegendő munkaerő.⁷³

A munkaerőhiányt növelte, hogy a *munkafegyelem* általában laza volt. Ennek a ténynek magának is szerteágazó okai voltak. Felmerültek olyan objektív nehézségek, amelyeket elkerülni nem lehetett. A munkaszervezetek kialakítása, megszilárdítása, a munkaegység-elszámolás pontos számontartási rendszerének kialakítása hosszabb időt igényeltek. A megélhetési gondok miatt rendszertelenül, olykor csak félnapra vállalt napszám-munkák is elkerülhetetlenül nehezítették a munkafegyelem megszilárdítását. Általában tehát nem a szubjektív rossz szándék, vagy a tagok ellenséges magatartása indította el ezeket a nehézségeket, bár efféle példák is adódtak, főleg azok esetében, akikből hiányzott a kellő elszánás a közös munkára.⁷⁴

A munkaerő-problémák egyik jellegzetessége az volt, hogy nem csupán a sok földdel rendelkezőkben (így pl. a Szegedi Felszabadulásban, ahol 1950. novemberben 9,8 kh jutott egy tagra) volt munkaerőhiány, de a papíron kevés földűek esetében is előfordult. (Szegedi példánál maradva: a Dózsában ugyanekkor 3 kh jutott egy tagra, az őszi munkák végzésénél — az imént említett okok miatt — mégis nagy lemaradások mutatkoztak.)

A termelőszövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában természetesen hiányoztak még a nagyüzemi termeléssel kapcsolatos termelési tapasztalatok is. A munkaerő kihasználását ez is nehezítette. Nem állhatott rendelkezésre nagyobb számú szakképzett munkaerő sem. Külön gondot ezzel kapcsolatban az okozott, hogy a meglevő agrárszakemberek sem a tsz-ekben, hanem főként a járási, városi, megyei központokban és a gépállomásokon dolgoztak. 1950 végéig a terület egyetlen közös gazdasága sem rendelkezett agronómussal, s egy esztendő múltán is csak két mezőgazdász dolgozott a vidék közös gazdaságaiban,⁷⁵ ezáltal jelezve azt is, hogy az agrárszakember-képzés is jóval a kívánatos mérték alatt maradt.

A tsz-ek szervezeti formáinak kialakítása viszonylag könnyen ment. Megalakultak az *intéző bizottságok*, élükön az elnökökkel, a tagokat *brigádokba*, majd ezek tagjait tovább, *munkacsapatokba* osztották be. Kezdetben gyakran előfordult, hogy az intéző bizottság nem funkcionált, hanem minden apró és nagyobb kérdést egyaránt a *csopórtértekezlet* vitatott meg, amelyet hetente összehívtak. A tsz-ek vezetésének, s különösen személy szerint az elnököknek nehéz volt a helyzetük. Előzetes tapasztalatokra természetesen ugyanúgy nem támaszkodhattak, mint vezetési, vagy mező-

⁷² Mint a 69-es sz. jegyzet 1950-re vonatkozó adatai.

⁷³ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1950/21/674. A Szegedi Mezősz. (Mezőgazdasági Osztály) értekezlete. 1950. márc. 27.

⁷⁴ DM 1951. febr. 11.

⁷⁵ Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV Szj T V. B. MO jelentése az Szj T V. B.-nek, 1951. dec. 14.

gazdasági szakismeretekre. (1953-ig nem volt felsőfokú képesítésű elnök a járás és a város tsz-eiben. Képzésük jobbra 3, illetve 6 hónapos iskolákon folyt.) Gyakran ket-tős teher nehezedett rájuk: a tagság és a felsőbb irányító fórumok egyaránt őket tették felelőssé a közös gazdaságok problémáiért. Ilyen körülmények között nagyon gyakori volt az elnökök cserélődése. 1950 végén például, amikor a Földművelésügyi Minisztérium rendelete alapján felülvizsgálták a tsz-ek vezetését, a Szegedi járásban 30 ismert esetből 15-ben leváltották az elnököket.⁷⁶ Magától értetődően az elnökök személyenként eltérő képességekkel, tulajdonságokkal rendelkeztek. Volt olyan kö-zöttük, aki túlzottan engedékeny volt, nem tudta kellően kezében tartani a közös gazdaságot.⁷⁷ Másoknak meg éppen — egykorú, találó kifejezéssel élve — „diktátor-hajlamuk” volt.⁷⁸ Így egy-egy elnök leváltása indokolt is volt. Mint gyakori, mond-hatni rendszeres jelenség azonban az objektíve nehéz helyzetből, s a velük szemben megnyilvánuló türelmetlenségből következett.

A tagok többsége a növénytermesztési brigádokba került, kisebb részük állat-tenyésztési, fogatos, olykor szőlészeti, kertészeti brigádokban dolgozott. A kezdeti időszak jellegzetessége volt, hogy az állandó munkamegosztás helyett hetenként más tagok végezték ugyanazt a munkát, ezért a brigádok tagjai is állandóan cserélődtek. E téren 1950-ben módosulás tapasztalható: mivel az állandóan változó brigád- és munkacsoport-összetétel akadályozta a munkafegyelem megszilárdítását, a tsz-ek vezetőségei — központi rendeletek nyomán — igyekeztek megszüntetni a tagok cserélődését a brigádok között. Bevezették, hogy nem csupán brigádokra és munka-csoportokra, de egyénekre is felosztják — különösen a növénytermesztési — munká-kat.⁷⁹ Mindezt a munkafegyelem alacsony színvonala valóban indokoltta tette.

A kezdeti időszakban a *nagyüzemi* jellegű *munkamegosztásnak* legfeljebb egyes elemei jelentkeztek. (Bizonyos specializációt jelentett például a szakbrigádokban végzett állandó munka.) Mivel ez nagymértékben függvénye a nagyüzemi felszereltség-nek, feltételezi a szakképzettséget, gyors kialakulásáról nem lehetett szó. Az első évekre az egyszerű kooperáció jellegű munkamegosztás volt főként jellemző, mint ezt a családi keretekben folytatott munka is jelzi. A korábbi paraszti munkafeltéte-lekhez képest mindenképpen jelentős változás volt viszont, ha gyakran még csak negatívumában: a munkafegyelem lazaságaiban jelentkezett is, hogy az az önmeg-feszítés, amely sokszor egyedül tette életképesé a paraszti parcella-gazdaságot — ép-pen a saját parcella-tulajdon szorító kényszerének elmúltával — enyhült.

A tsz-ek gazdálkodását *közvetlenül* meghatározó országos hatóerők, a kialakult gazdaságpolitika elemzését nem tekinthetjük feladatunknak. Annyit azonban megállá-píthatunk, hogy a mezőgazdaság fokozatos lemaradása a népgazdaság fejlődésének egészen belül meghatározó jelentőségű tényező volt. Az ország élelmiszer-ellátásának, bizonyos ipari nyersanyagok stb. biztosításának feladata nagy erőfeszítéseket köve-teltek a mezőgazdaság valamennyi szektorától, így a tsz-ektől is.

Ennek a helyzetnek (is) megfelelően a termelőszövetkezetek *irányítási rendszere*, az állami vállalatokhoz hasonlóan, központi utasításokon alapult. Esetünkben például járási (városi) szinten dönt el, hogy egy-egy tsz milyen gazdálkodási ágat fejlesszen, milyen legyen a vetésszerkezete, mekkora hitelt vehet fel, s azt milyen célra haszno-

⁷⁶ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578 Szj Pb MO jelentése az MDP Csm Pb Termelő-szövetkezeti Osztályának (a továbbiakban Tsz O), 1951. jan. 23.

⁷⁷ Csm. L.: Pusztamérgesi Rákóczi Tsz iratai I., Jegyzőkönyvek 1950—56. 1950. december 22-i közgyűlés jegyzőkönyve.

⁷⁹ Ez 1950 végén történt, hatása inkább 1951-ben érezhető. — MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. 1951. ápr. 2-i jelentés az MDP Csm PB MO-nak.

síthatja, milyen összetételű és volumenű legyen a beszolgáltatás stb. Vagyis a gazdálkodás valamennyi fontosabb és számos kevésbé fontos kérdése az említett szinten dőlt el. S az adott helyzetben ennek volt is jogosultsága: az alapvető (pl. gabona, hús, takarmány), vagy annak vélt (pl. gyapot) mezőgazdasági áruk termelését ez a szisztéma hatékonyabban tudta elérni. Mindez azonban nagy terheket rótt a termelőszövetkezetekre.

Nagy erőfeszítéseket követelt például a *beszolgáltatások* teljesítése, amelyben a tsz-eknek élen kellett járniuk. A beszolgáltatási árak alacsonyak, a kvóták viszont magasak voltak. 1950 például a Szegedi járási gabonagyűjtési tervét 51%-ra teljesítette, de még így is a legjobb eredményt érte el a 20%-os megyei átlaghoz képest.⁸⁰ Ebben az évben Szegeden és a járásban lemaradás mutatkozott a tojás-, baromfi-, szemes- és szalastakarmány-, burgonya-, alma-, bor- beszolgáltatás terén is. Ez oda vezetett, hogy egyes tsz-ek még tagjaik fejadagjának egy részét is beszolgáltatatták.⁸¹

A *szerződéses termelés* a kedvezőtlen átvételi árak és a szerződésre kijelölt terményfélések némelyikének (gyapot) gazdaságtalan termelési feltételei miatt szintén komoly megterhelést jelentett. A szerződéses termelésben a termelőszövetkezeti szektornak — hasonlóan a beszolgáltatáshoz — szintén nagyobb terheket kellett vállalnia. 1950-ben Csongrád megyében 5000 hold gyapot vetését irányozták elő, amelyből 2300-at a tsz-eknek kellett elvetniük.⁸² A beszolgáltatások és a szerződéses termelés kötöttségei járultak hozzá — egyebek mellett — a termelőszövetkezetek *szétforgácsolt termelési struktúrájának* kialakulásához.

A gazdálkodás egyik legfontosabb problémáját a *helyi adottságok és lehetőségek* kihasználatlanul maradása, illetve figyelmen kívül hagyása jelentette. Nem valamiféle helyi kuriozitás, országos jelenség volt ez. Szegeden és környékén azonban hatása nagyobb volt, mint országosan, mert több volt az egyéni jellegzetesség is. 1949—51 között a Szegedi járásban csökkent a szőlő- és gyümölcsös terület. „Nem csak a magánszektor nem telepít szőlőt, hanem a tszcs-knél is alig van valami előirányozva” — állapította meg a Csongrád megyei Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztálya.⁸³ A kialakult árak, a szükséges felszerelés és a munkaerő hiánya nem csupán az új telepítéseket érintették hátrányosan, hanem a meglevő állomány egy részének elhanyagolását is eredményezték. Pusztamérgesen, a Szőregi Petőfi tsz-ben már 1950-ben jelentősen romlott a szőlő, illetve a gyümölcsös állomány állapota.⁸⁴ A paprikatermelés helyzete sem volt kedvezőbb. A felvásárlási ár — kilogrammonként 1,— Ft, 1,10 Ft — csupán a termelési költségek fedezését biztosította, a nagymértékben felhasznált emberi munkaerő javadalmazását viszont alig.⁸⁵

A speciális kultúrák fejlesztésére születtek ugyan helyi elképzelések, de megvalósításuk igen nehéz volt. A szegedi tsz-ek zöldségtermelési ágazatainak kialakítása ment talán legkönnyebben: a Táncsicsnak, a Dózsának és az Alkotmánynak 30 hold felett volt a konyhakertészete. A szakemberhiány, a szűk beruházási kapacitás miatti vízhiány azonban e területen is nehézségeket okoztak.⁸⁶ Másrészt a helyi fejlesztési

⁸⁰ DM 1951. április 30.

⁸¹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-I. 1951. febr. 1-i V. B. jkv-ja.

⁸² MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1950/8 Az MDP Csm Pb MO körlevele, 1950. szept. 2.

⁸³ Csm L.: Szegedi járás Tanácsa V. B. Mezőgazdasági Osztályának iratai (a továbbiakban: Szj T V. B. MO ir.) I. doboz. A Csongrád megyei Tanács V. B. MO levele a Szegedi járási Tanács V. B.-hez, 1951. nov. 23.

⁸⁴ Uo. Az „államrendőrség szegedi városi és járási kapitánysága” levele a Szj T V. B.-hez, 1950. dec. 7.

⁸⁵ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1950/21/674. A Sz.-i Pb MO jel. Az MDP Csm Pb MO-nak, 1950. dec. 7.

⁸⁶ Uo. Sz.-i Pb MO levele az FM Termelőszövetkezeti Főosztályához 1950. okt. 14., illetve a Posta- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz, 1951. márc. 7.

elképzelések az adott lehetőségeken belül sem voltak mindig átgondoltak: a várostanyai tsz és a község számára 1950-ben együttesen 325 hold fűszerpaprika termesztését irányozták elő,⁸⁷ holott a tsz és a község területének legnagyobb része futóhomok volt, s elegendő víz sem állott rendelkezésre.

A speciális lehetőségek kihasználatlanul maradása a vidék nagy hagyományú ágazataiban fontos jellegzetesség, eltúlzásától azonban óvakodnunk kell. Tekintetbe kell venni ugyanis, hogy az adott helyzetben minden gazdálkodási kérdés *alá kellett rendelődjön az alapvető mezőgazdasági cikkek termelésének*. Akármilyen fontos általában, az adott helyzetben mégis valóban másodrendű jelentőségű volt — mondjuk — a szatymazi őszibarack-, vagy a szőregi rózsatermelés alakulása a gabonafélék-, vagy a hús termeléséhez képest.

A helyi adottságok mérlegelésére azonban az alapvető mezőgazdasági termékekkel kapcsolatban sem mindig került sor. A búzatermelési előirányzatok 1950-es, majd 1951-es fölemelése Csongrád megyében például azt eredményezte, hogy a Szegedi járásban olyan területeken is búzát kellett vetni, amelyek erre alig voltak alkalmasak.⁸⁸

A termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményei a fentebb elmondottaknak megfelelően alakultak. Az 1950-es *zárszámadások* alkalmával 36 tsz-ből 20 passzívan, 16 pedig aktívan zárta az évet.⁸⁹ Utóbbiak közül azonban mintegy 7—8 tsz csak az 1950 végén visszafizetendő rövidlejáratú hitelek prologálásával ért el aktív eredményt. Az aktív mérleggel záró tsz-ek között volt néhány, amely pozitív mérlegét *jó gazdálkodásának* köszönhetette. Ilyen volt például a Kisteleki Felszabadulás, amely 1950 végén minden adósságát kifizette, s ezen túl szövetkezeti és üzemi alapra jelentősebb összegeket tartalékolat. (Az utóbbi összege meghaladta a 40 ezer forintot.) Egy munkaegység értéke itt volt a legmagasabb: 30,— Ft. A „Felszabadulás” jó eredményéhez nagymértékben járult hozzá az átlagosnál jóval magasabb színvonalú munkafegyelem.⁹⁰ Hasonlóan szép eredményt ért el a Kiskirálysági Ifjú Gárda is. 1950 végén szövetkezeti és üzemi alapra együttesen több mint negyed millió forintot tudtak félretenni! Az akkori körülmények között nagy összegű tartalékolás a tsz méretének is következménye volt: az Ifjú Gárda egyike volt a kevés 1000 holdon felüli közös gazdaságnak, taglétszáma megközelítette a kétszázat. Munkaegységre 25,25 Ft-ot fizettek. Ehhez a jó eredményhez hozzájárult az a körülmény, hogy a tsz jelentős állathiteleket kapott, s számára központilag elegendő takarmányt biztosítottak. (1950. decemberben 70 ezer forint értékű takarmánykészletük volt, ami szinte egyedülálló.) A gazdálkodásban elért siker azonban a jó munkafegyelemnek és munkaszervezésnek is köszönhető.⁹¹

A jó eredmények elérésében azonban nagy szerepet játszott az *esetlegesség*. Általában elmondható: az aktív mérleggel zárt, a tagoknak jobb jövedelmet fizető tsz-ek könnyen veszítették el kivívott eredményeiket. A stabilitás eme hiánya folytán lett a korábban szép eredményeket elérő Sándorfalvi Rózsa Ferenc Tsz az egyik leggyengébb közös gazdaság. Az 1950-es nagy mérleghiányhoz döntően az járult hozzá, hogy a Rózsa Ferenc Tsz nagyzámú sertés hizlalására szerződött, de a súlyos takarmányhiány miatt (ez a tsz nem kapott a kiskirályságihoz hasonló központi támoga-

⁸⁷ Csm. L.: Szj T V. B. MO ir. 1950. nov. 9-i jelentés a Várostanáról (Ásotthalom).

⁸⁸ Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1950-I 1950. nov. 26-i V. B. jkv-ja — 1950 novemberében három gabonaféle vetésterülete a következőképpen oszlott meg a Szegedi járásban: búza — 23 527 kh, rozs — 37 867 kh, árpa — 3 544 kh. 1951-ben a rozs vetésterületét 10 ezer kh-val csökkentették, a búzáét 6 ezerrel (30 ezer holdra) növelték.

⁸⁹ Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-I Szj T V. B. MO jel. az Szj T V. B.-nek, 1951. jan. 2.

⁹⁰ D $\frac{3}{4}$ 1950. dec. 23.

⁹¹ DM 1950. dec. 24.

tást) alig volt súlyszaporulat, illetve sok állat hullott el a sertésorbánc következtében.⁹²

A tsz-ek többsége gyenge eredményeket ért el. Az alapszabályok által is előírt tartalékolások nem történtek meg, az eladósodottság igen nagy volt, a kifizetett munkaegységek viszont alacsonyak. 1950 végén 35 ismert esetből:

7-ben	10 Ft alatt
11-ben	10—15 Ft között
12-ben	15—20 Ft között
5-ben	20 Ft fölött

volt egy munkaegység értéke. A leggyengébb eredményt a Pusztamérgesi Ady Endre (6,85 Ft) és a Gyálaréti Komszomol (7,— Ft), a legjobbat a Kisteleki Felszabadulás (30,—Ft) és a Gyálaréti Szabadságharcos (25,60 Ft) tsz-ek érték el.⁹³

A rossz zárszámadási eredmények a közös gazdaságok fejlődését és a tagok boldogulását egyaránt tekintve, a tsz-ek *legalapvetőbb gondját* jelentették. 1950 végén több tsz-ben is elégedetlenség volt tapasztalható, jónéhányan ekkor hagyták el a termelőszövetkezeteket.⁹⁴ Valóban, csak a jó tsz-ek legjobban teljesítő tagjai érték el az évi 350 körüli munkaegységet; a legmagasabb évi jövedelmek 8—9000 Ft között voltak.⁹⁵

A természetbeni juttatásokat a családok általában felérték, abból piacra alig vihettek. A háztájiból származó jövedelmek is korlátozottak voltak a háztáji után kirótt magas adó, illetve beszolgáltatási kvóta,⁹⁶ vagy a háztáji állattálmány felnevelésére biztosítandó takarmány általános hiánya miatt.⁹⁷ E gondok — alapszabály ellenes — „áthidalására” néhány tsz-ben 2—2,5 hold háztájit hagytak meg a tagoknak.⁹⁸ amely viszont — egyéb káros következményei mellett — elvonta a tagokat a közös munkából.

A gyenge gazdasági eredmények, az alacsony jövedelmek, s ezek következtében a belső stabilitás hiánya: ezek képezték a termelőszövetkezeti mozgalom legnagyobb gondját. Ezáltal a tsz-eknek nem csupán a még kívülállókra gyakorolt befolyásuk nem lehetett megfelelő, de tagjaik számára sem tudtak elfogadható körülményeket nyújtani. Voltak olyan termelőszövetkezetek, amelyek megalakulásuk óta képtelenek voltak megszilárdulni, amelyekben két-három év elmúltával is az induló szint gondjaival kellett küszködni. Nagyobb részük a járás elmaradott vidékein feküdt, bár Szegeden, Algyón, vagy a torontáli részen is voltak gyenge szövetkezetek. (Szegedi Dózsa, Algyői Hajnal stb.). A Szegedtől távol eső tanyás homokvidéken viszont a Kisteleki Felszabadulás kivételével (bár ez a tsz is zárt községben, s nem a tanyavilágban működött) elfogadhatóan gazdálkodó szövetkezetet nem találunk. Bár például Szegeden is úgy vélekedtek a tsz-ek tagjai: „hogyha nem segítjük őket, úgy kénytelenek a csoportból kilépni”,⁹⁹ a Baktói Alkotmányban, vagy a Szegedi Felszabadulásban mégis jobb volt a helyzet, s olyan súlyos nehézségek nem álltak elő, mint a homokvidéken. Itt ugyanis 1950 végére több tsz-t is a *felbomlás veszélye* fenyegetett: a tagok tömegesen léptek ki, vagy hivatalos kilépés nélkül egyszerűen elhagyták a közös gazdaságot.¹⁰⁰

⁹² Csm L.: Szj T V. B. MO ir. 55/2-1951.

⁹³ Uo. Szj T V. B. jkv-i 1951-I Szj T V. B. MO jel az MDP Csm Pb (!) MO-nak, 1950. nov. 15.

⁹⁴ MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir., Sz-i Pb MO jel. az MDP Csm Pb MO-nak, 1950. nov. 15.

⁹⁵ DM 1950. dec. 6. és uo. 1950. dec. 24.

⁹⁶ Ssm L.: Szőregi Micsurin MGTSZ ir.: jkv-k, 1951. jún. 16-i jkv.

⁹⁷ Csak a Kisteleki Felszabadulás, és még egy-két tsz tudott természetbeni juttatásként elfogadható mennyiségű: munkaegységenként 6 kg kukoricát osztani. — DM 1950. dec. 23.

⁹⁸ MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir. 1950/21/674. dn.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Csm L.: Szj T V. B. MO ir. 379—14-1950.

1950 végén a termelőszövetkezetek tehát nehéz helyzetben voltak. A nehézségek természetesen *nem voltak leküzdhetetlenek*, de már ekkorra kiderült, hogy a politikai feltételek változatlanul hagyásával, különösen gazdaságpolitikai korrekció nélkül a tsz-ek megszilárdítása és az egyidejű nagyarányú fejlesztés, nem, vagy csak nagy áldozatok árán valósítható meg.

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése és megingása

1. Kisebb agrárpolitikai módosulások. A nagyarányú felfelesztés

Bár 1950 végéig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom országosan és helyileg egyaránt komoly számszerű fejlődésen ment keresztül, az 1948 végén kitűzött célokhoz képest lemaradás mutatkozott. Ez a lemaradás Csongrád megyében az átlagosnál is nagyobb volt: a megye az utolsók között található 1950 végén a termelőszövetkezetek száma, taglétszáma és földterülete tekintetében.¹

Szeged és a Szegedi járás eredményei ekkor még nem sokkal tértek el a megyei átlagtól, bár már ekkor is jobbak voltak: 1950 végén a járás és a város együttesen mintegy 250 ezer holdas területének kb. 6%-án voltak termelőszövetkezeti gazdaságok.

Az elmaradás a kitűzött cél októla az agrárpolitikai gyakorlat módosítását sürgette. 1950 végén országos szinten kezdődtek el ezek a módosítások. Az *MDP KV-Politikai Bizottsága 1950. november 24-én tartott ülésén*² megállapította, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű fejlődésében lemaradás tapasztalható. Az addigi agrárpolitikai gyakorlat néhány elemét bírálva különösen a *fokozatosság elvének* megvalósítását hangsúlyozta. Hasonló szellemben foglalkozott a kérdéssel az *MDP II. kongresszusa is*. A kongresszusi beszámoló kiemelte az önkéntesség és — hasonlóan a november 24-i KV üléséhez — különösen a fokozatosság elvének betartását. Hangsúlyozta, hogy szorgalmazni kell az *I. típusú tszcs-k* alakulását is.

Az MDP II. kongresszusa abból az alapelvből kiindulva vizsgálta a mezőgazdaság helyzetét, hogy ennek szocialista átszervezését minél előbb — mint Rákosi Mátyás kifejezte, már a „legközelebbi kongresszusig” — befejezzék. Vagyis az alapvető cél, a gyorsított ütemű átszervezés nem változott, sőt további gyorsítást irányoztak elő. Ehhez hozzátehetjük, hogy a gazdaságpolitikai elvek — bár a II. kongresszus 5 évre szólóan 50%-os termelésnövekedést irányzott elő a mezőgazdaságban — szintén nem változtak, sőt a kitűzött célok *arányaiban* a mezőgazdaság még inkább háttérbe szorult.³

A korábbi gyakorlat részleges bírálata, s az említett új elemek hangsúlyozása megyei szinten még a II. kongresszust megelőzően megtörtént. Az *MDP Csongrád megyei Pártbizottsága 1950 decemberében*⁴, a megyei Pártbizottság által kiküldött, a tsz-fejlesztés addigi eredményei felmérő és elbíráló bizottság pedig *1951 február*

¹ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. MDP Csongrád megyei Pb levele, 1951. jan. 20.: „A tszcs-k fejlesztése megyénk területén nem mutat olyan eredményt, mint más megyékben.” A DM 1951. máj. 18. cikke szerint pedig: „... legutolsók vagyunk az országban”.

² Az MDP KV Politikai Bizottságának határozatából idéz az MDP Csongrád megyei Pb által, a tsz-fejlesztés felülvizsgálására kiküldött különbizottság jelentése. MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578. 1951. febr. 16-i jelentés.

³ A szocializmus építésének útján. A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának anyagából, Szikra, 1951. 39., 48., 53—62., 209., 335—6. oldalak.

⁴ *Fórisz*: i. m. 20. p.

*közepén*⁵ foglalkozott az említett kérdésekkel. Mindkét fórum alapvetőnek az átszervezés *meggyorsítását* tekintette, legfőbb módosítási javaslata pedig az *I. típ. tszcs-k* alakulásának szorgalmazása volt. Az említett bizottság által készített, 1951. február 16-i keltezésű jelentés a fokozatosság elvének megsértése mellett további hibákat is megemlíti a korábbi gyakorlatból: a kényszer alkalmazását, a földjáradék fizetésének elhanyagolását, a gépállomások késedelmes és gyenge minőségű munkavégzését, a tsz-ek gyenge gazdasági színvonalát. Megállapította, hogy a termelőszövetkezet általában „elszigetelődik a kívülálló dolgozó parasztoktól...”, s így nem tud azokra megfelelő hatást gyakorolni.⁶

A Szeged vidékét érintő döntések közül a legfontosabb az, az 1950 végén született határozat volt, amelynek következményeként Csongrád megyében az átszervezésben a legkiemeltebb területté a jugoszláv határ közelében fekvő községek váltak.^{6a} Főképpen ennek tudható be, hogy az elkövetkező időszakban a fejlesztési eredmények tekintetében a Szegedi járás lett a megye élenjáró területe.

A szegedi, s különösen a Szegedi járási termelőszövetkezeti mozgalom 1948—53 közötti időszakában az 1951 elejétől 1952 közepéig terjedő másfél esztendőnek különleges jelentősége van. A termelőszövetkezeti mozgalom ugyanis olyan számszerű fejlődést ért el, amely a mezőgazdaság szocialista szektorát — ha túlsúlyra juttatni nem is volt képes, de — alapvető jelentőségűvé tette most már nem csupán *jövője*, hanem a paraszti társadalmi viszonyok és a mezőgazdasági termelés *egyidejű* helyzete szempontjából is. Ennek az időszaknak az alapvető jellegzetessége a *gyors, számszerű fejlődés volt*.

1950 végén a járás és a város területén 42 tsz létezett 3255 taggal és 14 572 hold földterülettel. 1952 nyár végéig a *közös gazdaságok száma* 2,3-szeresére, 97-re, *taglétszámuk* éppen háromszorosára, 9771-re, *földterületük* pedig 3,4-szeresére, 49 477 holdra nőtt.⁷ A nagyarányú fejlődés fő forrásait az *I. típusú tszcs-k* alakítása és — ezzel egybefonódva — a *termelőszövetkezeti községek* megteremtése jelentették. Mindkettő országos jelenség volt. A Szegedi járásban azonban — Szegeden kevésbé — olyan arányú fejlődésük következett be, amely jóval meghaladta az országos átlagot, s amely egyik meghatározója lett a járás 1953-ig terjedő termelőszövetkezeti történetének.

Míg 1950 végén egyetlen I. típusú tszcs sem létezett, addig 1952 szeptemberében a 97-ből 46 volt az, 3649 taggal és 16 222 hold földterülettel.⁸ Az ugrásszerű növekedés 1951-ben zajlott le: decemberben már 38 első típusú tszcs működött (ebből 35 a Szegedi járásban).⁹

Az I. típusú tszcs-k alakításának engedélyezése kiszélesítette azt az utat, amelyen a dolgozó parasztok eljuthattak a termelőszövetkezetekhez. Hozzájárult például ahhoz, hogy 1951-től a középparasztság nagyobb számban csatlakozott a termelőszövetkezeti mozgalomhoz: 1952 szeptemberében csak a járási I. típusú tszcs-kben megközelítőleg ezer volt a számuk.¹⁰

⁵ Lásd: e fejezet 2. jegyzetét.

⁶ Az I típusú tszcs-k alakítását 1951 elejétől erőteljesen szorgalmazta a helyi sajtó is. Lásd: DM 1951. febr. 3. és uo. 1951. febr. 10.

^{6a} MSZMP CsmB A MDP Csongrád megyei Bizottsága üléseinek jkv-i 31. 1951. febr. 1. és febr. 5-i ülések jkv-i.

⁷ A Szegedi járási adatokat lásd: Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-III MO jel. a V. B.-nek, 1952. szept. 15. A Szeged városi adatokat: *Fehér*: i. m. 125. p.

⁸ Uo.

⁹ MSZMP CsmB A Szj Pb ir. 1951/21/578. 1951. dec. 3-i jel.

¹⁰ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-III MO jel. a V. B.-nek, 1952. szept. 15.

Eme eredmények azonban nagyon is ellentmondásosak voltak. Nem is elsősorban azért, mert — az említett példánál maradva — a középparaszti belépők között sok olyan volt, aki az adó, beszolgáltatási és egyéb terhektől megszabadulandó lépett a tszcs-be,¹¹ hanem elsősorban az I. típusú tszcs-k sajátos problémái miatt. Az agrárpolitikai elképzelések ugyanis nem mint tartósabban fennmaradó, a „kettős kerülő utat” többé-kevésbé végigjáró típusként vették számításba ezeket a közös gazdaságokat. A cél az I. típusú tszcs-k gyors (néhány hónapon belüli) továbbfejlesztése volt.¹² Mint alacsonyabb típusú szövetkezetek viszont, a figyelem látókörén kívül maradtak. Gazdasági és egyéb támogatást nem, illetve csak abban az esetben kaptak, ha III. típusú fejlődésük már eldöntött kérdés volt. A gyors, gyakorta adminisztratív eszközökkel megvalósított megszervezést az esetek többségében nem követte megszilárdulás, az alacsonyabb típusból következő alacsonyabb szintű követelményekhez viszonyítva sem. Az I. típusú tszcs-k közös gazdasági felszereléssel alig rendelkeztek, sőt több esetben — az alapszabályok megsértésével — üzemi tartlékot sem képeztek a gazdasági év végén. Gyakorta előfordult, hogy az I. típusú tszcs-k tagjai tovább folytatták az egyéni gazdálkodást, a közös gazdaságban pedig — ismét csak az alapszabályok ellenére — alig végeztek munkát.¹³

Még 1950-ben vette kezdetét, de erőteljesen 1951-től jelentkezett, s lett a felfejlesztés másik fő módszerévé a termelőszövetkezeti községek¹⁴ kialakítása. A Szegedi járás e téren is megelőzte a megye többi területét: 1951 szeptemberében például a megye mind a hat termelőszövetkezeti községe a járásban volt. A tsz-községek súlyát jól érzékelteti, hogy 1952 februárjában — óvatos becsléssel élve — e községek tsz-eihez tartozott a járás szövetkezeti összterületének körülbelül egyharmada — kétötöde.

A termelőszövetkezeti községek kialakítására 1951 januárjában hozott határozatot az MDP Szegedi járási Pártbizottsága. Célul tűzte ki, hogy 1951 őszéig Szőreget, Kübekházát és Öttömöst tsz-községgé fejlesztik.¹⁵ A terv már a határidő előtt megvalósult: előbbi kettő még februárban, Öttömös pedig egy jó hónappal később tsz-községgé alakult. Sőt, a tervezettekén túl 1951 nyárig még két szövetkezeti község jött létre: Ószentiván és Újszentiván. 1952 februárjában pedig Ásotthalom lett — az 1950-es eredetű Gyálarétet is beleszámítva — immáron a hetedik termelőszövetkezeti községgé. A tsz-községek létrehozásának elsősorban politikai indítékait hangsúlyozták: a jugoszláv határ közelében igyekeztek létrehozni azokat.¹⁶ Valóban, 1952 februárjában mind a hét község a határ közelében, olykor a határsávon (Ószentiván), de attól legfeljebb 10—12 kilométeres távolságban feküdt.

A termelőszövetkezeti községek egyik jellegzetessége az volt, hogy az átszervezés idején nagyszámú új tsz, s főleg I. típusú tszcs alakult az illető községben. 1951 március elejéig Szőreg, Újszentiván és Kübekháza községekben kilenc I. típusú tszcs

¹¹ Uo. 1952-I MO jel a V. B.-nek, 1952. febr. 27.

¹² Már 1951 szeptemberében leérkezett a megyékhez egy ilyen értelmű utasítás az MDP KV Politikai Bizottságától, amelyből idéz az MDP Csongrád megyei Pb első titkára által írott, 1951. szeptember 21-i levél. — MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. — Ennek hatására az MDP Szeged városi Pb 1951. okt. 15. — 1952. jan. 5-re szóló háromhónapos szövetkezeti munkatervre már ilyen értelemben foglalkozik az I. típusú tszcs-kel. — Uo.

¹³ DM 1952. ápr. 23. és MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1952. Kimutatások, 1952. ápr. 30.

¹⁴ Termelőszövetkezetinek számított az a község, ahol a parasztcsaládok legalább 70%-a belépett a tsz-be.

¹⁵ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/578. Az MDP Szegedi járási Pártbizottsága felajánlása, 1951. febr. 18.

¹⁶ Uo.

alakult.¹⁷ Újszentivánon 1951 februárjában összesen öt, Kübekháza négy termelőszövetkezet (I. és III. típusúak) létezett.

Az az elv, hogy egy községben több tszcs-t is létrehozzanak, önmagában nem volt hibás. Lehetőséget adott ugyanis arra, hogy az egy-egy községen belül elkülönülő paraszti csoportosulások külön tsz-eket alakíthassanak. E csoportosulásokat sokféle tényező alakította ki. Szerepet játszott benne természetesen a tulajdon nagysága, de emellett, különösen a tanyás községek esetében, a lakóhely közössége, a nemzetiségi kötelékek — bár ezek korlátozott mértékben —, a rokoni kapcsolatok és még számos más ok. Így jött létre Ásotthalmon a meglevő nyolc tszcs mellé a kilencedik: „mi teljesen újat akarunk, olyant, amilyent az arravalósiak akarnak” — mondták alapítói.¹⁸ Az egy falu — sok tsz szervezési elv ugyanakkor azt is eredményezte, hogy egynémely tszcs életképtelennek bizonyult, s csak a belépés utáni átmeneti állomás céljára volt jó. Az ilyen tszcs-eket a megalakulásukat követő évben általában fuzionáltatták más, főleg III. típusú tsz-ekkel. Maga az átszervezés nagylétszámú szervező gárdával történt, s általában rövid idő alatt ment végbe. Kübekházát például 1951. február 10. és 25. között fejlesztették termelőszövetkezeti községgé.¹⁹ Ez a gyors átszervezés a helyes és szükséges politikai agitációs tevékenységen túl gyakorta adminisztratív eszközökkel is folyt, s az önkéntesség elvének megsértésével járt együtt.²⁰

A termelőszövetkezeti községek kialakítása által elért komoly felfejlesztési eredményeknek további fogyatékoságai is voltak. Az átszervezés meggyorsítása — megkönnyítése érdekében sok I. típusú tszcs-t alakítottak sebtében, kellő előkészítés nélkül. A nagy átszervezési hullám sok olyan dolgozó parasztot sodort a III. típusú tsz-ekbe is, akik ellenérzésekkel léptek be oda, amely körülmény viszont jelentős mértékben volt hatással a tsz-ek belső helyzetére. A tsz-községek megválasztása is több körülményt igényelt volna.

Ezek a fogyatékoságok koncentráltan jelentkeztek Ásotthalmon (a volt Szeged-Várostanya) esetében. A község a járás legelmaradottabb, délnyugati vidékén feküdt, s a homokvilág szétszórt tanyái övezték. A feltételek tehát kedvezőtlenek voltak. Ásotthalom 1952 februárjában lett szövetkezeti község: ekkor a 9 tsz, illetve tszcs 2471 taggal rendelkezett, s a község 11 175 holdas területéből 9862 holdat mondhatott magáénak.²¹ A hatalmas szervező munkával megteremtett tsz-ek és tszcs-k kivétel nélkül gyengék voltak, némely I. típusú alig-alig működött, de a III. típusúakban is gyenge volt a munkafegyelem és a gazdálkodás. Nem véletlen tehát, hogy 1952 végétől, majd főleg 1953 júniusa után Ásotthalom volt egyike azoknak a községeknek, amelyek tsz-eiből a legtömegesebbek voltak a kilépések.²²

Az 1951-ben jelentkező két fő jellegzetesség tehát az I. típusú tszcs-k tömeges létrehozása és a termelőszövetkezeti községek megteremtése volt. A *III. típusú és önálló tsz-ek fejlesztésének* fő útja 1951 elejétől nem az új tsz-ek létrehozása, hanem

¹⁷ Uo. márc. 8-i jel.

¹⁸ DM 1952. gebr. 9.

¹⁹ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578. Szegedi járási Pb jel. az MDP Csongrád megyei Pb MO-nak, 1951. febr. 26. „A nagy munka két hét alatt zajlott le” — írja a jelentés.

²⁰ CsmL.: SzjT V. B. jkv-i 1952-I. 1952. febr. 3-i V. B.

²¹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-I MO jel. a V. B.-nek, 1952. febr. 12.

²² Uo. 1953-III MO jel. a V. B.-nek, 1953. nov. 24.

az I. típusok III-ká fejlesztése, illetve a meglevők jelentős kibővítése lett.²³

Az 1951-ben elért átszervezési eredmények révén a *Szegedi járás az év végére Csongrád megye élenjáró területe lett*. Az MDP Csongrád megyei PB 1951. decemberi, kibővített pártértekezlete éppen ezt tartotta a megyei termelőszövetkezeti mozgalom egyik fő jellegzetességének.²⁴ Valóban, míg a járás összterülete a megyének még a a harmadát sem tette ki, addig 1951 december elején a járási tsz- kben tömörült a megyei szövetkezeti földterület több mint 41%-a (71 960 holdból 29 763); a megye 194 I—III. típusú és önálló tsz-éből 67 a Szegedi járásban volt, s ezekben a megye termelőszövetkezeti tagságának több mint egyharmada dolgozott (15 856-ból 5677).²⁵

Mint azonban egy egykorú értékelés is megállapítja, ez csak részben *eredménye*, „részben *fogyatékosága is*” (kiemelés — B. Gy.) a megyei termelőszövetkezeti mozgalomnak.²⁶ Nem csupán abból a szempontból, ahogyan az értékelés felveti, hogy ti. a megye jelentős „agrárproletár ... fellegváraiban” (Szentese, Csongrád) lemaradt a szövetkezeti fejlesztés, hanem a járás belső eredményeit tekintve is. Az elért sikereket viszonylagos értékűvé teszi, hogy például a járási tszcs-knek több mint a fele I-es típusú volt 1951 december elején, míg a megyében — nem egészen egy hónappal későbbi adatok szerint — csupán 37%-a. Tovább folytatva: 1952 február végén a járási I. típusú tszcs-kben volt a szövetkezeti földterület 34, a tsz-tagok 35%-a, Csongrád megyében viszont 24, illetve 31 %-ot képviseltek az I. típusú tsz-ek két hónappal korábban.²⁷

Az elért eredmények értékét emellett az is csökkenti, hogy 1951 őszén, 1952 tavaszán az átszervezés súlypontja a *járárs délnyugati*, rendkívül elmaradott területére tevődött át. Ennek a vidéknek nagyrészt tanyán élő parasztjai közül sokan meggyőződésük ellenére léptek a termelőszövetkezetekbe. (Az önkéntesség megsértésével, az adó, a beszolgáltatási és egyéb terhektől való megszabadulás reményében, vagy tagosítással).²⁸ Az itt működő tsz-ek és tszcs-k színvonala jóval alatta maradt a járási és a szegedi átlagnak, az átlagosnál rosszabb volt a munkafegyelem és a gazdálkodás.

1951-től a *termelőszövetkezetek belső helyzetében* is bizonyos változások következtek be, részben a szövetkezeti szektor tömegesebbé válása, részben az agrárpolitika országos és helyi módosulásai miatt.

²³ Mivel a termelőszövetkezeti mozgalom történetéhez közvetlenül nem tartozik hozzá, e helyen említjük meg, hogy 1950 végétől nem termelő, hanem beszerző és értékesítő jellegű szövetkezeti társulások is létrejöttek. Előbb 1950 decemberétől az ún. „szőlőtermelők” —, majd 1951 februárjától az ún. „termelők csoportjai”. Létrehozásuk célja egy-egy speciális ágazat (szőlő-, gyümölcs-, paprika-, dohány-, hagyma- és zöldségtermelés) fellendítése volt. 1951 januárban a Szegedi járásban már 12 „szőlőtermelők csoportja” létezett (a megyében összesen 14). Lásd: MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. Jegylnak Jánosnak, az MDP Csongrád megyei Pb első titkárnak levele valamennyi járási és városi PB-hez; uo. Szj Pb ir. 1951/21/578. 1951. jan. 15. kimutatás és DM 1950. dec. 3.

²⁴ DM 1951. dec. 11.

²⁵ Csongrád megye mezőgazdasági területe 1952. márciusban 739,1 ezer hold volt. Központi Statisztikai Hivatal, Mezőgazdasági jelentés. Részletező táblák a 012 Mg 6 sz. kidaványhoz KSH Könyvtár. A tsz-ekre vonatkozó megyei adatokat lásd: DM 1951. dec. 11., a járásiakat: MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578. Szj T V. B. MO jel. a járási Pb-nek, 1951. dec. 3.

²⁶ DM 1951. dec. 9. — *Rozsnyai Mihálynak*, az MDP Csongrád megyei Pb titkárnak „A megyei pártértekezlet elé” c. cikke.

²⁷ A megyei adatokat lásd: *Főrizs*: i. m. 22. p., a járásiakat: Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-I MO jel. a V. B.-nek 1952. febr. 12.

²⁸ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/B/8 Szj T V. B. MO jel. az Szj Pb-nek, 1952. febr. 27., *Zákányszekre*, ahol különösen súlyos nehézségek voltak, lásd: MSZMP CsmB A MDP Szj. Pb ir. 1951/21/578. 1951. nov. 23.-i járási és városi patronázs-értekezlet jkv-je.

1952 közepére az *egy termelőszövetkezetre jutó átlagterület* jelentősen változott meg 1950 végéhez képest: 347-ről kerekén 510 holdra nőtt. Ezen belül a III. típusú és az önálló tsz-ek átlagterülete 722,5; az alacsonyabb típusúaké pedig 366 hold volt 1952 szeptemberében. E két utóbbi adat eltéréseiből látható, hogy a növekedés szinte kizárólag a magasabb típusú tsz-ek esetében következett be.²⁹ Azért volt ez így, mert 1951-től a III. típusú tsz alig alakult (1951. márc. 10-től a gazdasági év végéig *meg is tiltották új tsz-ek alakulását*),³⁰ ellenben a meglevőkbe sok dolgozó paraszt lépett be. A növekedéshez jelentős mértékben járult hozzá az is, hogy 1951 végétől 1952 nyaráig több I. típusú tszcs egyesült III. típusúval.³¹ Az átlagterület-növelés 1951-től tudatos törekvés volt. Ebben az évben kezdődött meg a nagyméretű (1000 holdon felüli) termelőszövetkezetek kialakítása. Létrehozásukat azzal indokolták, „hogy amint az egyéni kisparaszti gazdaságokkal szemben fölényben van a termelőszövetkezet, hasonló fölényben van a kis területű termelőcsoporttal szemben a nagy területen dolgozó termelőszövetkezet.”³² Ezt az automatikusan megvalósulónak vélt fölényt a nagy tsz-ek többsége nem igazolta. Közülük egy-kettő ugyan valóban az átlagos feletti gazdasági eredményeket ért el, 1951-ben például a Deszki Kossuth Tsz. Jellemzőbbnek mégis az Ásotthalmi Szabadságharcos III. típusú tsz esete tekinthető. A Szabadságharcos 1952 áprilisában 1500 taggal és 5660 hold földdel rendelkezett: kiemelkedően a legnagyobb méretű gazdaság volt a járás és a város tsz-ei között.³³ (Szegedre különben sem jellemző a nagy tsz-ek alakítása. 1953 májusában is csak 826 hold földje és 123 tagja volt a legnagyobbnak, a Felszabadulásnak, az átlag pedig 450 hold körül alakult.)³⁴ A Szabadságharcos Ásotthalmom tsz-községgé fejlesztése alkalmából jött létre. A nagyüzemi keretek laza munkafegyelmet és rossz gazdálkodást foglaltak magukban. 1952 tavaszán a tagoknak körülbelül egynegyede alig járt dolgozni, s így jelentős munkaerőhiány keletkezett. (Ezt csak növelte a nagy, szét-szórtnak fekvő szőlőterület.) A tagok egy jelentős része — alapszabály ellenesen — a tsz-en kívül hagyta teljes állatállományát. A Szabadságharcos a legutolsók között volt a beszolgáltatások teljesítésében is.³⁵ A nehézségek olyan komolyak voltak, hogy 1952 tavaszán a közös gazdaság életét leginkább bomlasztó tagokat tucatjával kellett kizárni a tsz-ből.³⁶ Hogy a Szabadságharcos példája nem kivételes, bizonyítja az MDP KV Politikai Bizottsága egy 1951. szeptemberi határozata. Eszerint külön gondot kell fordítani az 1000 holdnál nagyobb tsz-ekre, mert ezek nagyon gyengék.³⁷

Az *egy termelőszövetkezeti tagra jutó földterület* 1952 közepén valamelyest meghaladta az 1950 decemberit: 4,5 holdról kerekén 5,0 holdra nőtt. Nagyobb az eltérés azonban akkor, ha csak a III. típusú és önálló tsz-eket hasonlítjuk össze. Ez 1950

²⁹ Az 1950 végi adatokat lásd: a II. fejezetnél, az 1952. szeptemberiekét: Csm I.: Szej T V. B. jkv-i 1952-III MO jel. a V. B.-nek 1952. szept. 15.

³⁰ Ezt a tilalmat már az MDP II. konresszusán bejelentette Rákosi Mátyás. A szocializmus építésének útján i. m. 336. p. lásd még: DM 1951. máj. 10.

³¹ Megközelítőleg sem teljes adataink szerint 1951 vége és 1952 nyara között hét ilyen beolvadás történt: Szegeden kettő, Ásotthalmon, Szeged-Baktóban, Csorván és még két ismeretlen helyen.

³² MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/578. Az 1951. augusztus 11-i „tszcs fejlesztéssel és tagosítással kapcsolatos értekezlet” jegyzőkönyve.

³³ Csm L.: Szej T V. B. jkv-i 1952-I MO jel. a V. B.-nek 1952. febr. 12., illetve MSZMP CsmB A MDP Szej Pb ir. 1952/21/B/8. Jelentés az Ásotthalmi Szabadságharcos tsz-ről, 1952. ápr. 26.

³⁴ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1953/21/c/8. A tsz-k adatai 1953. máj. 7.

³⁵ A *munkafegyelmre* lásd: uo. a *szőlőterületeire*: Csm L.: Szej T V. B. jkv-i 1952-III. A Begyűjtési csoport jel. a V. B.-nek, 1952. szept. 2., a *beszolgáltatásra*: uo. 1952.-II. 1952. máj. 15-i V. B. jkv-je, az *állatok kivülhagyására* és háztáji gondozására: DM 1952. máj. 9.

³⁶ DM 1952. máj. 9.

³⁷ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. Az MDP Csongrád megyei Pb első titkára levele, 1951. szept. 29.

decemberében azonos volt a fenti adattal (alacsonyabb típusok nem léteztek), míg 1952 szeptemberében egy III. típusú, illetve önálló termelőszövetkezeti tagra 5,5 hold jutott. Az I—II. típusokban 4,4 hold, vagyis a másfél évvel korábbinál is alacsonyabb volt az átlag.³⁸ A növekedés főként két tényező eredménye volt: egyfelől *emelkedett a felsőbb birtokkategóriákból belépők száma*, másfelől szaporodott a tsz-ek által hasznosított tartalékingatlanok és az átvett felajánlott földek száma. (Ez utóbbi döntően a magasabb típusú tsz-ek földjének volt a gyarapodási forrása.)

A termelőszövetkezetek területének gyarapodásához — a korábbi évekhez hasonlóan — 1951-ben és 1952-ben is jelentős mértékben járultak hozzá a tagosítások. A tagosítások részét képezték a tsz-ek felfejlesztésének; a kettőt tudatosan is összekapcsolták.³⁹ Egy adott község tagosítása és az ott folyó átszervezési kampány egyébként általában időben is egybeesett.

Az 1951-es tagosítás mértéke Szegeden és a Szegedi járásban egyaránt meghaladta a korábbi éveket. Részleges, de igen kiterjedt tagosítás Szegeden, valamint a járás 14 községében volt, általános pedig Szőreg és Kübekháza termelőszövetkezeti község kben.⁴⁰ A tagosítással érintett területek nagyságáról pontos adatokkal nem rendelkezünk. Kiterjedtségére azonban következtetni engednek Csongrád megye tagosítási adatai.⁴¹ A megyében 1951-ben a részleges tagosítás 27 101 kh-t (ebből 22 719 kh szántót), az általános pedig 24 413 kh-t (ebből 20 102 kh szántót) érintett. Ennek legalább a fele Szegedre és a Szegedi járásra jutott. A részlegesen tagosított településeknek ugyanis több mint 50%-a (a megyei 26-ból — Szegedet is beleszámítva — 15), az általános tagosításra került községeknek pedig a fele (négyből kettő) tárgyalt területre esett. E magas arány és a Szegedi járásnak az 1951—52-es felfejlesztésben játszott élenjáró szerepe között nyilvánvaló az összefüggés. A tagosítások olyan mértékűek voltak, hogy egy 1952 eleji jelentés a járás tiszántúli területeinek teljes tagosításáról beszél.⁴²

Ezek tudatában szinte bizonyosra vehetjük, hogy a tagosítások sok belépővel és jelentős földterülettel gyarapították a tsz-eket, bár erről számszerű kimutatásokkal nem rendelkezünk.

Az 1951-es, 1952-es tagosítások a korábbi éveknél jóval nagyobb számú dolgozó parasztot, illetve dolgozó paraszti gazdaságot érintettek. Egyrészt azért, mert a tagosított területek is nőttek, másrészt azért, mert 1951-re jelentősen lecsökkent a kulák- és az úribirtokok száma. Ebből következően politikai hatásuk is negatívabb volt.

Az 1951 eleje—1952 közepe közötti másfél esztendőben lezajlott jelentős számszerű fejlődés következtében — még inkább, mint korábban — a legalapvetőbb és legsürgetőbb feladattá a tsz-ek belső megszilárdulása vált. Az alapvető kérdés ez volt: vajon hogyan sikerül egy viszonylag elfogadható gazdasági és közösségi szintre emelni a tsz-eket akkor, amikor közülük 1952 március elején minden második, tagjaik közül pedig minden nyolcból öt 15 hónapnál nem régebben alakult, illetve lett a tsz tagja?

³⁸ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-III MO jel. a V. B.-nek, 1952. szept. 15.

³⁹ Ilyen értelemben esett szó a tagosításokról az 1951. aug. 11.-i kibővített járási és városi értekezleten. Lásd például Turi Józsefnek, a zMDP Szegedi járási Pb titkáranak beszédét. — MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578.

⁴⁰ A járási tagosítási adatokat lásd *uo.*, a szegedit: MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21 714. 1951. aug. 21.-i jel. az MDP Csongrád megyi Pb MO-nak.

⁴¹ *Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870—1970*. II. köt. KSH Budapest é. n. 256—57. p.

⁴² Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-I MO jel. a V. B.-nek, 1952. márc. 25. Ezt az állítást megerősíti az, hogy 1952 februárjában Őszentivánon teljes tagosítás volt (*uo.* MO jel. A V. B.-nek, 1952. febr. 5.), valamint az, hogy Deszken is rendkívül kiterjedt volt a tagosítás (Uo.).

A termelőszövetkezetek megszilárdításának kérdésével már az MDP II. kongresszusa is foglalkozott, s a felfejlesztéssel párhuzamos, fontos feladatként nevezte meg. A gyakorlati munkában azonban csak 1951 őszétől került igazán előtérbe a megszilárdítás ügye. Az 1951. decemberi megyei pártértekezlet — az MDP Politikai Bizottságának 1951. szeptemberi határozata nyomán⁴³ — már a tsz-ek belső megerősítését tekintette a legfontosabb feladatnak. Ehhez képest még a felfejlesztést is csupán másodrendű jelentőségűnek kell tekinteni — mondja a határozat. A továbbiakban megállapította: a tsz-ek „gazdasági, szervezeti és politikai megerősödése, munkafegyelmének megszilárdulása nem tudott lépést tartani a szövetkezetek területi növekedésével.” (kiemelés az eredetiben). Bírálta a gazdálkodás gyengeségeit, különösen az állattenyésztés lemaradását. Kiemelte, hogy a termelőszövetkezetek nem vonzóak, egy részük kifejezetten rosszul dolgozik.⁴⁴

1951-ben országosan igen jó termés volt, szép eredményeket értek el egyes szegedi és Szegedi járási tsz-ek is. Hogy a jó termés ellenére is *indokolt* volt Rákosinak, illetve a megyei pártértekezletnek a fent idézett megállapítása, annak néhány, egymással összefüggő, alapvető oka volt.

A termelőszövetkezeti szektor *magvát* képező 1951 előtt létesült gazdaságok az 1951-es jó termés ellenére sem tudták a belső felhalmozást növelni. Ennek alapvető oka az az 1951 végi — a Földművelésügyi Minisztérium által kiadott — rendelkezés volt, miszerint a tsz-eknek 1951 végéig valamennyi rövidlejáratú hitelből származó adósságukat (azokat is, amelyekre korábban haladékok kaptak) vissza kell fizetniük.⁴⁵ Mivel az addig kapott hitelek döntő többsége rövidlejáratú volt, ez a rendelkezés azt eredményezte, hogy az 1951-es zárszámadások után sem a felhalmozásra nem maradtak számottevő pénzügyi források, s a tagok jövedelmei sem emelkedtek kellőképpen. (Lásd: alább.)

A termelőszövetkezeteknek folyósított hitelek messze a szükséges mérték alatt voltak 1951-ben és 1952-ben is. Egy 1952-es hitelfolyósítási terv szerint a tsz-ek számára jutó, beruházási célokat szolgáló hitelek összege a Szegedi járásban 2 228 000 Ft volt.⁴⁶ Vagyis 1952-ben a tsz-ek (önálló és III. típusú), valamint a tszcs-k (I—II. típus) összes területének 100 holdas egységnyi részére kb. 3878 Ft beruházási hitel jutott. Ez az önmagában is nagyon szerény összeg különösen akkor tűnik kevésnek, ha tekintetbe vesszük, hogy az új gazdaságok életének megindításához bizonyos megalapozó beruházások elengedhetetlenül szükségesek. (Közös állattállomány férőhelyeinek kialakítása stb.) S láttuk, hogy a járási tsz-ek többsége 1950 után alakult, de Szegeden is 11-ből négy.

A hitelpolitika ilyen alakulása miatt — sokkal inkább, mint a korábbi években — a termelőszövetkezeti beruházások legfőbb elve a saját erőből történő beruházások szorgalmazása lett. Az 1951. évi 3 millió forintos termelőszövetkezeti beruházások „igen nagy részét tszcs-ink saját erőből valósították meg.”⁴⁷ 1952-ben két okból is

⁴³ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 51/21/714. Jegyínak János 1951. szept. 29-i levele.

⁴⁴ DM 1951. dec. 11. — Az idézet tulajdonképpen *Rákosi Mátyástól* származik, aki az 1951. nov. 30-i MDP KV ülésén szó szerint a szövegben idézetteknek mondta. (Vö.: *Rákosi*: i. m. 500. p.)

⁴⁵ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV 1951. nov. 27-i V.B. jkv-je és uo. 1951-III MO jel. a V. B.-nek, 1951. szept. 18.: „...a tszcs-eknek sokkal több a kiadásuk, mint a bevételük, mert az összes rövidlejáratú hiteleket, még azt is, ami a múlt évről hátramaradt, ebben az évben kell kifizetni, és így tszcs-inknek a bevétele nem hozza meg a kívánt eredményt.”

⁴⁶ Csm L.: Szj T V. B. MO ir. 1952-es beruházási előterv dn.

⁴⁷ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/B/8 1952. jan. 7-i jel. az MDP Csongrád megyei Pb MO-nak.

jelentősen emelkedtek a beruházási összegek: a tsz-ek számának növekedése és az ipari (különösen az építőipari) áremelkedések miatt.

Az 1952. évi beruházási *terv* alakulását mutatja az alábbi táblázat.⁴⁸

	I.	II.	III.	IV.	Összesen
	negyedév (1000 forint*)				
Építési munkálatok terve	1001	1323	667	345	3 326
Gépbeszerzések terve	26	27	27	26	106
Gépbeszerzések terve	26	27	27	26	106
Berendezések beszerzésének terve	—	10	17	10	37
Tervező- és kutatómunkák terve	2	5	1	—	8
Egyéb beruházások terve	260	1130	2050	8780	12 220
Összesen	1289	2495	2762	9161	15 697

A beruházási *terv* fedezete:

1. Tervhitel	676	853	502	197	12 28
2. Tsz saját hozzájárulás	613	1642	2260	8964	13 479

* 1952. évi felemelt árakon.

Ezek a számadatok a tervezett beruházásokat ábrázolják, a tényleges beruházási összegek ezeknél alacsonyabbak voltak. (Különösen a IV. negyedévi állattenyésztési beruházások maradtak az eltervezett, egyébként rendkívül magas összegek alatt.⁴⁹) A leglényegesebb tendenciák érzékeltetése azonban eme tervszámok tükrében is lehetséges.

A táblázatban az „egyéb beruházások” rovat az állattenyésztési és a növénytermelés (elsősorban szőlő- és gyümölcssteleptéssel, fásítással, valamint a talajjavításokkal) kapcsolatos beruházásokat tartalmazza. A 12 202 ezer Ft döntő többségét, 11 360 Ft az állattenyésztésre tervezték fordítani. Ez a beruházási *terv* egyik lényeges vonása: az állattenyésztés kiemelt fejlesztése. Az építkezésekre szánt beruházások is elsősorban állatférőhelyek létesítésére szolgáltak.

A másik fontos asjátosság az, hogy a beruházások fedezetét alapvetően a termelőszövetkezeti gazdaságok saját erőforrásaiból kívánták megteremteni. (A hiteleknek éppen hatszorosa a tervezett összeg!)

A megvalósult beruházások között kiemelkedő szerepük volt az *építkezéseknek*. A felépített épületek méretei a korábbi évekhez képest csak valamelyest növekedtek, számuk viszont szaporodott. 1951-ben a járás, illetve Szeged tsz-ei egyaránt túlteljesítették a saját erőből történő építkezési terveiket: előbbi 124, utóbbi 107%-ot ért el.⁵⁰ Az év első tíz hónapjában a járási tsz-ek összesen 367 000 Ft értéket állítottak elő építkezéseik révén.⁵¹

⁴⁸ Csm L.: Szj T V. B. MO ir. sz. n. 1952-es beruházási (új áras) tervek dn.

⁴⁹ Uo. Szj T V. B. jkv-i 1952-IV. 1952. dec. 28-i V. B. jkv-e.

⁵⁰ Uo. 1952-I. MO jel. a V. B.-nek 1952. jan. 8. és MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. 1951. dec. 10-i kimutatás az építkezések állásáról.

⁵¹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek 1951. nov. 1. és uo. MO jel. a V. B.-nek 1951. okt. 9.

A tervtúlteljesítés mögött néhány tsz *kiemelkedőnek* mondható építkezési, sőt építőipari eredménye húzódik meg. Az építőipari kapacitások rendkívül szűk volta által teremtetett kényszerhelyzet szülte azt az igen figyelemre méltó kezdeményezést, amely a Járási Tanácstól indult ki, s a Tápai Ady Endre és a Gyálaréti Komszomol tsz-ek valósították meg. A két tsz *építőipari melléküzemágát* létesített 1951-ben. Az Ady ebben az évben megkapott egy mészégető kemencét és egy téglagyárat, a Komszomol pedig egy fűrésztelepet vett át.⁵² A Járási Tanács irányításával a két tsz a járás és a város valamennyi tsz-e „háziagos” építkezései számára szállított építőanyagokat. A melléküzemág megteremtésének ugyanis ez volt a fő oka. A Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálya így indokolt: „Ezzel biztosítottunk látjuk a téglában levő számuk keresztszemetet felszámolását”, illetve a fűrésztelep által a járási és városi tsz-ek számára az „előre legyártott fődémszerkezeteket.”⁵³

A Tápai Ady több építőipari szakmunkás irányításával tagjai jelentős részét bevonta az építőipari munkákba. A korábban sok gazdasági nehézséggel küzdő tsz ennek nyomán jelentősen megerősödött. 1951 végétől 1952 közepéig nagyméretű (12 vagonos) górért, magtárakat, marhaistállót, süldőszállást, baromfiólat épített egyebek között.⁵⁴

A szép eredmények ellenére több tsz is volt, amely 1951-ben és 1952-ben alig építkezett. Az építőanyagok általános hiányára és a nagy munkaerőhiányra hivatkoztak. Ilyen okból nem teljesítette építkezési tervét a Szegedi Ótéves Terv, a Balástyai Gorkij, a Deszki Kossuth és más tsz-ek.⁵⁵ Előfordultak olyan esetek is, hogy a tsz-ek az építkezésekre felkínált hiteleket nem fogadták el. Arra hivatkoztak, hogy már eddig is jelentősen eladósodtak, további adósságokba pedig nem akarnak keveredni. Ez azt a *paradox helyzetet* eredményezte, hogy miközben a hitelek bruttó mennyisége nem volt elégséges, a rendelkezésre álló hitelkeretet a tsz-ek nem használták ki.⁵⁶

A tsz-ek *gépállományhiánya* 1951–53 között a korábbi évekhez hasonlóan alakult.

A gépállomások munkája nem javult, ami a hitel-ellátáshoz hasonló paradox helyzetet teremtett: az általános géphiány — különösen a nagy vonóerőhiány — mellett a gépállomások traktorparkja kb. 50% kapacitással, csupán napi egy műszakban dolgozott 1952-ben,⁵⁷ mert a tsz-ek a központi utasítások ellenére sem vették igénybe a gépállomások munkáját.

A *járás* mezőgazdasága gépesítettségének mértékét mutatja az alábbi néhány adat: 1951-ben valamivel több mint 500 hold kalászos esett egy cséplőgépre; 1952-ben ennél kevesebb, de még így is 425 hold az egy gépre eső átlag. *Szegeden* kedvezőbb volt a helyzet: 1952-ben 310–320 hold cséplendő terület esett egy cséplőgépre, s ebben már a járásnak nyújtott segítség is benne szerepel.⁵⁸ Ezek az adatok a járás és a város egészére, valamennyi szektorra együttesen vonatkoznak. A tsz-ek az átlagosnál kedvezőbb helyzetben voltak, esetükben a gépi munkák aránya magasabb. Ezt bizo-

⁵² Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek 1951. okt. 23.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 1952-III MO jel. a V. B.-nek 1952. szept. 16.

⁵⁵ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 1952/21/c/8. Járási és városi patronázs értekezlet jkv-e, 1952. ápr. 3.

⁵⁶ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-II. 1952. jún. 19-i V. B. jkv-e. „...államunk az OSZH-n keresztül biztosítja elsősorban a tszcs-k felé a célhiteleket. Ezeknek lényege, hogy ...a tszcs-k...jószág-férőhelyeket, istállókat, ólakat” építsenek. „Ez a célhitel nincs teljesen kimerítve. *A tszcs-k azonban idegenek a célhitelek igénybevételeiről.*” (kiem. — B. Gy.)

⁵⁷ DM 1952. dec. 24.

⁵⁸ Az adatok sorrendjében lásd: Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-II. 1951. máj. 11-i V. B. jkv-e, uo. 1952-II MO jel. a V. B.-nek 1952. jún. 10., uo. Szj T V. B. jkv-i 1952. jún. 13-i általános mezőgazdasági jelentés.

nyítják a járás 1952. évi (nem végleges) őszi mélyszántási adatai is. 1952 december 23-án a Szegedi járásban.⁵⁹

	Tszcs	Egyéni	Összesen
— fogattal felszántva	1 663	14 383	16 046
— traktorral felszántva	8 517	1 760	10 277
Összesen	10 180	16 143	26 323

1953 márciusban a terület gépállomásainak összesen 120 üzemképes traktoruk, 85 vetőgépük, 14 kultivátoruk volt. A járás összes kettős lófogatának a száma ugyanebben az időszakban 4543 volt, vagyis a fő vonóerőt ezek jelentették.⁶⁰

A tsz-ek gazdálkodásának fő irányai továbbra is a szántóföldi növénytermelés és az állattenyésztés voltak.

Az állattenyésztés fejlesztése 1950-től kezdve kiemelt feladat volt. A termelőszövetkezeti szektor állatállománya a tsz-ek számának növekedésével együtt természetesen emelkedett. 1952 közepén néhány fontosabb állatfajtából a következő állománnyal rendelkeztek:⁶¹

	Szeged	Szegedi járás	Együtt
Szarvasmarha	201	1239	1440
ebből tehén	78	488	566
Ló	112	943	1055
Sertés	1064	4205	5269
Juh	379	3014	3393

Egy közös gazdaságra tehát 14,8 szarvasmarha (5,2 tehén), 10,8 ló, 31,0 juh és 54,3 sertés jutott, a tsz-ek egységnyi 100 holdas területére számítva pedig 2,91 szarvasmarha (1,1 tehén), 2,1 ló, 6,8 juh és 10,5 sertés esett.

A növekedés azonban az elvárt szint alatt maradt: az 1950—1951-es kétéves állattenyésztési tervet sem globálisan, sem a kiemelt állatfajtákról⁶² nem sikerült teljesíteni. A Szegedi járás 7, illetve 32%-kal maradt el a kétéves szarvasmarha- és sertéshizlalási tervétől.⁶³ Szegeden még rosszabb volt a helyzet: 1950—51-ben a szarvasmarha-, ló és különösen a sertésállományban abszolút értékben is csökkenés következett be.⁶⁴

⁵⁹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-IV MO jel. a V. B.-nek, 1952. dec. 23. Összehasonlításképpen az 1950-es (hasonlóan nem végleges) adatok:

	tsz	egyéni
— gépi szántás	3044 kh	9 668 kh
— fogat-szántás	167 kh	13 682 kh

MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578. 1951. jan. 6-i jel. az MDP Csongrád megyei Pb MO-nak.

⁶⁰ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-I MO jel. a V. B.-nek, 1953. márc. 10.

⁶¹ A járási adatokat lásd: MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/B/8 Szj T V. B. MO jel. az MDP Szj Pb-nek 1952. máj. 27., a szegedieket: MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir. 21-c/8/1952. A KSH Szeged Városi felügyelősége jel. az MDP Sz-i Pb MO-nak, 1952. okt. 22. (Az adatok 1952. szept. 1-re vonatkoznak.)

⁶² A tájegységi országos szinten meghatározott állattenyésztési fő irányai a következők voltak: ló (nónius és magyar félvér), sertés (mangalica), juh (magyar fésűs juh), baromfi. — DM 1950. dec. 24.

⁶³ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-I MO jel. a V. B.-nek 1952. jún. 8.

⁶⁴ MSZMP CsmB A MDP Sz-i Pb ir. 1951/21/714. Sz T V. B. MO jel. az MDP Sz-i Pb MO-nak, febr.

Ezt a helyzetet több ok idézte elő. Közülük a legfontosabb a mondhatni permanens takarmányhiány volt. (Csak 1951-ben volt elfogadható, illetve szálastakarmányból igen jó termés.) A tsz-ek már 1951 tavaszán rendszeresen igyekeztek idő előtt eladni állataikat, olykor még a törzstenyészeteket is, mert felnevelésükre nem volt elegendő takarmány.⁶⁵ A helyzet komolyságát bizonyítja, hogy az eladások a Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályának beleegyezésével történtek.⁶⁶ A takarmányhiány mellett a gyakori állatbetegségek, a szűkös férőhelyek és alkalmanként a szakértelem hiánya is hátráltatták az állatállomány gyarapodását. Továbbra is kedvezőtlenek voltak a szerződéses hizlalási és beszállítási árak is.

1951 végén az erőforrások koncentrációja érdekében az 1951 őszi megyei állattenyésztési értekezlet úgy döntött, hogy a Szegedi járásban öt tsz-t (Sándorfalvi Rózsa Ferenc, Szatymazi Szabadság, Gyálaréti Komszomol, Mórachalmi Vörös Október, a Csorvai Kiss Imre) „állattenyésztési csoporttá” fejleszti. Ezeknek kiemelt feladatuk lett az állattenyésztés fejlesztése, egész gazdálkodásukat ennek kellett alárendelni. A növénytermelésen belül ezért alapvető feladat az állatok takarmányszükségletének saját erőből történő biztosítása volt. Mind az öt tsz egy-egy állatfajta tenyésztésére szakosodott. Szakember-ellátásukat, az esetleges takarmány-pótlást, orvosi ellátást stb. központilag is segítették. A kezdeményezés annyiban ugyan eredményre vezetett, hogy az említett tsz-ek állattenyésztése jelentősen fellendült, de a helyzet egészén nem tudott változtatni.⁶⁷

A tsz-ek gazdálkodásában a legfőbb elemet a növénytermelés jelentette. A járási tsz-ek (és viszonyításképpen az egyéni gazdaságok) vetésterületét ábrázolja az alábbi táblázat (1952. május).⁶⁸

Termény	Tsz	Magángazdaságok
	katasztrális hold	
Búza (őszi)	6572	20 226
Rozs	6623	26 363
Őszi árpa	1995	2 648
Tavaszi árpa	205	8 479
Zab	633	1 640
Kukorica	8211	31 885
Burgonya	1307	5 110
Cukorrépa	4705	5 805
Gyapot	352	262
Napraforgó	1589	6 463
Olajlen	134	228
Rostkender	140	258
Dohány	2,5	58,5
Lucerna	1815	4 323

⁶⁵ „Sok esetben a tszcs-k állataikat el akarják adni” — Uo. Szj T V. B. jkv-i 1951-I. 1951. márc. 15-i V. B. jkv-e.

⁶⁶ Csm L.: Szj T V. B. MO ir. (55/2/1951).

⁶⁷ Uo. 1951-IV MO jel. a V. B.-nek, 1951. nov. 20.

⁶⁸ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-II Összeállítás Szeged járás 1952. május havi tervteljesítéséről.

A termelőszövetkezetek növénytermelési struktúrájának jellemzője, hogy a búza, a kukorica, s különösen az ipari növények termeléséből területi arányukat meghaladó mértékben vették ki a részüket. A szőlő, gyümölcs, dohány, paprika termelésben részesedésük az említett arány alatt maradt.

A szőlő-, gyümölcs- és a paprikatermelés helyzetében nem következett be változás 1951-től sem. Jelentősebb fejlődést ért el viszont néhány szegedi tsz konyhakertészete. Az 1950-ben tapasztalható nehézségek (elsősorban a víz- és a szakemberhiány) ugyan nem szűntek meg, a termelés mégis igen jövedelmezően alakult.⁶⁹ A szerződéses termelés és a szántóföldi művelést megnehezítő egyéb tényezők (gép-, vetőmag- és szakemberhiány, talajerő-utánpótlás, öntözés elégtelensége stb.) tekintetében nem történt javulás.

A termelőszövetkezetek munkaerő-ellátottsága 1951-től tovább romlott. A munkaerőhiány mélységét az egy tagra eső földterület nem képes hűen ábrázolni. A legfőbb gondot ugyanis a kimutatott és a tényleges munkaerő közötti diszparitás jelentette. Igaz, hogy 1951-től a földterület is gyorsabban nőtt a taglétszámnál, és már csak kuriózumnak számít az a szőregi tsz, amely 1951 márciusában haszonbérbe vett 15 hold szántót.⁷⁰ A munkaerő-helyzet megértéséhez mégis közelebb visz, ha azt vizsgáljuk, hogy a tsz-tagok munkaereje milyen mértékben került kihasználásra.

1950-ben 1,6 tag esett egy tsz-családra, 1952 közepén viszont már csak 1,4.⁷¹ Az egy családból történő belépések csökkenése azért érdekes, mert a mezőgazdaságon kívül munkát vállaló családtagok éppen a legmunkaképesebbek közül kerültek ki, főképpen fiatalokból, de nem ritkán a családfőkből is. Egy 1952 szeptemberi jelentés egyenesen így fogalmaz: „a fiatalok döntő többsége elment az iparba.”⁷²

Továbbra is nagy volt azoknak a tsz-tagoknak a száma, akik *időszakosan* vállaltak a tsz-en kívül munkát. A téli időszakban ezt változatlanul központilag is támogatták: a szegedi üzemekbe szerveztek segédmunkára tsz-tagokat. A tsz-ekből történő kiáramlás azonban már 1951 ősz végén olyan mértékű lett, hogy a Szeged járási Tanács V. B. kérésére a városi Tanács V. B. megtiltotta a szegedi ipari üzemeknek, hogy az illető tsz engedélye nélkül tsz-tagot vegyenek fel munkára.⁷³

A *véglegesen eltávozók* nagy része az iparban, vagy a mezőgazdaság állami szektorában helyezkedett el. A fő vonzóerőt a havi rendszerességgel fizetett készpénzjövedelem jelentette.⁷⁴ Az iparba elvándorlók nagyobb része a környéken munkát nem talált, ezért sokan mentek el távoli építkezésekhez, szénbányákba (Pécsre főleg) dolgozni.

A munkaerő-helyzet legnagyobb problémája a *munkafegyelem* alacsony színvonala volt. A fegyelmetlenségek egyrészt a hiányzásokban, az önkényesen néhány órára kurtított munkanapokban,⁷⁵ másrészt a fegyelmetlenül, rossz minőséggel

⁶⁹ A Szegedi Táncsics 1952. évi 368 ezer forintos tiszta jövedelméből 300 ezer (!) a kertészeti termelésből származott. DM 1953. jan. 3. — A Szegedi Alkotmányban 1951-ben a kertészet „igen jól jövedelmezett”. MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. Jelentés az Alkotmány tsz-ről, 1951. júl. 9.

⁷⁰ Csm L.: Szőregi Vörös Rózsa MGTSZ iratai IV. Növénytermelési szerződések. Jelentés a megyei Földhivatalnak, 1951. márc. 3. A föld egyénileg gazdálkodó középparaszté volt.

⁷¹ Az 1950-es adatokat lásd: a II. fejezetnél, az 1952. szeptemberieket: Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-III MO jel. a V. B.-nek 1952. szept. 17.

⁷² Uo. Ellenőrzési Csoport jel. a V. B.-nek.

⁷³ Uo. 1951-IV. 1951. nov. 27-i V. B. jkv-je.

⁷⁴ A termelőszövetkezeti javadalmazásban általában alig volt készpénzfizetés. A tsz-elhagyó családtag havi rendszerességgű jövedelme a mezőgazdaságban maradt család jövedelméhez így igen fontos hozzájárulás volt.

⁷⁵ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-II. 1952. jún. 12-i V. B., MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/B/8 Szj Pb MO jel. az MDP Csongrád megyei Pb MO-nak, 1952. febr. 7.

végzett munkákban öltöttek testet. Ezek a jelenségek főleg 1951 végén kezdtek szaporodni, s olykor már a meglevő termelőerők pusztulásához is elvezettek.⁷⁶

Így válik érthetővé, hogy az MDP Politikai Bizottsága egy 1951 októberi határozatában „*döntőnek*” tartja a *munkafegyelem megszilárdítását*.⁷⁷ Ennek érdekében a munkateljesítmény mérés, az ösztönzés és az ellenőrzés területén néhány módosításra is sor került. Általánossá igyekeztek tenni azt, hogy a munkákat ne csak brigádokra és munkacsapatokra, hanem egyénekre is felosszák.⁷⁸ Módosulást jelentett az is, hogy azok a brigádok, amelyek vállalt feladatukat túlteljesítették, a terven felüli teljesítés értékének 25%-át feloszthatták tagjaik között.⁷⁹ Ellenben azoknak, akik a betakarítási munkákban előírt munkanormákat nem teljesítették, annyi százalékos pontot vontak le a zárszámadáskor évi munkaegység-teljesítésükből, ahánnyal a betakarítás kor elmaradtak a rájuk rótt feladatok teljesítéséről.⁸⁰

A munkaerőhiány valóban a nagy mezőgazdasági munkák időszakában volt legjobban érezhető. Már 1951-től kezdett gyakorlattá válni, hogy a tsz-ek részben bér-munkásokkal végeztetik el a betakarítást, mert a saját munkaerőjük nem lett volna arra elegendő. (1951-ben főleg a volt Torontáli járásra volt ez jellemző).⁸¹ Ebben a tekintetben egyébként a homokvidék tsz-ei még nehezebb helyzetben voltak. Ezek ugyanis alig kaptak aratómunkást, sőt saját tagjaik is a feketeföldű vidékekre mentek aratni. Az ok azonos volt: ezekben a tsz-ekben a fő gabonaféleség a rozs volt, s így az aratók számára a búza fejadagot nem tudták biztosítani.⁸²

A felsorolt nehézségek 1951 végétől kezdtek sokasodni. Az 1951-es évben, bár mindvégig munkaerőhiány volt, ez nem volt olyan mértékű, hogy *döntően* fenyegette volna a tsz-ek termését. Néhány közös gazdaság pedig — annak ellenére, hogy a munkaerőnek ezek sem voltak bővében — jó munkaszervezéssel valamennyi mezőgazdasági munkát időre tudott teljesíteni.⁸³

Hogy miért 1951 végén, egy jó termésű év után szaporodott meg a kilépések száma, és romlott meg általában a helyzet a tsz-ekben, arra az 1951. év végi zárszámadások vizsgálata segít megadni a választ.

Az 1951 végi 39 III. típusú és önálló tsz közül 17 zárt passzív mérleggel, s csak 22 aktívval. Az utóbbiak között azonban mintegy tucatnyi olyan tsz szerepel, amelyeknek az aktívuma mindössze 1300—8000 Ft között mozgott, s egyes esetekben ezt az eredményt is csak hitel-meghosszabbítások árán tudták elérni.⁸⁴ Körülbelül negyhat azoknak a tsz-eknek a száma, amelyek 1951 végén valóban jó eredményt értek el. A *legkiemelkedőbbek* a Szegedi Táncsis, a Kiskundorozsmai József Attila, a Tápai Ady Endre, a Deszki Kossuth és a Rőszkei Új Élet Tsz-ek voltak. A *leggyengébbek* között megemlíthetjük a Zákányszéki Petőfi, a Pusztamérgesi Rákóczi, a Mórhalmi a Vörös Október, Szatymazi Szabadság és az Algyői Új Élet Tsz-ek nevét. (Nem véletlen, és nem a felsorolás önkényességéből következik, hogy az első négy a járás

⁷⁶ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek 1951. nov. 24. MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/587. Az 1951. nov. 23-i járási és városi patronázs-értekezlet jkv-e.

⁷⁷ A határozatra hivatkozik: az 1951. nov. 23-i járási és városi patronázs értekezlet (MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/587.).

⁷⁸ Lásd pl. Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV 1951. nov. 27-i V. B. jkv-e.

⁷⁹ DM 1951. júl. 3.

⁸⁰ DM 1952. aug. 19.

⁸¹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-III Az MO 1951 júliusi jelentései.

⁸² Uo. MO jel. a V. B.-nek 1951. aug. 7.

⁸³ Ilyen tsz volt pl. a Kiskirályszéki Ifjú Gárda, a Kiskundorozsmai József Attila, a Szegedi Táncsis egyebek között.

⁸⁴ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek, 1951. nov. 24. és MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8-1952. Kimutatás a tsz-ek zárszámadásáról, 1951. nov. 4.

elmaradt, homokos vidékein működött.) A Röszei Új Életben egy munkaegység értéke 4,26 kg búza, 0,2 kg köles, 0,45 kg árpa, 4,45 kg kukorica, 1 liter must, 2,66 kg burgonya és 18,81 Ft készpénz volt. A Tápai Ady pedig 76 269 Ft aktívummal zárt. Osztatlan szövetkezeti alapra 192 000, üzemi alapra 105 000 Ft-ot tartalékoltt emellett.⁸⁵ Viszont a Szatymazi Szabadság 135 667, a Zákányszéki Petőfi 104 000, az Algyői Új Élet 80 000, a Pusztamérgesi Rákóczi 50 000 forintos passzívummal zárt.⁸⁶

A zárszámadási eredmények további aprólékos részletezése helyett érdemesebb arra keresni a választ, hogy az 1951-es *io gazdasági év ellenére miért lettek általában gyengék a zárszámadási eredmények?* Ehhez kapcsolódóan pedig arra, hogy eme ellentmondásnak milyen hatása volt a tsz-ek belső helyzetére, egyáltalán, milyen jelentősége volt az 1948—53 közötti időszak egészen belül?

Az első kérdésre a választ az a már fentebb, a hitelpolitikával kapcsolatban említett határozat segít megadni, amely szerint a tsz-ek valamennyi 1951 előtti rövidlejáratú hitel-tartozásukat az év végén kötelesek visszafizetni. Egy korabeli értékelés a határozat lényegére tapintott rá, mikor megállapította: „Bár az átlagtermés jó volt, mégsem lehet olyan eredményt kimutatni..., hogy 3 év adósságát egy esztendő alatt vissza lehessen fizetni.”⁸⁷ (kiemelés — B. Gy.)

Bár az eredeti elképzeléseken módosítottak, s a tsz-ek mégis kaptak némi hitel-visszafizetési halasztást, ez a koncepció lényegét nem érintette, különösen a Szegedi járásban nem. (A Csongrád megyei tsz-ek ugyanis összesen 4 millió forint hitelhalasztást kaptak, ebből a járás mindössze 0,7 milliót, míg például a mintegy felényi számú közös gazdasággal rendelkező Hódmezővásárhely 1,9 milliót.)⁸⁸

Ezt a hirtelen, nagy terhelést természetesen azok a közös gazdaságok tudták a legkevésbé elviselni, amelyek 1950-ben (esetleg már 1949-ben) is veszteséggel zártak. A Szegedi Dózsa tsz-nek például 1948-tól 1950 végéig 250 ezer forint hiteladóssága halmozódott fel! A negyedmilliós adósságból 1951 végére 140 ezret, majd a fennmaradó kb. 110 ezernak — óriási erőfeszítésekkel — 1951 októberéig további 80%-át, megközelítőleg újabb 90 ezer forintot sikerült törleszteniök.⁸⁹ Mint látni fogjuk, a különben is évek óta gyengén működő tsz belső helyzete 1952 második felében megrendült.

1951-től *erőteljesen emelkedtek a begyűjtési normák is.*⁹⁰ A begyűjtés különösen a gabona- és élőállatbeszolgáltatás terén volt feszített. A hitelpolitikához hasonlóan az 1951. évi termésből nem csupán az az évi, hanem a korábbi hátralékok teljesítését is megkövetelték. A járási és a szegedi tsz-ek gabonabeszolgáltatási kötelezettségüknek maradéktalanul eleget tettek, sőt 23, illetve 30%-kal túl is teljesítették.⁹¹ Jelentős volt élőállat-beszolgáltatásuk is.

A beszolgáltatásnak ez a feszített mértéke tovább csökkentette a tsz-ek felhalmozási lehetőségeit, illetve tagjaik jövedelmét. Jelzik ezt, hogy egyes tsz-ekben a beszolgáltatás teljesítése érdekében a tagok háztáji állományát is igénybe vették, más közös

⁸⁵ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek, 1951. nov. 13. A Tápai Ady szép eredményében komoly része volt 1951 ősztől kifejlődő építőipari melléküzemágnak.

⁸⁶ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i MO jel. a V. B.-nek, 1951. nov. 20., nov. 24., dec. 11-i jelentések; a Pusztamérgesi Rákóczi adatát lásd: uo. Pusztamérgesi Rákóczi MGT SZ ir. Jegyzőkönyvek 1950—56. 1951. dec. 5-i jkv.

⁸⁷ Uo. Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek, 1951. nov. 13.

⁸⁸ DM 1951. dec. 12.

⁸⁹ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1952. Az MDP Szeged városi Pb levele az MDP Csongrád megyei Pb-hez, 1952. okt. 11.

⁹⁰ DM 1952. ápr. 16.

⁹¹ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/587. Háromhónapos munkaterv 1951. okt. 18.—1952. jan. 31. dn. és uo. Sz.-i Pb ir. 1951/21/714. 1951. aug. 21-i jel.

gazdaságok pedig szabadpiacon vásároltak (elsősorban élőállatokat) ugyanilyen célból.⁹²

1951—52 telén a tsz-ek egy jó részében megromlott a hangulat. Ennek megértéséhez nem csupán azt kell tudnunk, hogy a közös gazdaságok mintegy 50%-ában pénzübeni részesedést egyáltalán nem osztottak a zárszámadáskor.⁹³ Fontos tudni azt is, hogy éppen 1951 végére a tsz-ek törzsét képező, régebben alakult közös gazdaságokban felfokozott várakozás előzte meg a zárszámadást. Ismeretes, hogy a tsz-tagok átlagjövedelme 1951-ig (és később, 1953-ig is) az egyénileg dolgozó parasztoké alatt maradt.⁹⁴ Láttuk, hogy a gondok egy megelőző történelmi kor örökségei voltak: a belépő szegényparasztok (sokszor: teljesen nincstelenek) eredendő szegénysége nyomta rá a bélyegét az első esztendőkre. 1951-ben, egy szép reményekre jogosító termés után, s a tsz-ben eltöltött immár 1—3 esztendővel a hátuk mögött sokan várták, hogy anyagi helyzetükben a legalapvetőbb gondok megoldódnak.

Éppen ezért sajnálatos, hogy amit néhány jó termelőszövetkezet ekkorra már el tudott érni, az nem válhatott általánossá: volt agrárproletár, szegényparaszti tagjaiknak — a szó szorosabb és tágabb értelmében egyaránt vett — felruházt; valamelyes tartalékok megteremtését.

A múltból örökölt szegénység így aztán kitartó társa maradt a tsz-tagok egy részének. És itt nem valamiféle költsékezést, a javakban való dúskálást hiányolunk természetesen, hanem például a kenyérfejadag, a lábbeli, a lakás szorító gondjainak⁹⁵ megoldatlanságát.

Végül arra az ímént harmadiknak feltett kérdésre, hogy *ti. mi a jelentősége ennek a másfél éves időszaknak az 1948—53 közötti tsz mozgalom történetében*, az alábbiakban kísérelhető meg a választás.

Legfőbb hatását abban látjuk, hogy a számszerűleg nagymértékben megnövekedett termelőszövetkezeti szektor nem tudott tömegesen megszilárdulni. Az új, döntően I-es típusú tszcs-k mellett a régebbi, fejlettebb típusúnak sem. Ez azt jelentette, hogy a rendkívül rossz termésű 1952. évi nyár és ősz olyan helyzetben érte a termelőszövetkezeteket, hogy azok nagyobb része megrendült. Ez a meggyengült belső helyzet azután — párosulva az 1953-as politikai intézkedésekkel — a közös gazdaságok egy kisebb részének tagságát teljesen, többségük tagjait pedig részben az egyéni gazdálkodás szintjére vetette vissza.

2. A termelőszövetkezeti mozgalom mélyponja

Az 1952-es esztendő hosszú évek óta nem tapasztalt rossz időjárással sújtotta a mezőgazdaságot. Súlyos károkat okoztak a fagy, az aszály és a gabonabetegségek. Májusban a kukorica jelentős részét újra kellett vetni; a szőlőterületek is 20—40%-os károkat szenvedtek. A *terméseredmények* ennek következtében a legalapvetőbb terményekből (búza, egyéb gabonafélék, kukorica stb.) is rendkívül gyengék voltak. Egy 1952-es év végi összesítés szerint a járási termésátlagok a termelőszövetkezetekben a

⁹² MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1952. Az MDP Csongrád megyei Pb levele, 1952. ápr. 11.

⁹³ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1951-IV MO jel. a V. B.-nek 1951. dec. 11.

⁹⁴ Zsilák: i. m. 188. p.

⁹⁵ A Mórahalmi Vörös Október és a Zákányszéki Kossuth tsz-ek tagjainak nehéz helyzetére világított rá az 1951. dec. 21-i járási és városi patronázs értekezet. — MSZMP CsmB A MDP Szj Pv ir. 1951/21/587. Lásd még: Csm L.: Szőkei Vörös Rózsa MGTSZ és Pusztamérgesi Rákóczi MGTSZ iratai. Jegyzőkönyvek 1950—53.

következőképpen alakultak: búza — 5,3q; rozs — 5,0 q; árpa — 6,2 q; zab — 4,7q. A szegedi közös gazdaságokban búzából 4,8; rozsából 6,0; árpából 5,5 és zabból 4,5 mázsa termett holdanként.⁹⁶ Szemestakarmányból a hiány olymértékű volt, hogy a tsz-ek sertésállománya 1953 elejére jelentősen csökkent. Nyolc szegedi termelőszövetkezet 1952 szeptemberében 1064 sertéssel rendelkezett, 1953 márciusára ez 842-re csökkent.⁹⁷ A helyzet súlyosságát jól szemlélteti, hogy 48 járási és szegedi III. típusú tsz 7349 sertésének 1952 október közepén összesen 1504 q takarmány állt rendelkezésre.⁹⁸ A nagy takarmányhiány láttán a tsz-ek állatgondozói 1952 őszén sorra hagyták el a közös gazdaságokat, mivel nem látták biztosítottnak évi jövedelmüket.⁹⁹ Ilyen körülmények között a tsz-ek a szarvasmarha hizlalás kivételével nem tudták teljesíteni évi állattenyésztési terveiket, azoktól jelentősen, 30—60%-kal maradtak el.¹⁰⁰ A gazdálkodás más területein sem valósultak meg a célkitűzések. 1952 nyártól lelassultak, helyenként leálltak az építkezések, az évi terv 34%-ra teljesült.¹⁰¹ A rossz termés nyomán nagy vetőmaghiány keletkezett, ami a jövő évi termést fenyegette.¹⁰²

Fentebb részletesen szoltunk arról, hogy az 1952 nyarat megelőző időszak fő gondja az volt, hogy a tsz-ek egy jelentős része nem tudott megszilárdulni. Ez igen fontos körülmény az 1952 nyári és azt követő hónapokban kialakult helyzet megértése szempontjából. A rossz termés ugyanis olyan helyzetben találta ezeket a tsz-eket, hogy ellenállóképességük egy ilyen nagy próbatétel idején nem bizonyult elegendőnek. Mindennek közvetlen és nagyerejű hatása volt a tsz-tagok általános magatartására, munkafegyelmére és a közös vagyonhoz való viszonyára. Egyes falvakra már 1952 májusában rémhírek telepedtek.¹⁰³ Az aratás időszakában a munkafegyelem jelentősen rosszabb volt, mint a korábbi években, a betakarítás után pedig tovább romlott.

A betakarítás alatt kezdődött meg, majd azt követőleg tömegessé vált a tsz-ek elhagyása.

Az eltávozók nagyobbik fele csak átmenetileg, a téli megélhetés biztosítása érdekében keresett sietve valamilyen munkaalkalmat, de a véglegesen kilépők száma is nagy volt. Egy 1952 októberi jelentés szerint a járási tsz-tagoknak körülbelül „40%-a tartózkodik a munkától”.¹⁰⁴ 1953 elején a Szegedi járásban 31 III. típusú tsz-ből a tagok 13%-a távozott el hivatalosan.¹⁰⁵ Ezeknél azonban jóval több volt azoknak a száma, akik hivatalosan nem hagyták el a tsz-t, de gyakorlatilag nem dolgoztak. A 40%-os becslés tehát — ha túlzásnak is tűnik — nem járt messze az igazságtól.

⁹⁶ A járási adatokat lásd: Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-III. Begyűjtési Oszt. jel. a V. B.-nek, 1952. aug. 19., a szegedieket: MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1952. Sz.-i T V. B. MO jel. 1952. aug. 22.

⁹⁷ Az 1952-es adatokat lásd: uo. 21/c/8/1952. KSH Szeged Városi felügyelősege jelentése, 1952. okt. 22. (1952. szept. 30-i állapotról), az 1953-as adatok: uo. 21/c/8/1953.

⁹⁸ Csm. L.: Szj T V. B. Mo ir. 1952. okt. 16-i kiutatás a szegedi és a járási III. típusú tsz-ek sertés és takarmány-állományáról.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ A járási tsz-ek a szarvasmarha hizlalás terén 110%-ot, a sertéshizlalásban 57,8%, a juh- és baromfi tenyésztésben 69,9, illetve 21,7%-ot értek el.

¹⁰¹ Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-I MO jel. a V. B.-nek 1953. jan. 20.

¹⁰² 1952 november végén a deszki, kübekházi és szőregi tsz-ek az együttesen előirányzott 2450 hold búzavetésből még csak 1135 kh-t vetettek el. — Uo. 1952-IV MO jel. a V. B.-nek 1952. nov. 25.

¹⁰³ MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1952/21/B/8 1952. júniusi „általános mezőgazdasági

¹⁰⁴ Csm. L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-IV 1952. nov. 16-i V. B.

¹⁰⁵ Uo. Szj T V. B. MO ir. Kimutatás 31 tsz munkaerő stb. helyzetéről dn. (kb. 1953. jan—febr.)

Ezt a magas arányt valószínűsítik a zárszámadási eredmények is: 22 tsz-ben például egyáltalán nem, vagy csak alig tudtak gabonát osztani.¹⁰⁶ A kenyérgabona szétosztása sok helyen nem a munkaegységek alapján történt, hanem minden tagegyenlő fejadagot kapott.¹⁰⁷ Ez az eljárás érthető is, hiszen például a Szegedi Dózsában 0,38 kg búza jutott egy munkaegységre,¹⁰⁸ s a gyengébben teljesítő tagok csak úgy juthattak valamelyes gabonához, ha fejadagot osztottak. A zárszámadási eredmények különben is jelentősen elmaradtak az előző évek színvonalától; rendkívül gyengék voltak. A Szegedi Felszabadulásban például — amely az 1952-ben is jól helytálló tsz-ek közé tartozott — a jövedelmek az előző évinek jóval a fele alatt maradtak: 1951-ben egy tagnak 4568 Ft volt az évi pénzjövedelme, 1952-ben 1969 Ft.¹⁰⁹

A megannyi nehézség ellenére is volt néhány termelőszövetkezet, amelyen nem lett úrrá a fentebb bemutatott hangulat. Belső nehézségek természetesen ezekben is voltak, de tagjaik többsége viszonylag fegyelmezetten és jól dolgozott az 1952-es aratást követő időszakban is. Élükre a Szegedi Táncsics kívánczik, amely már évek óta szép eredményeket ért el. A stabilitás megőrzéséhez a Táncsicsban az is hozzájárult, hogy 1952-ben is kiváló kertészeti eredményeket ért el: 370 forintos jövedelméből 300 ezer innen származott.¹¹⁰ A körülményekhez képest rendben folytak le a munkák a Gyálaréti Komszomol, a Szegedi Felszabadulás, a Kiskirálysági Ifjú Gárda Tsz-ekben is.

Általában azonban nem az ilyen példák, hanem sokkal inkább a belső nehézségek voltak jellemzőek. A nehéz helyzet konzekvenciáinak levonása viszont váratott magára. A helyi párt- és állami vezető szervek ugyan nagy erőfeszítéseket tettek a helyzet stabilizálására, de ezek nem bizonyultak elég hatékonynak. Egyrészt azért nem, mert a gondokon elsősorban gyors vetőmag-, takarmány- és kenyérgabona-juttatás segíthetett volna a legjobban, megfelelő készletek azonban 1952 őszén semmilyen szinten sem álltak rendelkezésre. Másrészt viszont — de az imént említett korlátozott objektív lehetőségekből is következően — a nehézségek okainak reális feltárása is elmaradt, azokat egyedül szubjektív hibákban vélték felfedezni.¹¹¹

Mindenképpen hiba volt, hogy az őszi-téli felfejlesztési kampány korábbi tervén a kialakult helyzet ellenére sem módosítottak, holott minden energiát a meglevő tsz-ek megerősítésére kellett volna fordítani. Az ekkor létesült tsz-ek inkább csak a gondokat növelték, megszilárdításukra nem kerülhetett sor.¹¹²

A termelőszövetkezeti szektor 1953. II. negyedévében az 1952. nyárit a tsz-ek száma tekintetében 21%-kal, a tagok száma és a földterület tekintetében pedig 21,

¹⁰⁶ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-II MO jél. a V. B.-nek 1953. ápr. 21.

¹⁰⁷ DM 1953. jan. 11.

¹⁰⁸ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/6/8/1952. 1952. okt. 17-i jel. a Dóza tsz-ről.

¹⁰⁹ A Szegedi Felszabadulás MGTSZ fontosabb mutatói 1950—1970. A Felszabadulás MGTSZ irattára. (Saját gyűjtés.)

¹¹⁰ DM 1953. jan. 3. — Egy munkaegység értéke 11,3 Ft volt, ami az akkori körülmények között valóban jó eredménynek számított.

¹¹¹ Igen jellemző erre Papp Sándor megyei tanácselnök beszéde a községi tanácselnökök megyei értekezletén, 1952. augusztusban. Ő a következőkben látta lemaradások okait: 1. Nem volt következetes az osztályharc. 2. Több helyen késett a felelősségrevonás. 3. A tanácsok „nem fogták elég kemény kézzel” a mezőgazdasági feladatokat. 4. Nem volt mindig kellő a keménység az ellenséggel való harcban. — DM 1952. aug. 8.

¹¹² CsmL: SzjT V. B. MO ir. 1953. febr. 13-i kimutatás

illetve 26%-kal haladta meg.¹¹³ Ennek a növekedésnek a környező megyékhez (Bács, Szolnok és részben Békés), valamint az országos helyzethez képest az volt a fő sajátossága, hogy ezen a területen (és egész Csongrád megyében) *nem csökkent, hanem nőtt az I. típusú tszcs-k száma*, taglétszáma és földterülete. A tszcs-tagok száma a következőképpen alakult országosan, a három határos megyében és Csongrád megyében (év közepén):¹¹⁴

	1951	1952	1953
Magyarország	88 565	78 638	75 718
Bács-Kiskun m.	3 991	2 972	2 523
Békés m.	8 760	5 200	7 177
Szolnok m.	10 205	9 783	9 603
Csongrád m.	7 321	4 805	7 515

Országosan 1952 közepére bekövetkezett csökkenés mértéke még szembetűnőbb az 1951 végi adatokhoz képest: ekkor 108 347 tszcs-tag volt Magyarországon.¹¹⁵

A növekedés ugyan ezen a vidéken is a III. típusú tsz-eknél volt a legnagyobb, de országosan a III. típusú tsz-ek fejlődése az alacsonyabb típusúak számszerű mutatóinak abszolút értékű csökkenésével járt együtt, míg tárgyalt területünkön a csökkenés csak relatív volt.¹¹⁶

Végezetül, a könnyebb áttekintés kedvéért az alábbiakban közöljük összefoglalóan e vidék tsz mozgalmának számszerű eredményeit a kezdetektől 1953-ig:¹¹⁷

Év	Tsz-ek* száma	Családok	Tagok	Földterület (kh)
1949. jún.	5	—	162	1 084
1949	31	—	696	5 100
1950	42	—	3 255	14 572
1951	77	4 172	6 207	31 643
1952	125	8 224	11 509	60 956
1953**	117	8 975	12 197	64 133

* I—II—III. típusú és önálló tsz együtt.

** Az adatok az év végi állapotokat tüntetik fel, kivéve az év közepéről származó 1953. éveket. Azért követtük ezt az eljárást, mert az 1953 végi adatok már a

¹¹³ Az 1952-es adatokat lásd: a II. fejezetnél. Az 1953. évi adatokat lásd: Szj T V. B. jkv-i 1953-I MO jel. a V. B.-nek 1953. márc. 10. és MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1953. Sz.-i T V. B. MO jel. 1953. máj. 26. — Mivel 1953 márciusától egészen 1954 elejéig megbízható járási összesítést a tsz-ek számszerű fejlődéséről nem sikerült fellelnünk, az idézett márciusi adatokat voltunk kénytelenek használni. Erre ösztönzött az is, hogy egy 1953. ápr. 27.-i jelentés (MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1953/21/B/8) szerint a felfejlesztésben „öt-hat hete változás nincs.”

¹¹⁴ Mezőgazdasági Adattár KSH Budapest 1965. 50. p.

¹¹⁵ Uo. 11. p.

¹¹⁶ A III. típusú és önálló tsz-ek együttes száma Szegeden és a Szegedi járásban 50 volt, 1953 áprilisában pedig 68. Az I. típusúaké viszont ugyanezekben az időpontokban 43, illetve 48. A növekedés mértéke tehát kisebb.

¹¹⁷ Az 1949 júniusi, az 1949 decemberi és az 1950 decemberi adatokat lásd az I., illetve a II. fejezetnél. Az 1951, 1952 és 1953-as adatokat — sorrendben — lásd: MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 1951/21/578. 1951. dec. 3-i jel. Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1952-IV MO jel. a V. B.-nek 1952. dec. 17. és uo. 1953. I. MO jel. a V. B.-nek márc. 7. A szegedi adatokat lásd: *Fehér*: i. m. 125. p.

kilépések utáni helyzetet mutatnék — a számszerű fejlődés csúcspontja 1953 közepén volt.

Az 1952 nyár—1953 ősz közötti időszakon belül a mélypontot az 1952 koraősz-től 1953 kora tavaszáig terjedő mintegy fél esztendő jelentette. A későbbi események értékelése szempontjából igen fontos tény, hogy 1953 márciusától ha lassan is, de a helyzet javulni kezdett.

1953 márciusában a szegedi tsz-ekben javulóban volt a munkafegyelem, egy jelentés szerint „a tagok 90%-a rendszeren dolgozik.”¹¹⁸ Hasonló változás történt a járási tsz-ek egy részében: „a tavaszi munkák rendszeren folynak”—írja egy másik jelentés.¹¹⁹ Erre a javulásra igen jellemző az Újszegedi Ötéves Terv Tsz esete: a tagok 1952 nyár végétől 1953 februárjáig alig dolgoztak (az iparban helyezkedtek el átmenetileg), február utolsó napjaitól azonban a helyzet megváltozott: attól kezdve a többség rendszerben elvégezte munkáját.¹²⁰ Segített a helyzeten az is, hogy a tsz-ek egy része központi készletekből vetőmagot kapott,¹²¹ amit a kedvező időjárástól támogatva általában időben el is vetettek. Jól illusztrálják a tsz-tagok véleményét, felfogását a Szőregi Micsurin Tsz egy áprilisi csoportértekezletén elhangzottak: „A taggyűlés kéri, hogy a Párt és kormányzatunk segítsen, hogy követeléseinket (a tsz munkaegységre kért hitelt — B. Gy.) megkapjuk, és akkor mindenki teljesíteni tudja kötelességét.”¹²²

A helyzetben beállott változás tényét megállapítva óvakodnunk kell jelentőségének eltúlzásától. Kiterjedtsége és főleg mélysége nem volt akkora, hogy hirtelen beállott fordulatról beszélhetnénk. Egyes termelőszövetkezetekben például — főleg a járás délnyugati vidékén — sem a munkafegyelemben és munkaerő-helyzetben, sem a takarmány-, vetőmag- stb. ellátottságban nem állott be változás.¹²³

Az említett javulás jelentősége főleg abban van — és ez nem kevés —, hogy a tsz-ek egy jó része elmozdult a mélypontról: a legnehezebb időszakot, 1952—53 telét maguk mögött tudhatták. A változásnak éppen a téli hónapok elmúlása volt az egyik oka. Hozzájárult emellett az a tény is, hogy a tsz-ekből leginkább eltávozni akarók egy része ekkorra már elhagyta a közös gazdaságokat. Jelentős szerepet játszott az a politikai szervező munka is, amely a tsz-ek összetartása, munkafegyelmeinek megszilárdítása érdekében nagy erők bevetésével folyt. (Bár alapvetően továbbra is adminisztratív eszközökkel, s így a lényegi megoldást megkerülve.)

1953. június 27—28-án az MDP Központi Vezetősége kibővített ülést tartott. Ezen az ülésen az 1953-ig tartó időszak politikáját, benne az agrárpolitikát is általános bírálat érte.

A KV határozata a mezőgazdasági terhek csökkentését, a termelés feltételeinek javítását célzó gazdaságpolitikai korrekció mellett foglalt állást. Hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésénél megsértették a lenini elveket, s ezen elvek következetes érvényre juttatását határozta el a jövőre nézve. Egyszersmind állást foglalt a mezőgazdaság perspektívájának kérdésében, amikor kimondta: „a termelőség-

¹¹⁸ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1953. Szeged város Tanács V. B. MO jel. 1953. márc. 24.

¹¹⁹ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-II. 1953. ápr. 2-i V. B. Lásd még: uo. ápr. 28-i V. B.

¹²⁰ DM 1953. ápr. 4.

¹²¹ Csm L.: Szőregi Micsurin MGTSZ ir. Jegyzőkönyvek 1950—57. 1953. ápr. 10-i csoport értekezlet jkv-je.

¹²² U. o.

¹²³ Uo. Szj T V. B. jkv-i 1953-II 1953. máj. 14-i V. B. jkv-e és uo. 1953-I MO jel. a V. B.-nek, 1953. márc. 17.

vetkezet marad a falu szocialista építésének útja.” A közvetlen teendőkkal kapcsolatban kiemelte a termelőszövetkezetek megszilárdításának elsőrendű, a számszerű fejlesztés rovására is megvalósítandó feladatát. A KV határozata értelmében a kilépni szándékozók a gazdasági év végén elhagyhatják a termelőszövetkezeteket.¹²⁴

A határozat először Nagy Imrének, az újdonsült miniszterelnöknek az interperációjában vált ismertté. Nagy Imre júliusi parlamenti beszédének hatására jelentős mértékben felélénkültek a termelőszövetkezetek elleni támadások. A beszéd ugyanis részletesen foglalkozott a korábbi — valóban hibás — agrárpolitikai gyakorlat bírálatával, ígérte a „paraszti termelés és tulajdon biztonságának” megermentését, ismertette a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetőségét, de a mezőgazdaság szocialista szektora fejlesztését nem emelte ki, mint alapvető feladatot.¹²⁵ A Nagy Imre által meghirdetett kormányprogram kétszeresen is rossz időpontban hangzott el. Egyrészt azért, mert a tsz-mozgalom helyzetében ekkorra már némi javulás volt tapasztalható, másrészt azért is, mert híre az aratás kellős közepén jutott el a falvakba. Hatására igen rövid időn belül erőteljes kilépési hangulat keletkezett: „Nagy Imre elvtárs beszédét követő időben több csoportban... feloszlási jelenségek mutatkoznak, — írja egy augusztusi hangulatjelentés.¹²⁶ Erősen romlott a munkafegyelem és az általános hangulat is.

1953 augusztus közepére a járásban 12, Szegeden pedig 2 tsz kérte feloszlását.¹²⁷ A kilépési hangulat az alapvető mezőgazdasági munkák időszakában azok elvégzését tette kétségessé. Ezért augusztus—szeptember hónapokban nagy szervező munkával kellett legalább októberig együtt tartani a tsz-ek egy részét. Ez a szervező munka a formális együttartást általában el tudta érni, de az olyan és hasonló eseteket, hogy a tsz a saját szénáját saját tagjainak adja ki harmadában kaszálni,¹²⁸ már nem sikerült megakadályozni.

A termelőszövetkezeti szektor megóvására irányuló erőfeszítések hatékonyságát csökkentette egy-két hibás, az adott helyzet fő követelményeit figyelmen kívül hagyó intézkedés. A Pusztaimérgesi Rákóczi Tsz például 1953 nyarán munkaegység-kiegészítés céljából hitelt kért az MNB-től. A tsz igen rossz gazdasági évet zárt, a hitelre valóban nagy szüksége volt. A bank a 35 ezer forintos hitelkérelmet visszautasította. Ennek hatására viszont több tucat olyan tag döntött újra a kilépés mellett, akiket 1953 tavaszán egyszer már sikerült maradásra bírni.¹²⁹

1953 őszére olyan helyzet alakult ki, hogy a tsz-ek egy részének feloszlását és a tömeges kilépéseket már nem lehetett megakadályozni: *bekövetkezett a termelőszövetkezeti szektor jelentős számszerű csökkenése.*

A feloszlások és a kilépések különösen a *járás* tsz-eiben voltak nagyszámúak, Szegedet kevésbé érintették. A Szegedi járásban 1953 végéig 42 tsz és tszcs oszlott fel. Összesen 6588 kilépő volt, a termelőszövetkezeti szektor területe pedig 33 536 holddal csökkent.¹³⁰ Szegeden egy tsz oszlott fel, a tsz-ék taglétszáma az 1953 közepi állapothoz képest mintegy 160 fővel csökkent.¹³¹

¹²⁴ Minderre lásd: *Zsilák*: i. m. 185. és köv. oldalak.

¹²⁵ *Nagy Imre*: Egy évtized, Szikra, Budapest 1954. 349—377. p.

¹²⁶ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-III MO jel. a V. B.-nek 1953. aug. 24.

¹²⁷ MSZMP CsmB A MDP Sz.-i Pb ir. 21/c/8/1953. Jelentés a tsz-ekről szn és Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-III MO jel. a V. B.-nek 1953. aug. 24.

¹²⁸ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953.-II. MO jel. a V. B.-nek 1953. aug. 24.

¹²⁹ Csm L.: Pusztaimérgesi Rákóczi MGTSZ ir. Jegyzőkönyvek, 1953. okt. 20-i vezetőségi ülés jkv-e.

¹³⁰ KSH Csongrád megyei igazgatása irattára (Szeged). Mezőgazdasági jelentés. Az 1953. évi tsz mozgalom.

¹³¹ Uo. Sz T V. B. jkv-i 1953. dec. 17-i jel. a tsz-ek helyzetéről.

A járás termelészövetkezeteiben bekövetkezett apadás mértéke meghaladta az országos átlagot. A földterület több, mint felével, a taglétszám pedig még a háromötödöt is meghaladó mértékben csökkent 1953 közepéhez képest. Ugyanakkor országosan az 1953 év végi össz-taglétszám az 1953 közepinek pontosan kétharmada volt.

Az átlagosnál nagyobb mértékű csökkenés okait az alábbiakban kísérelhetjük meg összefoglalni. A Szegedi járás termelészövetkezeti mozgalmának 1951-től az volt az egyik legfontosabb jellemzője, hogy az átlagost meghaladó ütemű, főleg az I. típusú tszcs-kre és ezzel összefüggésben a termelészövetkezeti községekre alapozódó fejlődés következett be. A sok esetben sietve, az önkéntesség elvét is megsértve létrehozott, viszonylag sok középparasztot magukba foglaló tszcs-ek mindvégig igen gyengéknek bizonyultak. A megszilárdulás hiánya ezen a vidéken egy fokkal még nagyobb volt, mint országshoz. Külön jelentősége van annak a ténynek, hogy a számszerű fejlődés egyik legfőbb terepe a járás elmaradott, délnyugati vidéke volt. Termelészövetkezet-ellenes „megnyilvánulások legfőképpen Ásotthalmon, Mórahalmon, Zákány-szék és Csorva területén” tapasztalhatók,¹³² állapítja meg joggal egy augusztusi jelentés. Október—novemberben aztán valóban nagymértékben csappant meg a termelészövetkezeti szektor ezen a vidéken. Mórahalmon négy, Ásotthalmon két tsz oszlott fel például (III. és I. típusúak vegyesen), emellett az Ásotthalmi Szabadságharcosból 300-an, az Ásotthalmi Alkotmányból 280-an, a Móraalmi Március 9. Tsz.-ből 200-an léptek ki.¹³³

Szegeden viszont az átlagosnál kisebb volt a csökkenés: az év végi taglétszám az 1953 közepinek 80%-át tette ki. Az, hogy Szegeden viszonylag kedvezőbben alakult a helyzet, két körülménnyel függött össze. Egyrészt azzal, hogy az itteni tsz-ek átlagos színvonala jobb volt, mint a járásiaké. (A Táncsics például kiemelkedő, de a Felszabadulás is meglehetősen jó tsz volt.) Másrészt a tsz-ek együtt-tartását, a kilépések megakadályozását célzó politikai agitációs- és szervező munka koncentráltabb tudott lenni, hiszen összesen 9 tsz működött ekkor Szegeden. Kifejezetten ennek a másodikként említett oknak tudható be, hogy a felbomlás szélére többször is eljutó Dózsa Tsz végül is nem oszlott fel.

A kilépők nagyobb része 1952—53-ban került a tsz-ekbe. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy zömmel a módosabb paraszti rétegekből történtek a kilépések, hiszen az említett években a belépők jó része közülük került ki. Ezt a megállapítást támasztják alá a következő — részleges — adatok: egy, a kilépőkről készült kimutatás szerint 1368 kilépő tsz-tagból 180 volt agrárproletár, 539 kisparaszt, és 649 középparaszt.¹³⁴

A volt agrárproletárok döntő többsége és a szegényparasztok jó része tehát kitarthatott a termelészövetkezetek mellett. Még az olyan tsz-ek esetében is, mint a három és fél esztendő működés alatt rendkívüli nehézségekkel küzdő Pusztamérgesi Rákóczi. A volt nincstelenek számára, amennyiben nem vándoroltak az állami szektor munkahelyeire, eddig is és ezután is a termelészövetkezet jelentette a valamelyes biztonságot. Míg fordítva: az egyéni gazdálkodás újrakezdésével azok próbálkoztak meg elsősorban, akiknek az újrakezdéshez voltak kisebb-nagyobb tartalékaik. Az előbbieik számára tehát a termelészövetkezet már ekkor a végleges megoldást jelentette. Az utóbbiak viszont, a kilépők csak később, egy vargabetű megtétele után jutottak el ugyan-ehhez a végleges megoldáshoz.

¹³² MSZMP CsmB A MDP Szj Pb ir. 21/B/8/1953. Szj T V. B. MO jel. a Pb-nek 1953. aug. 25.

¹³³ Csm L.: Szj T V. B. jkv-i 1953-IV MO jel. a V. B.-nek 1953. nov. 31.

¹³⁴ Uo. 1954-I MO jel. a V. B.-nek, 1954. márc. 9.

A kilépők között sok olyan tag volt, aki a közös gazdaságban addig sem dolgozott elfogadhatóan, akiknek a tsz semmilyen vonatkozásban nem felelt meg, s akik sokszor meggyőződésük ellenére lettek tsz-tagokká. Jó részük alig egy éves tsz-tag-ságra tekinthetett vissza. Személyükben tehát a termelőszövetkezeti szektor nem a legértékesebb munkaerőt veszítette el. A nagyobb probléma az, hogy a kormányprogram nyilvánosságra hozása után a kilépési hangulat sok olyan tsz-tagot is magával ragadott, akik eme magasra csapó hangulat nélkül a tsz tagjai maradtak volna.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének 1948—53 közötti kísérlete nem érte el alapvető céljait. Az országosan tagasztható — gazdasági, szövetségi politikai stb. — nehézségek, túlzások helyi megnyilvánulásai közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításának gyakorlati megvalósítását nem sikerült a sajátos helyi feltételekhez igazítani. Nem volt biztosított a helyi kultúrák folytonossága, termelésük visszaesett. Ez és az általában is nehéz gazdasági feltételek eregményezték, hogy az időszak első felében a 3 holdon felüli birtokok az átlagosnál is nagyobb mértékben maradtak távol a termelőszövetkezetektől. Hiányzott továbbá az összhang az átszervezés elvei és gyakorlata között. Így például az 1950 végétől létesített I. típusú tszcs-k nem tölthették be valóságos funkciójukat, hanem az átszervezés eszközéül szolgáltak csupán. Holott a sajátoságok figyelembe vétele egyfelől maradandóbb értékeket teremthetett volna a helyi termelőszövetkezeti mozgalomban, másfelől pedig sajátos tapasztalatokkal gazdagíthatta volna az országos átszervezést. Súlyosbította a helyzetet az a voluntarista célkitűzés, amelynek hatására 1951 től a vidék legelmaradottabb, délnyugati területe vált az átszervezés centrumává. Mindezek együttes hatására következett be azután az 1953 őszi súlyos, az országos átlagot meghaladó mértékű visszaesés.

DIE GESCHICHTE DER PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFTSBEWEGUNG
IN SZEGED UND IM KREIS SZEGED
1948—1953

Die sozialistische Agrarumgestaltung hat in Ungarn seinen Anfang in 1948, nach der Erkämpfung der Proletardiktatur genommen. Die Voraussetzungen, zu einer sozialistischen Agrarumgestaltung waren in der ersten Periode der LPG-Bewegung bis 1953 teils gegeben teils — hauptsächlich die ökonomischen Voraussetzungen — nicht gegeben.

Szeged und ihr Kreis, als eine zusammenhängende administrative Einheit kann nach ihrer ökonomisch-gesellschaftlichen Lage geteilt werden, und zwar in einen entwickelten und in einen weniger entwickelten Teil. Auf dem oben genannten Gebiet (bzw. Szeged und ihre unmittelbar Umgebung und der ost-südöstliche Teil des Kreises) fand die Produktionsgenossenschaftsbewegung günstige Aufnahme, wo die ersten fünf niedrigeren Stufen der LPG dieser Gegend gebildet wurden. Die Entstehung wurde durch zwei Hauptmomente gefordert: den sog. 1948/9000 Regierungserlass über die grossen Pachtungen und den Grunderwerbsdrang des Agrarproletariats. (Mitte 1949 war das 73% der Genossenschaftsmitglieder agrarproletarier). Die Produktionsgenossenschaften selbst waren auch ziemlich klein und besaßen wenig ökonomische Gerätschaft.

Die Anfangsbewegungen, die Pionierbedeutung hatten, folgten andere neuen Produktionsgenossenschaften nach dem Sommer 1949. Die statistische Entwicklung blieb aber bis 1951 unter der staatlichen Zunahme. Dessen Hauptgrund war das wenige Teilnehmerprozent der Besitzer mit mehr als drei Morgen. Das kann mit der Passivität der Szegeder Besitzer und warenproduzierenden Landvolk in den speziellen landwirtschaftlichen Zweigen (Paprika- und Obsternte) erklärt werden sein. Ein kleinerer Teil der LPG-s verstärkte sich wirtschaftlich ein wenig bis Ende 1950. Mehrere von denen blieben aber noch schwach. Diese Tatsache folgte aus den damaligen ungünstigen, ökonomischen Verhältnissen (Preise, Abgabesystem usw.) auch.

Ab 1951 entstanden LPG-s; Typ I, in dem Szegeder Kreis über dem staatlichen Durchschnitt und LPG-Dörfer sind auch zustande gekommen. Die Reorganisierung hat sich beschleunigt. Mitte 1953 existierten 117 LPG-s mit 12 197 Mitgliedern auf 64 133 Morgen auf dem besprochenen Gebiet. Das wert dieser bedeutenden Entwicklung mindert: einerseits dieser Teil des Kreises war der unentwickelteste, anderseits viele LPG-s, Typ I. konnten sich nicht konsolidieren. Das Niveau der Produktion, die Akkumulation und der Verbrauch der Mitglieder stagnierte auf einem niederen Niveau in der Mehrheit der LPG-s auch nach 1950.

Die schlechte Produktion brachte die LPG-s in eine schwierige Lage in 1952. Viele LP-Mitglieder — mehrere nur provisorisch — verliessen die Landwirtschaft im Herbst 1952. Die rechtseitige Deutung des Beschlusses der Zentrallleitung der Ungarischen Arbeiterpartei, im Juni 1953 verursachte den Austritt vieler LPG-Mitglieder und auch die Auflösung mehrerer LPG-s.

Das Austrittmass überstieg in dem Szegeder Kreis den staatlichen Durchschnitt — wegen der speziellen Entwicklung, die in 1951 begann — mehr als 40% der LPG-Mitglieder trat aus den LPG-s aus.

ИСТОРИЯ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
В Г. СЕГЕДЕ И СЕГЕДСКОМ РАЙОНЕ (1948—1953 ГГ.)

Дюла Белени ассистент

Социалистическое преобразование сельского хозяйства в Венгрии началось в 1948 г. после установления диктатуры пролетариата. В это первое время до 1953 г. в отчасти существовали объективные предпосылки для преобразования сельского хозяйства в отчасти они в первую очередь экономические условия отсутствовали.

Сегед и Сегедский район, как административная единица, в отношении хозяйства и общества можно разделить на две части, на развитую и на отсталую. Начинаясь в 1949-ом году движение за коллективизацию сельского хозяйства нашего благоприятную почву в Сегеде и в южной, юго-восточной части района, здесь были созданы пять первых производственных кооперативов области. Два главных обстоятельства содействовали к созданию этих общинных хозяйств: т. н. правительственный декрет Ю 9000/1948 о крупных арендах и стремление сельскохозяйственных рабочих к приобретению земли. (В середине 1948-ого года 73 членов кооперативов принадлежало к сельскохозяйственному пролетариату.) Сами коллективные хозяйства были небольшими и владели немногими хозяйственными средствами.

Этим передовым починам последовали в большой пере-новые производственные кооперативны с лета 1949-ого года. Но количественное развитие до 1951-ого года все-таки отстало от темпа других районов и областей. Главной причиной этого недостаточного развития было: небольшое число участия в кооперативах крестьян, имевших 3 хольда земли; пассивность бывших сегедских арендаторов и своеобразие (производство красного перца, плодоводство) мелкотоварного крестьянства.

Небольшая часть производственных кооперативов экономически несколько укрепилась до конца 1950-ого года, но большинство осталось слабым. Эта слабость вытекла — между тем — из неблагоприятных экономических условий (цены, обязательная поставка и т. д.).

С 1951-ого года в Сегедском районе в большей мере, чем по стране, создались сельскохозяйственные кооперативы первого типа и деревин сплошной коллективизации. Темп преобразования ускорился: в середине 1953-ого года в данной территории действовало 117 производственных и сельскохозяйственных кооперативов с 12 197 членами, на 64 133 хольдах земли. Но значение этого развития намного снижает:

- во-первых: главной зоной этого развития явилась отсталая территория,
- во-вторых: большинство сельскохозяйственных кооперативов первого типа не могло консолидироваться.

Уровень производства, аккумуляция и уровень жизни членов остались на низком уровне в большинстве коллективных хозяйств и после 1950-ого года. Плохой урожай в 1952-ом году привел в затруднительное положение производственные кооперативы. Осенью 1952-ого года много членов кооперативов — большинство только временно — ушло из сельского хозяйства.

Правое, ревизионистское толкование декрета ЦК ВПТ в июне 1953-ого года послужило причиной к выходу многих членов производственных кооперативов и к прекращению деятельности нескольких кооперативов. Мера выходов в Сегедском районе — из-за своеобразного развития с 1951-ого года — намного превысила среднего больше, чем 40 членов производственных и сельскохозяйственных кооперативов вышли из коллективных хозяйств.